

ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

მარიამ ხუბულავა

პოლიტიკურ ურთიერთობებში გაჩენილი კრიზისების გავლენა
ეკონომიკურ ურთიერთობებსა და ურთიერთდამოკიდებულებაზე:
თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის კომპლექსური
ურთიერთდამოკიდებულების მაგალითებზე

დიპლომატია და საერთაშორისო პოლიტიკა

სამაგისტო ნაშრომი შესრულებულია დიპლომატიისა და საერთაშორისო
პოლიტიკის მაგისტრის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

ნაშრომის ხელმძღვანელი: თორნიკე თურმანიძე
საერთაშორისო ურთიერთობების დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი

თბილისი 2017

ანოტაცია

ნაშრომის მთავრი მიზანია შეისწავლოს სახელმწიფოებს შორის არსებულ პოლიტიკურ ურთიერთობებში გაჩენილი კრიზისების გავლენა ეკონომიკურ ურთიერთობებსა (ძირითადად სავაჭრო ურთიერთობები) და ურთიერთდამოკიდებულებაზე.

კვლევისთვის შერჩეულია თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობების ქეისები, რაც აიხსნება თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის თანამედროვე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებში არსებული მსგავსი და განსხვავებული, საინტერესო და ნაკლებად გამოკვლეული ტენდენციებით, აღნიშნული ქვეყნების როლითა და მათი ურთიერთობების მნიშვნელობით როგორც რეგიონულ, ასევე საერთაშორისო დონეზე. საკითხი რელევანტურია იმდენად, რამდენადაც თანამედროვე ურთიერთდამოკიდებულ მსოფლიოში აქტუალურია პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების მიმართების კვლევა. თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობების მახასიათებლები, კონკრეტული ტენდენციები და ბოლო ათწლეულის განმავლობაში განვითარებული მოვლენები კი პოლიტიკურ კრიზისებზე დაკვირვებისა და კრიზისების ორმხრივ ეკონომიკურ ურთიერთობებზე გავლენის შესწავლის საშუალებას იძლევა. ორმხრივ ურთიერთობებში კრიზისის სერიოზულობის, მნიშვნელობისა და შედეგების ანალიზის საფუძველზე თურქეთ-ისრაელის შემთხვევაში შერჩეულია 2011 წლის დაზის ფლოტილის იციდენტი, იაპონია-ჩინეთის შემთხვევაში კი 2012 წელს იაპონიის მიერ სენკაკუ/დიაოიუს კუნძულების ნაციონალიზაცია.

ნაშრომის საკვლევი კითხვაა: *რა გავლენას ახდენს პოლიტიკურ ურთიერთობებში გაჩენილი კრიზისები ეკონომიკურ ურთიერთობებსა და ურთიერთდამოკიდებულებაზე?* ჰიპოთეზა შემდეგნაირადაა ფორმულირებული: *რაც უფრო მაღალია ურთიერთდამოკიდებულების დონე, მით უფრო ნაკლებია პოლიტიკური კრიზისების გავლენა ეკონომიკურ ურთიერთობებზე, ეკონომიკური ინტერესებთან დაკავშირებული ტერიტორიული დავები კი გარკვეულწილად იწვევს უკვე ჩამოყალიბებულ ურთიერთდამოკიდებულების უკუსვლას.* შესაბამისად, დამოუკიდებელი ცვლადია

პოლიტიკური ურთიერთობები, დამოკიდებული ცვლადები კი ეკონომიკური ურთიერთობები და ურთიერთდამოკიდებულება.

რაც შეეხება თეორიულ ჩარჩოს, შერჩეულია ჯოზეფ ნაისა და რობერტ კიოპინის კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორია. ერთის მხრივ, აღნიშნული თეორიით აიხსნება პოლიტიკური კრიზისების გავლენა ეკონომიკურ ურთიერთობებზე, მეორეს მხრივ კი გამოვლინდება იწვევს თუ არა პოლიტიკური კრიზისები უკვე ჩამოყალიბებული ურთიერთდამოკიდებულების უკუსვლას და თუ კი, რა შემთხვევაში, ანუ დაიტესტება თეორია.

კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ თურქეთ-ისრაელს შორის ურთიერთდამოკიდებულება უფრო მაღალია (ჩინეთ-იაპონიის ქეისთან შედარებით), ამიტომ პოლიტიკურ ურთიერთობებში არსებულმა კრიზისმა გავლენა ვერ იქონია ეკონომიკურ ურთიერთობებზე, კრიზისის პირობებში ვაჭრობა გაიზარდა. იაპონია-ჩინეთის შემთხვევაში კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულება შედარებით სუსტია, ამიტომ პოლიტიკურ ურთიერთობებში არსებული კრიზისი გარკვეულწილად უარყოფითად აისახა ქვეყნებს შორის არსებულ ბილატერალურ ეკონომიკურ ურთიერთობებზე, ვაჭრობა შემცირდა. 2012 წლამდე ჩინეთ-იაპონიის ეკონომიკურ ურთიერთობებში ურთიერთდამოკიდებულების დონე უფრო მაღალი იყო. 2012 წლის კრიზისმა, რომელიც გამოწვეული იყო იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების ნაციონალიზაციით, ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთდამოკიდებულების უკუსვლა გამოიწვია. უკუსვლის გამომწვევ ფაქტორს კი ეკონომიკური ინტერესებით მოტივირებული ტერიტორიული დავა წარმოადგენს.

The Impact of the Political Crises on Economic Relations and Interdependency: Turkey-Israel and China-Japan Complex Interdependency Cases

Mariam Khubulava

Annotation

The main purpose of this paper is to study the impact of the political crisis on bilateral economic relations (mainly trade relations) and interdependency.

The cases of Turkey-Israel and Japan-China relations have been selected for the comparative case study. The following cases are interesting as their contemporary bilateral political and economic relations reflect the similar and different trends of behavior which are less studied in the context of current developments. The role of the countries and the importance of their relations on the regional, as well as on the international level make the issue more attractive for research purposes. The issue is relevant as far as the relations between politics and economics have been frequently discussed in modern interdependent world. The characteristics of Turkey-Israel and Japan-China relations, revealed tendencies and certain developments over the last decade provides adequate ground for studying the influence of political crisis on bilateral relations. Two critical points have been identified as political crises in Turkey-Israel and Japan-China relations based on the analysis of significance and consequences of them. First 2011 Gaza Flotilla incident and second, nationalization of Senkaku/Diaoyu islands by Japan in 2012.

The research question is: *What is the impact of political crises on economic relations and interdependence?* The following hypothesis has been developed through the process of research: *The higher the level of interdependence, the lower the impact of the political crisis on the economic relations, and the territorial disputes related to economic interests causes the reverse of interdependence.* Consequently, the independent variable is political relations, dependent variables are economic relations and interdependence.

As for the theoretical framework of the research, Joseph Nye's and Robert Keohane's theory of Complex interdependency has been chosen. On the one hand, the following theory will be used to explain the impact of political crisis on economic relations and on the other hand, the theory itself will be tested as the impact of political crisis on interdependency will be investigated.

The study reveals that as long as the interdependency between Turkey and Israel is higher (compared to Japan-China case) the crisis in political relations did not affect economic relations. Despite of the crisis trade has increased. As complex interdependency between Japan and China is relatively weak, political tensions have been reflected on economic relations at some point. Trade has declined. The level of interdependence in China-Japan economic relations had been higher until 2012. The crisis caused by nationalization of the Senkaku Islands by Japan led to the reversal of China-Japan interdependence and the trigger factor was the territorial dispute motivated by economic interests.

სარჩევი

შესავალი	7
1. კვლევის მეთოდოლოგია	10
2. ლიტერატურის მიმოხილვა	12
3. თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობები	16
3.1 თურქეთ ისრაელის ურთიერთობების დინამიკა ისტორიულ კონტექსტში	16
3.2 კრიზისის ფორმირების პროცესი თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებში (2002 წლიდან ღაზის ფლოტილიის ინციდენტამდე)	21
3.3 ღაზის ფლოტილიის ინციდენტი	24
3.4 ღაზის ფლოტილიის ინციდენტის გავლენა სავაჭრო ურთიერთობებზე	28
4. იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობები	31
4.1 პოლიტიკურ ურთიერთობებში არსებული კრიზისების მიმოხილვა	31
4.2 ეკონომიკური ურთიერთობების ზოგადი მიმოხილვა	36
4.3 სენკაკუს/დიაოიუს კუნძულებზე დავა	42
4.4 იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების შესყიდვაზე ჩინეთის რეაქცია	45
4.5 კრიზისის გავლენა ეკონომიკურ ურთიერთობებზე	48
5. კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორია	53
დასკვნა	66
გამოყენებული ლიტერატურა	69
დანართები	82

შესავალი

თანამედროვე მსოფლიო ურთიერთდამოკიდებულებით ხასიათდება, რაც საერთაშორისო ურთიერთობების აქტორებს შორის ყოველდღიურ ურთიერთობებში ვლინდება. საკითხის რელევანტურობიდან გამომდინარე სხვადასხვა სფეროში ურთიერთდამოკიდებულების შედეგების, დადებითი და უარყოფითი მხარეების შესახებ არსებული დებატები აქტუალურობას არ კარგავს. ურთიერთდამოკიდებულების ტენდენციები და ეფექტები განსაკუთრებულად ეკონომიკურ ურთიერთობებში შეიმჩნევა. შესაბამისად, აღნიშნული ნაშრომის მიზანია გამოიკვლიოს საერთაშორისო ურთიერთობების ერთ-ერთ უცვლელ და ძირითად აქტორებს, სახელმწიფოებს შორის პოლიტიკურ ურთიერთობებში გაჩენილი კრიზისების გავლენა ბილატერალურ ეკონომიკურ ურთიერთობებსა და მათ შორის არსებულ ურთიერთდამოკიდებულებაზე.

საკვლევად შერჩეულია თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობების ქეისები, რაც აიხსნება თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის თანამედროვე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებში არსებული მსგავსი და განსხვავებული, საინტერესო და ნაკლებად გამოკვლეული ტენდენციებით, აღნიშნული ქვეყნების როლითა და მათი ურთიერთობების მნიშვნელობით პირველ შემთხვევაში ახლო აღმოსავლეთსა და მეორე შემთხვევაში, აზიაში. თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობებში მიმდინარე მოვლენები ყურადღებას იპყრობს არა მხოლოდ საშინაო ან რეგიონულ, არამედ საერთაშორისო დონეზეც, რაც კიდევ უფრო ზრდის აღნიშნული ქეისების კვლევის ინტერესს.

ნაშრომის საკვლევ კითხვა შემდეგნაირად არის ფორმულირებული: *რა გავლენას ახდენს პოლიტიკურ ურთიერთობებში გაჩენილი კრიზისები ეკონომიკურ ურთიერთობებსა და ურთიერთდამოკიდებულებაზე?* კვლევის დროს შემდეგი ჰიპოთეზა გამოიკვეთა: *რაც უფრო მაღალია ურთიერთდამოკიდებულების დონე, მით უფრო ნაკლებია პოლიტიკური კრიზისების გავლენა ეკონომიკურ ურთიერთობებზე, ეკონომიკურ ინტერესებთან დაკავშირებული ტერიტორიული დავები კი გარკვეულწილად იწვევს უკვე ჩამოყალიბებული ურთიერთდამოკიდებულების უკუსვლას.*

დამოუკიდებელი ცვლადი: პოლიტიკური კრიზისები. თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობების ისტორიის მანძილზე არსებული პოლიტიკური კრიზისების, უთანხმოებების და სადავო თემების მიმოხილვის ფონზე შერჩეულია თანამედროვე პოლიტიკურ ურთიერთობებში არსებული ყველაზე კრიტიკული მომენტი, რასაც პოლიტიკური კრიზისი შეიძლება ეწოდოს მნიშვნელობის, მხარეების მიერ აღნიშნული საკითხის მიმართ გამოვლენილი სენსიტიურობის, საშინაო და საგარეო დონეზე სხვადასხვა აქტორების მიერ გამოხატული რეაქციისა და მათი შედეგების ანალიზის საფუძველზე. აღნიშნულ კრიტერიუმებზე დაყრდნობით თურქეთ-ისრაელის თანამედროვე ურთიერთობებში ყველაზე კრიტიკულ მომენტად შერჩეულ იქნა 2011 წლის დაზის ფლოტილიის ინციდენტი, იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობებში კი 2012 წელს იაპონიის მიერ სენკაკუს/დიაოიუს კუნძულების ნაციონალიზაცია.

დამოკიდებული ცვლადები: ეკონომიკური ურთიერთობები. ნაშრომში პოლიტიკური კრიზისების ეკონომიკურ ურთიერთობებზე გავლენის გაანალიზებამდე ისტორიულ კონტექსტში მიმოვიხილავ მხარეებს შორის არსებული ეკონომიკური ურთიერთობების დინამიკას. ეკონომიკურ ურთიერთობებში ძირითადად ბილატერალურ სავაჭრო ურთიერთობებს ვგულისხმობ. შესაბამისად, ნაშრომშიც ეკონომიკური ურთიერთობების სხვა ასპექტებთან შედარებით სავაჭრო ურთიერთობებზე უფრო მეტადაა ყურადღება გამახვილებული. ეკონომიკურ ურთიერთობებზე პოლიტიკური კრიზისების გავლენის გასაზომად ვიხმარებ იმპორტისა და ექსპორტის სტატისტიკურ მონაცემებს და ვაკვირდები ცვლილებებს, რომლის გამომწვევ მიზეზსაც პოლიტიკური ურთიერთობების გაუარესება წარმოადგენს.

ურთიერთდამოკიდებულება: ნაშრომში ურთიერთდამოკიდებულება განმარტებულია რობერტ კიოჰენისა და ჯოზეფ ნაის კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორიის ჩრდილში, სიმეტრიულობის, მგრძობიარეობის, დაუცველობის ასპექტებითა და კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების შემდეგი სამი მახასიათებელით: საკითხთა შორის იერარქიის არარსებობა, ურთიერთობების მრავალი არხი, სამხედრო ძალის პრიმატის დაღმასვლა. (Keohane & Nye, 1987)

თეორიულ ჩარჩოდ შერჩეულია რობერტ კოჰენისა და ჯოზეფ ნაის კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორია. ნაშრომში თურქეთ-ისრაელსა და იაპონია-ჩინეთს შორის არსებულ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებთან და ურთიერთდამოკიდებულების თეორიასთან დაკავშირებული თავები წარმოადგენს დამოკიდებული და დამოუკიდებელი ცვლადების ოპერაციონალიზაციის მცდელობას.

ნაშრომში წარმოდგენილი იქნება ლიტერატურის მიმოხილვა პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების ურთიერთმიმართების შესახებ. თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობებზე წარმოდგენის შესაქმნელად ისტორიულ კონტექსტში განვიხილავ პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების დინამიკას. გავანალიზებ პოლიტიკურ ურთიერთობებში არსებულ კრიზისებს და მათ გავლენას ეკონომიკურ ურთიერთობებზე. საკვლევ კითხვაზე პასუხის გასაცემად კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორიის კონტექსტში შევადარებ თურქეთ-ისრაელსა და იაპონია-ჩინეთს შორის არსებული ურთიერთობების მახასიათებლებს, დავადგენ რამდენად ახასიათებთ მხარეებს კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულება და დასკვნის სახით, ქეისების შედარების საფუძველზე, აღნიშნული თეორიით, ავხსნი პოლიტიკური კრიზისების გავლენას ეკონომიკურ ურთიერთობებზე.

1. კვლევის მეთოდოლოგია

ნაშრომში კვლევის მეთოდოლოგიად გამოყენებულია ქვისების შედარებითი შესწავლა, რაც გულისხმობს ორი ან მეტი შემთხვევის სიღრმისეულ კვლევას, რომელიც ერთი კონკრეტული შემთხვევის კვლევისგან განსხვავებით იძლევა შედეგების განზოგადების საშუალებას და ძირითადად პასუხობს “როგორ” და “რატომ” ტიპის შეკითხვებს. (Goodrick, 2014: 1) შემთხვევები შერჩეულია რეალურ სამყაროში, ბუნებრივ კონტექსტში, კონკრეტულ ფენომენზე წარმოებული ემპირიული დაკვირვების საფუძველზე, კონტექსტისა და ფენომენის დამახინჯების გარეშე. ქვისების შედარებითი შესწავლის შემთხვევაში ადგილი აქვს შერჩეული შემთხვევების შედარებას ამავე მეთოდოლოგიის გამოყენებით. (Kaarbo & Beasley, 1999: 372) აღნიშნულ შემთხვევაში, შერჩეულია თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობები. ამ ორი შემთხვევის შედარება შეიძლება იმდენად, რამდენადაც ორივე შემთხვევაში, კვლევის პროცესში მხარეებს შორის ურთიერთობაში საერთო მახასიათებლები გამოვლინდა. როგორც თურქეთ-ისრაელის, ასევე იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობები, წარსულში პოლიტიკურ ურთიერთობებში არსებული უთანხმოებებითა და დამაბულობებით, მზარდი ეკონომიკური ურთიერთობებით, თანამედროვე ურთიერთობებში პოლიტიკური კრიზისებით და ურთიერთდამოკიდებულებით ხასიათდება. ასევე, ორივე შემთხვევაში პოლიტიკური ურთიერთობების გაუარესების პერიოდი ერთმანეთს ემთხვევა. თურქეთ-ისრაელის შემთხვევაში 2011 წელი და იაპონია-ჩინეთის შემთხვევაში 2012. პოლიტიკური კრიზისების ეკონომიკურ ურთიერთობებზე გავლენის კვლევაც ამ პერიოდიდან იწყება. ქვისების შესწავლა მრავალმეთოდოლოგიურ მიდგომას წარმოადგენს, რადგან გამოიყენება კვლევის როგორც თვისებრივი, ასევე რაოდენობრივი მეთოდები. (Goodrick, 2014: 1) რაც შეეხება წყაროებს, შესაძლებელია როგორც პირველადი, მეორადი, ასევე მესამეხარისხოვანი წყაროების გამოყენებაც. (Blaikie, 2004: 185) თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის კრიზისული პოლიტიკური ურთიერთობების დროს პოლიტიკისა და ეკონომიკის ურთიერთმიმართების საკვლევად გამოყენებული იქნება როგორც თვისებრივი ასევე რაოდენობრივი მეთოდები. ნაშრომი იქნება აღწერილობითი იმდენად,

რამდენადაც აუცილებელია თურქეთ-ისრაელისა და ჩინეთ-იაპონიის პოლიტიკურ და ეკონომიკური ურთიერთობების ისტორიულ კონტექსტში მიმოხილვა ჩამოყალიბებული ტენდენციების გამოსავლენად. ეკონომიკურ ურთიერთობებზე პოლიტიკური კრიზისის გავლენის გასაანალიზებლად მოშველიებული იქნება ორმხრივი ვაჭრობის სტატისტიკური მონაცემები.

აღნიშნული ქეისები ერთის მხრივ დისციპლინის მაინტერპრეტირებელია, ანუ კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორიით აისხნება პოლიტიკური კრიზისების გავლენა ეკონომიკურ ურთიერთობებზე. მეორეს მხრივ კი ხდება თეორიის დატესტვა, შერჩეული ქეისების მაგალითზე თეორიის დადასტურება ან უარყოფა. (Kaarbo & Beasley, 1999: 376) ჰიპოთეზის პირველი ნაწილი შერჩეული თეორიის მაინტერპრეტირებელია, მეორე ნაწილი კი თეორიის დატესტვას იმსახურება, რადგან ხდება შემოწმება იმისა იწვევს თუ არა უკვე ჩამოყალიბებულ ურთიერთდამოკიდებულების უკუსვლას პოლიტიკურ ურთიერთობებში გაჩენილი კრიზისები და თუ კი, რამდენად და რა ტიპის კრიზისები.

2. ლიტერატურის მიმოხილვა

საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიულ სკოლები განსხვავებულ ახსნას გვთავაზობენ ქვეყნებს შორის არსებული პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების ურთიერთმიმართებასთან დაკავშირებით. რადიკალურად განსხვავდება ორი ძირითადი თეორიული სკოლის, ლიბერალიზმისა და რეალიზმის პასუხი კითხვაზე: უარყოფითად აისახება თუ არა ქვეყნებს შორის პოლიტიკური ურთიერთობების გაფუჭება მათ ეკონომიკურ ურთიერთობებზე. მარტივად რომ ვთქვათ, რეალისტების პასუხი აღნიშნულ კითხვაზე დადებითია. მათ მიაჩნიათ, რომ ქვეყნებს შორის არსებული დაძაბული პოლიტიკური ურთიერთობები იწვევს ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების შემცირებასა და კერძო სექტორის მხრიდან ეკონომიკური ურთიერთობების გაგრძელების მოტივაციისა და სურვილის განელებას. (Gowa and Mansfield, 1993; Kirshner 1999) ლიბერალები, რეალისტებისგან განსხვავებით, ირწმუნებიან, რომ პოლიტიკური დაძაბულობება არ ასტიმულირებს ეკონომიკური ურთიერთობების გაფუჭებას. მხარეები ცდილობენ თავი შეიკავონ ისეთი გადაწყვეტილებების მიღებისგან, რამაც შესაძლოა ზიანი მიაყენოს ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობას. როგორც წესი, ქვეყნებს შორის ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების არსებობის შემთხვევაში, ეკონომიკური ურთიერთობების გაწყვეტა მაღალ დანაკარგებთან ასოცირდება. რადიკალური და მყისიერი ცვლილებები ეკონომიკურ ურთიერთობებისა თითქმის შეუძლებელს ხდის ახალი სავაჭრო და საინვესტიციო პარტნიორების მოძიებას მოკლე ვადაში, რაც თავის მხრივ ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობაზე უარყოფითად აისახება. (Kastner, 2007; Maoz, 2009) კრისტინა დავისმა და სოფი მიუნერმა იკვლიეს პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების ურთიერთმიმართება ქვეყნებს შორის პოლიტიკური დაძაბულობების პერიოდში ამერიკა-საფრანგეთისა და ჩინეთ-იაპონიის ქეისზე და ემპირიულ მტკიცებულებებზე დაყრდნობით დაასკვნეს, რომ პოლიტიკურ დონეზე ქვეყნებს შორის დაძაბულობა ურთიერთობებმა გავლენა ვერ იქონიეს აღნიშნულ ქვეყნებს შორის არსებულ სავაჭრო-საინვესტიციო ურთიერთობებზე. მათ დაასკვნეს, რომ გლობალიზაციის ეპოქაში, აქტორები განიცდიან პოლიტიკური და ეკონომიკური

ურთიერთობების ერთმანეთთან დაკავშირების სტიმულის დეფიციტს. (Davis & Meunier, 2011: 629) გოვას მიხედვით, სახელმწიფოები სავაჭრო პოლიტიკის განსაზღვრის დროს ყურადღებას აქცევენ უსაფრთხოების ფაქტორს. ნაკლებად ამყარებენ სავაჭრო ურთიერთობებს ისეთ სახელმწიფოებთან, რომლებსაც პოტენციურ მოწინააღმდეგებად აღიქვამენ. აანალიზებენ რომ ასეთ ქვეყნებთან ვაჭრობის შემთხვევაში, ვაჭრობიდან მიღებული შემოსავალის ხარჯზე ამ ქვეყნებმა შესაძლოა გაზარდონ თავიანთი სამხედრო დანახარჯები და საფრთხე შეუქმნან მათ უსაფრთხოებას. (Gowa & Mansfield, 1993) აღნიშნული საკითხის კვლევით დაინტერესებული რიგი მკვლევარები ასკვნიან, რომ საგარეო ვაჭრობისა და ინვესტიციების მაღალი მაჩვენებელი ეკონომიკურ ურთიერთობებში დამახასიათებელია იმ სახელმწიფოებს შორის, რომლებიც ერთმანეთს მოკავშირეებად მიიჩნევენ. დემოკრატიული ქვეყნები შედარებით მეტს ვაჭრობენ ერთმანეთთან ვიდრე ჩაკეტილი პოლიტიკური სისტემის მქონე სახელმწიფოებთან. (Bliss & Russett, 1998) ჯონ ონილისა და ბრიუს რუსეტის აზრით, დემოკრატია, ურთიერთდამოკიდებულება და საერთაშორისო სამთავრობო ორგანიზაციების წევრობა ის ფაქტორებია, რაც სახელმწიფოებს უბიძგებს თავი შეიკავონ ძალის გამოყენებისგან. სავაჭრო ურთიერთობები სახელმწიფოებს საზიარო ინტერესების ქსელში აბამს, რაც ამცირებს კონფლიქტის ალბათობას. თუმცა, აღნიშნული შემაკავებელი ფაქტორების არ არსებობა არ გაზრდის ქვეყნების მიერ ერთმანეთის წინააღმდეგ ძალის გამოყენების შემთხვევებს, თუ სახელმწიფოების მიერ კონფლიქტში ჩაბმის ალბათობა რეალურად არ არსებობს. (Oneal & Russett, 1999:25) ბრაიან პოლინსმა ემპირიულად იკვლია კონფლიქტის გავლენა ვაჭრობაზე, უფრო კონკრეტულად, ბილატერალური დიპლომატიური ურთიერთობების გავლენა იმპორტზე 25 ქვეყნის მაგალითზე 1960-75 წლების შუალედში. აღნიშნული კვლევით დადასტურდა მისი ჰიპოთეზა იმის შესახებ, რომ ქვეყნებს შორის მშვიდობიანი და მტრული პოლიტიკური ურთიერთობები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ვაჭრობაზე. პოლინსმა დაასკვნა, რომ სახელმწიფოები თავიანთ სავაჭრო კავშირებს მომართავენ თავიანთი უსაფრთხოებისა და ეკონომიკური კეთილდღეობის სასარგებლოდ. (Pollins, 1989)

ლიბერალების მტკიცებით ვაჭრობას მნიშვნელოვანი ეკონომიკური სარგებელის გარდა მოაქვს ურთიერთდამოკიდებულების ჩამოყალიბებით გამოწვეული უსაფრთხოება და კონფლიქტის რისკის შემცირება. რელისტები, ლიბერალებისგან განსხვავებით ირწმუნებიან, რომ რაც უფრო მაღალია ურთიერთდამოკიდებულების დონე მით უფრო მაღალია ომის ალბათობა, რაც აიხსნება იმ მუდმივი საფრთხეებით, რის წინაშეც დგანან სახელმწიფოები საერთაშორისო სისტემის ანარქიული ბუნების გამო. (Copeland, 1996: 11) კრასნერი მიიჩნევს, რომ ურთიერთდამოკიდებულება სახელმწიფო პოლიტიკისა და არჩევანის გამოხატულებაა და არა სახელმწიფოს ან სახელმწიფოების მიერ შექმნილი სისტემის კონტროლს მიღმა არსებული ელემენტების მოქმედების შედეგი. შესაბამისად, სახელმწიფოები, ეროვნული ინტერესების სახელით ცდილობენ აკონტროლონ სავაჭრო პარტნიორები. (Krasner, 1978) პოული დანახარჯების/ღირებულების კონტექტში განიხილავს კონფლიქტისა და თანამშრომლობის ალბათობას. მისი აზრით, თანამშრომლობა მარცხისთვისაა განწირული, თუ კონფლიქტის დანახარჯი/ღირებულება იმდენად დაბალია, რომ ქვეყნებს უღირთ ამ ნაბიჯის გადადგმა. ძალის გამოყენება დღის წესრიგში არ არის მაშინ, როცა კონფლიქტი დიდ დანახარჯებთანაა დაკავშირებული. (Powell, 1991:1311) მოროუ, სივერსონი და ტაბარესი ასკვნიან, რომ მჭიდრო პოლიტიკური კავშირები იწვევს ვაჭრობის ზრდას, მილიტარიზებული დავები მნიშვნელოვნადად არ ამცირებს ვაჭრობას დავის მხარეებს შორის და რომ დემოკრატიები უფრო მეტს ვაჭრობენ ერთმანეთში ვიდრე სხვა ტიპის სახელმწიფოები. პოლიტიკა გავლენას ახდენს ვაჭრობაზე იმდენად, რამდენადაც ეკონომიკური აქტორებს მხედველობაში აქვთ პოლიტიკური რისკებიც. კონფლიქტის მოლოდინი უფრო მეტად აფერხებს ვაჭრობას ვიდრე თავად კონფლიქტი. (Morrow, Siverson & Tabares, 1998:649) ბარბიერი საუბრობს ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულებასა და კონფლიქტის ალბათობას შორის არსებულ ურთიერთმიმართებაზე. მისი აზრით, ვაჭრობის გზით მშვიდობის მიღწევა უფრო მეტად მოსალოდნელია ურთიერთდამოკიდებულ სავაჭრო პარტნიორებს შორის. ურთიერთმიმართება ურთიერთდამოკიდებულებასა და კონფლიქტსა შორის არასწორხაზოვანია. დაბალიდან საშუალო ხარისხის ურთიერთდამოკიდებულება

ამცირებს ორმხრივ დავებს, მაშინ როცა ექსტენსიური ეკონომიკური კავშირები ზრდის მილიტარიზებული დავების ალბათობას. უკიდურესად მაღალი ხარისხის ურთიერთდამოკიდებულებას, იქნება ეს სიმეტრიული თუ ასიმეტრიული, კონფლიქტის ალბათობის გაზრდის დიდი პოტენციალი აქვს. (Barbieri, 1996) მაოზი ემპირიულად იკვლევს ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების გავლენას კონფლიქტზე. მისი დასკვნები შესაბამისობაში მოდის ლიბერალური პარადიგმის მოლოდინებთან იმის შესახებ, რომ სტრატეგიული და ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება ამცირებს ცალმხრივი, ორმხრივი და სისტემური კონფლიქტების სიხშირეს. (Maoz, 2009: 226)

3. თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობები

აღნიშნულ თავში მიმოხილული და გაანალიზებული იქნება თურქეთ-ისრაელის პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების დინამიკა ისტორიულ კონტექსტში, პოლიტიკურ ურთიერთობებში კრიზისის ფორმირების პროცესი 2002 წლიდან დაზის ფლოტილიის ინციდენტამდე, დაზის ფლოტილიის ინციდენტი და მისი გავლენა ორმხრივ ეკონომიკურ ურთიერთობებზე.

3.1 თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობების დინამიკა ისტორიულ კონტექსტში

თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობების ისტორიულ კონტექსტში განხილვის შემთხვევაში, ურთიერთობები შეიძლება სამ პერიოდად დაიყოს: ადრეული ხანა (1948-1992წწ.), ე.წ „ოქროს ხანა“ (1992-2002წწ.) და 2002 წლიდან დღემდე.

თურქეთი წარმოადგენდა პირველ ისლამურ სახელმწიფოს, რომელმაც 1949 წელს ფორმალურად აღიარა ისრაელის სახელმწიფო და სულ რაღაც 1 წლის შემდეგ დიპლომატიური კავშირები დაამყარა. თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებში თურქეთი ყოველთვის განიხილავდა არაბული ქვეყნების ფაქტორს, რადგან მიაჩნდა რომ ისრაელთან ურთიერთობის გამყარება ავტომატურად გამოიწვევდა ურთიერთობების გაციებას არაბულ ქვეყნებთან. (Bengio, 2004:158) ცივი ომის პერიოდში, როდესაც არაბული სახელმწიფოების უმრავლესობა საბჭოთა კავშირთან ახლო ურთიერთობებს ინარჩუნებდა და ამ ნაბიჯით უპირისპირდებოდა აშშ-სა და ისრაელს, თურქეთი ცდილობდა ისრაელსა და არაბულ სამყაროს შორის თავისი პოლიტიკა დაეხილავდა. თურქეთი შიშობდა, რომ ახლო აღმოსავლეთში არსებული პან-არაბიზმი და ნაციონალიზმი შესაძლებელს გახდიდა საბჭოთა კავშირს ფეხი მოეკიდა რეგიონში, რაც ლოგიკურს ხდიდა თურქეთის ისრაელთან დაახლოების მოტივაციას. ისრაელი, თავის მხრივ, თურქეთს საფრთხედ არ აღიქვამდა, რადგან საფრთხის არეალი ისრაელისთვის არაბული სამყაროთი შემოიგარგლებოდა.

(Maoz, 2009) თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებს ცივი ომის პერიოდში ძირითადად სიმბოლური დატვირთვა ჰქონდა.

სუეცის 1956 წლის კრიზისიდან 2 წლის შემდეგ, ისრაელის პრემიერ მინისტრ დევიდ ბენ-გურიონის ინიციატივით, ანკარაში შედგა საიდუმლო შეხვედრა თურქეთის პრემიერ მინისტრ ადან მენდერესთან. მხარეები ე.წ „პერიფერიული ალიანსის“ (ისრაელი, თურქეთი, ეთიოპია, ირანი) ფარგლებში, შეთანხმდნენ დიპლომატიურ, ეკონომიკურ და სამხედრო სფეროში თანამშრომლობაზე. თურქეთ-ისრაელი რიგი ხელშეკრულებებით თანხმდებოდნენ სავაჭრო ურთიერთობებისა და თურქეთში ინდუსტრიული განვითარების ხელშეწყობის, ინფორმაციის გაცვლის, გაუთვალისწინებელ კრიტიკულ შემთხვევებში ერთმანეთისთვის დახმარების გაწევისა და სხვა საკითხების შესახებ. 1950-იან წლებში თურქეთი ისრაელში ვაშინგტონთან დამაკავშირებელ ხიდს ხედავდა. ერთის მხრივ საკუთარი ინტერესების გასატარებლად ამერიკაში ებრაელი ლობისტების დახმარებას იმედოვნებდა, მეორეს მხრივ კი ისრაელთან ურთიერთობაში სიფრთხილეს იჩენდა არაბული სამყაროს ქვეყნების გალიზიანების თავიდან ასარიდებლად. თურქეთის 50-იანი წლების საგარეო პოლიტიკა ისრაელთან მიმართებაში ბენ გურიონმა შემდეგი ფრაზით შეაჯამა: “თურქეთი გვეპყრობა როგორც ხარჭას. ჩვენ უკვე შევუღლდით, მაგრამ ამას თურქეთი არ აღიარებს.”

ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე ისეთმა მნიშვნელოვანმა მოვლენებმა, როგორცაა 1956 წლის სუეცის კრიზისი, 1967 წლის არაბ-ისრაელის ექვსდღიანმა ომი, 1973 წლის ომ-კიპურის იგივე ოქტომბრის ომი, უარყოფითი გავლენა იქონია თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებზე. თურქეთმა სუეცის კრიზისის შედეგად თელავივში დიპლომატიური წარმომადგენლობის სტატუსი შეამცირა. ექვსდღიანი ომის დროს დაგმო ისრაელის მიერ პალესტინის ტერიტორიების ოკუპაცია და მოითხოვა ამ ტერიტორიებიდან ისრაელის ძალების დაუყოვნებლივ გამოთხოვა. თუმცა, განსხვავებით არაბული სამყაროს ქვეყნებისგან, თურქეთის ოფიციალური წარმომადგენლობა თავს იკავებდა ისრაელის „აგრესორი ქვეყნის“ სტატუსით მოხსენიებისგან. ომ-კიპურის ომის დროს ამერიკულ თვითმფრინავებს, რომელთაც სამხედრო აღჭურვილობები გადაჰქონდათ ისრაელისთვის,

უფლება არ მისცა თურქეთის ტერიტორიაზე დაშვების, რითაც თავიდან აირიდა არაბული სამყაროს ქვეყნების და საბჭოთა კავშირის გაღიზიანება, ასევე ამით ერთგვარი პროტესტი გამოხატა კვიპროსთან მიმართებაში ამერიკის პოზიციასთან დაკავშირებით. 1970-იან წლებში თურქეთის ეკონომიკური კრიზისი დაემთხვა ნავთობის მსოფლიო კრიზისს. თურქულ-არაბული ურთიერთობების განმსაზღვრელ ფაქტორად ნავთობის საკითხის წამოწევა უარყოფითად აისახა თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებზე. 1975 წლის ივნისში, თურქეთმა პალესტინის განმათავისუფლებელი ორგანიზაცია აღიარა როგორც პალესტინელი ხალხის ერთადერთი ლეგიტიმური წარმომადგენელი. ამავე წლის ნოემბერს მხარი დაუჭირა გაეროს გენერალური ასამბლეის რეზოლუცია 3379-ს რომელიც სიონიზმს რასიზმთან აიგივებდა, 1979 წლის ნოემბერში კი მიიღო გადაწყვეტილება იასირ არაფატისთვის ნება დაერთო ანკარაში PLO-ს ოფისის გახსნის. 1980 წელს თურქეთ-ისრაელს შორის სრულფასოვანი დიპლომატიური ურთიერთობები აღადგინა, თუმცა ამ ურთიერთობებმა საელჩოების დონეზე 1 წელიც კი ვერ გასტანა. ამავე წლის ივლისს ისრაელის ქნესეთის მიერ იერუსალიმის აქტის (გაერთიანებულ იერუსალიმს ისრაელის დედაქალაქად აცხადებდა) მიღებამ გამოიწვია თურქეთის მხრიდან დრამატული სვლა, ისრაელთან დიპლომატიური ურთიერთობების ოფიციალურად ჩამოქვეითება მეორე მდივნის დონეზე. ისრაელთან დიპლომატიური ურთიერთობების ჩამოქვეითების შესახებ გადაწყვეტილების მიღების დღეს თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ილტერ თურქმენი საუდის არაბეთიდან \$250 მილიონიანი ჩეკით ხელში დაბრუნდა. საგულისხმოა, რომ თურქეთმა უგულებელყო ლიბიის, ირანის, ერაყისა და საუდის არაბეთის მოთხოვნა ისრაელთან ურთიერთობების სრულად გაწყვეტის შესახებ. მადრიდის 1991 წლის სამშვიდობო კონფერენცია, ისრაელ-თურქეთის ორმხრივ ურთიერთობების ისტორიაში მნიშვნელოვანი ფაქტორი აღმოჩნდა, არაბული სამყაროს ქვეყნებისა და ისრაელის სურვილმა მოლაპრაკების მაგიდასთან დამსხდარიყვნენ, თურქეთსა და ისრაელს ერთგვარი ნიადაგი შეუქმნა ურთიერთობების გაუმჯობესების. იმავე თვეს მიიღებულ იქნა გადაწყვეტილება ისრაელთან სრული დიპლომატიური

ურთიერთობის აღდგენის შესახებ. ამ გადაწყვეტილების იმპლემენტაცია მოხდა 1992 წელს, როცა ელჩები დაინიშნენ ანკარასა და თელავივში. (Liel, 2017)

თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებმა პროგრესი განიცადა ცივი ომის დასასრულს, თურგუთ ოზალის პრეზიდენტობის დროს. მას მიაჩნდა, რომ ორ ძლიერი და სტაბილურ სეკულარულ დემოკრატიულ ქვეყნას შორის თანამშრომლობა სარგებელს მოუტანდა თურქეთს და ორივე ქვეყანას მისცემდა საშუალებას საგანგებო სიტუაციებში ერთმანეთის დახმარების იმედი ჰქონოდათ. თურქეთში გადაწყდა ისრაელთან ურთიერთობების გაუმჯობესება ნაწილობრივ იმ მიზეზის გამო, რომ მათი აზრით ჩრდილო ატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაციის (ნატო) წევრობა არ იქნებოდა საკმარისი სირიიდან, ირანიდან და ერაყიდან მომავალი საფრთხის გასამკლავებლად. ახლო აღმოსავლეთის სამშვიდობო პროცესებში მიღწეულმა გარკვეულმა წარმატებებმა ხელი შეუწყო მათ შორის სტრატეგიული ურთიერთობების გასაჯაროებას.

ამ პერიოდში თურქეთისა და ისრაელის ლიდერებს შორის მაღალი დონის შეხვედრებს ჰქონდა ადგილი. ისრაელის პრეზიდენტი ეზერ ვაიზმანი 1994 წელს ეწვია ანკარას, იმავე წელს თურქეთის პრემიერ მინისტრი თანსუ ჩილერი ჩავიდა ისრაელში. თურქეთის პრეზიდენტი სულეიმან დემირელი 1996 წელს ჩავიდა ისრაელში და ამავე წელს ბილატერალური ურთიერთობები ფორმალურად ახალ ეტაპზე გადავიდა. გაფორმდა სამხედრო საჰაერო წვრთნების შეთანხმება, სამხედრო სამრეწველო სფეროში, ტერორიზმის წინააღმდეგ ბრძოლასა და სადაზვერვო სამსახურების თანამშრომლობის შესახებ. ამ საკითხთან დაკავშირებული ყოველწლიური შეხვედრები. 1996-1998 წლებში გაფორმდა მნიშვნელოვანი ორმხრივი ხელშეკრულებების ეკონომიკის სფეროში. 1996 წლის მარტს ხელი მოეწერა შეთანხმებას თავისუფალი ვაჭორბის შესახებ, რომლის რატიფიცირებაც მხარეებმა მოახდინეს 1997 წლის მარტს. არსებობდა მოლოდინი, რომ ყოველწლიური ვაჭრობა 3 წელიწასში 450 მილიონი დოლარიდან 2 მილიარდ დოლარამდე გაიზრდებოდა. (Pipes, 1997/1998:33) გარდა ამისა, გაფორმდა საინვესტიციო ხელშეკრულება, შეთანხმება ორმაგი დაბეგვრის შეზღუდვის შესახებ. 1996 წლისა და 2002 წლის მონაცემებს თუ შევადარებთ ერთმანეთს, საგულისხმოა, რომ ვაჭრობა 449 მილიონი

დოლარის ოდენობიდან 1,2 მილიარდ დოლარამდე გაიზარდა. (TSI, 2015). სავაჭრო ურთიერთობების მზარდი ტემპი შენარჩუნდა 2002 წელს თურქეთში სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის (AKP) მოსვლის შემდეგაც. ორმხრივი ვაჭრობა ყოველწლიურად საშუალოდ 14.6%-ით იზარდებოდა 2002 წლიდან 2008 წლამდე პერიოდში. (TSI, 2015).

ორმხრივი შეთანხმებების გაფორმებისას მხარეები გამუდმებით ამახვილებდნენ ყურადღებას იმაზე, რომ ეს შეთანხმებები მესამე მხარის წინააღმდეგ არ იყო მიმართული. თუმცა, არაბული სამყაროს ქვეყნების თვალში თურქეთი რეგიონში დასავლური ინტერესების გამტარებელი გამოდიოდა. დანარჩენ სამყაროში ანკარას თურქეთთან მეგობრული ურთიერთობების გამო განსხვავებულად აღიქვამდნენ, იქმნებოდა თურქეთის ახალი სახე, რომელიც შორს იყო ხლო აღმოსავლეთში არსებული ანტი-სიონისტური დისკურსისგან. ანკარას არაბ-ისრაელის კონფლიქტის გამო ლოიალურობის განაწილება უწყვედა და ხშირად მხარეებს შუამავლის როლს სთავაზობდა. ვაშინგტონი მხარეებს შორის თანამშრომლობისა გაღრმავებისკენ აქეზებდა და აქტიურად ცდილობდა მნიშვნელოვანი როლი ეთამაშა პარტნიორობის გამყარებაში. 1990-იან 2000-იან წლებში თურქეთი ისრაელის მხრიდან აღიქმებოდა, როგორც კეთილსინდისიერი ბროკერი ახლო აღმოსავლეთის სამშვიდობო პროცესებში. (Arbell, 2014:8)

1992-2002 წლები თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებში თავლობისთვის პერიოდს წარმოადგენდა, რადგან ამ პერიოდში მოხდა დიპლომატიური და ეკონომიკური ურთიერთობების გაღრმავება, რაც დადებითად აისახა სამოქალაქო და სამხედრო სფეროში სამთავრობო დონეზე ურთიერთობების დათბობას თან ახლავდა ხალხთა შორის ურთიერთობების გაუმჯობესებაც. თავლობისთვის პერიოდის ურთიერთობებმა პიკს მიაღწია თურქეთის 1999 წლის დამანგრეველი მიწისძვრის შემდეგ. ისრაელის მიერ გაწეულმა დახმარებამ კატასტროფის ადგილზე უამრავი ადამიანის სიცოცხლე იხსნა და ებრაელი დიასპორის მხარდაჭერით, ათსობით უსახლკაროდ დარჩენილ დაზარალებულს დახმარება გაეწია. ისრაელის აქტიურმა ჩართულობამ აღნიშნულ პროცესში დიდი როლი

ითამაშა არა მხოლოდ სამთავრობო დონეზე, არამედ ხალხთა შორის ურთიერთობების დათბობაზეც. (Bengio, 2004:158)

3.2 კრიზისის ფორმირების პროცესი თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებში (2002 წლიდან ღაზის ფლოტილის ინციდენტამდე)

თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებში კრიზისის ფორმირების ეტაპებისა და კრიზისის ნიშნების კონკრეტული ქეისების განხილვადმდე მნიშვნელოვანია ორიოდე სიტყვით შევეხოთ თურქეთის საგარეო პოლიტიკის ახალ დოქტრინას, რომელიც უკავშირდება 2002 წელს თურქეთის მთავრობის სათავეში რეჯეფ თაიფ ერდოღანის მეთურობით „სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის“ (JDP) მოსვლას. საგარეო პოლიტიკის ახალი დოქტრინის მიმოხილვა თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებში მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც, „თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობების გაუარესება თურქეთის საგარეო პოლიტიკის რეორიენტაციის ნაწილია, რომლისთვისაც დამახასიათებელია დასავლეთისგან დაშორება და სურვილი მუსლიმანურ ქვეყნებთან ურთიერთობების გაუმჯობესების..“ (Inbar, 2011:1) JDP-ს საგარეო პოლიტიკის დოქტრინის სახელმძღვანელოს წარმოადგენს საგარეო საკითხებში პრემიერ-მინისტრ ერდოღანის მრჩეველისა და თურქეთის ყოფილი პრემიერ მინისტრის, აჰმეთ დავითოღლუს 2001 წელს გამოქვეყნებული ნაშრომი „სტრატეგიული სიღრმე“, რომლის პრაქტიკაში განხორციელებაც პრემიერ-მინისტრობის ჟამს თავად უზრუნველყო. (Yuksel, 2016:20) დავითოღლუს მიხედვით თურქეთი „ცენტრალურ ძალას“ წარმოადგენს, რომელსაც ისტორიული კონტექსტიდან და გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე აქვს შესაძლებლობა და პასუხისმგებლობა ინტეგრირებული და მრავალგანზომილებიანი საგარეო პოლიტიკის გატარების. საგარეო პოლიტიკის მრავალგანზომილებიანობა ძირითადად გულისხმობს ფოკუსირებას მეზობელ სახელწმიფოებსა და რეგიონზე. მზარდია შეშფოთება იმასთან დაკავშირებით, რომ თურქეთი თანამშრომლობის ღერძს

ცვლის, ანუ თანდათანობით შორდება დასავლეთს და უფრო მეტად იხრება ახლო აღმოსავლეთისკენ. (Sokullu, 2013:31) ცენტრალური ევრაზიის, მათ შორის ახლო აღმოსავლეთისა და ცენტრალური აზიის ქვეყნებთან მიმართებაში საგარეო პოლიტიკის უწყვეტობა ვლინდება, მაგრამ ემყარება ახალ კონცეპტუალურ საფუძველს, რომლის მიხედვითაც თურქეთი დანახულია არა როგორც დასავლური ცივილიზაციის ნაწილი, არამედ, როგორც საკუთარი, ახალი გეოპოლიტიკური სივრცის ცენტრი. (Bilgin & Bilgiç: 2013:181) ახალი დოქტრინის მიხედვით, თურქეთი არ უნდა დაკმაყოფილდეს რეგიონული ძალის სტატუსით ბალკანეთსა და ახლო აღმოსავლეთში, უნდა ეცადოს წამყვანი როლი იტამაშოს რამდენიმე რეგიონში, რაც გლობალურ სტრატეგიულ მნიშვნელობას შესძნეს მას. მეორეს მხრივ კი, „მეზობლებთან ნულოვანი პრობლემების პოლიტიკის“ დამცველი გამოდის და ორმხრივი კონფლიქტური ურთიერთობების დარეგულირების მნიშვნელობას უსვამს ხაზს. (Grigoriadis, 2010:4-5) 2002 წლიდან დღემდე შეინიშნება ქემალიზმისა და პოსტ-ისლამიზმის კოჰაბიტაციის ტრენდი, რაც განსაკუთრებულად შესამჩნევია საგარეო პოლიტიკაში. (Robins: 2007)

არჩევნებში გამარჯვების შემდეგ, მალევე, AKP მთავრობა ისეთი საგარეო პოლიტიკის გამოწვევების წინაშე დადგა, როგორცაა ერაყის ომი, კვიპროსის საკითხი და ურთიერთობები ევროკავშირთან. ერაყის ომმა და სხვა რეგიონულ ძალებთან, როგორცაა სირია და ირანი, საფრთხის საერთო აღქმამ, თურქეთი ამ ქვეყნებთან უფრო დაახლოვა. „მეზობლებთან ნულოვანი პრობლემების პოლიტიკის“ გატარება არაბულ ქვეყნებთან დაახლოებით და ისრაელთან პოლიტიკური ურთიერთობების დაძაბვის ხარჯზე მოხდა. (Tür, 2012:50-51)

თურქეთ-ისრაელს მთელი ამ დროის განმავლობაში სამაგალითო თუ არა კარგი ურთიერთობები ჰქონდათ, მაგრამ ამ ურთიერთობებს პოტენციური სირთულეები მუდამ ახლდა თან. JDP-ს მმართველობის პერიოდში, მხარეებს შორის ურთიერთობების დაძაბვა ყველაზე მეტად ღაზას ომმა გამოიწვია. ღაზას სექტორში ისრაელის მიერ Operation Cast Lead-ის დაწყებამ ერდოღანი დაარწმუნა რომ ისრაელი სამშვიდობო პროცესებით არ იყო დაინტერესებული. ამ მოვლენას წინ უძღოდა თურქეთის მიერ წამროებული

მოლაპრაკებების სერია ისრაელთან და სირიასთან რიგ პრობლემური საკითხებზე შეთანხმების მისაღწევად და სამშვიდობო შეთანხმების უზურუნველსაყოფად. ყველაფერი მიუთითებდა იმაზე, რომ შეთანხმებადმე მხარეები ძალიან ახლოს იყვნენ და შემდგომ შეხვედრაზე სამშვიდობო შეთანხმება შედგებოდა, თუმცა პრემიერ მინისტრი ოლმერტი დაბრუნდა თუ არა ისრაელში, ისრაელმა 2008 წლის 26 დეკემბერს ისრაელმა დაიწყო სამხედრო ოპერაცია ლაზაში. (Turan, 2011:2) პოლიტიკურმა დაპირისპირებამ თურქეთის პრემიერ მინისტრ ერდოღანსა და ისრაელის პრეზიდენტ შიმონ პერესს შორის იფეთქა დავოსის მსოფლიო ეკონომიკის ფორუმზე 2009 წლის იანვარში. პრემიერ მინისტრმა ერდოღანმა ისრაელის ქმედებას ლაზაში „ბარბაროსობა“ უწოდა და პერესს განუცხადა: „როცა საქმე მკვლელობას ეხება, კარგად იცით როგორ მოკლათ.“ (Kirisci & Ekim, 2015, para. 3) უნდა აღინიშნოს, რომ ურთიერთობების გამწვავების ასეთი საჯარო გამოხატულება შესაბამისობაში არ მოდის თურქეთის „მეზობლებთან ნულოვანი პრობლემის პოლიტიკასთან“, თუმცა ნათლად წარმოაჩენს თურქეთის რეგიონალურ ამბიციებს. „თურქეთის, როგორც მედიატორის როლი ახლო აღმოსავლეთში აღარ განისაზღვრება აშშ-ს, ევროკავშირის ან ისრაელის მიერ. თურქეთი მოიქცევა ისე, როგორც „ცენტრალურ ძალას“ შეეფერება, რაც თავისთავად გამოიწვევს ისრაელთან ურთიერთობების რეკონფიგურაციას. (Grigoriadis, 2010:8) კიდევ ერთი ნიშანი მხარეებს შორის ურთიერთობებში სტრესის გაზრდისა, იყო 2009 წლის ოქტომბერში თურქეთის მიერ ისრაელის მონაწილეობაზე უარის თქმა მულტიეროვნულ სამხედრო საჰაერო წვრთნაში „ანატოლიის არწივი.“ (Arsu & Cowell, 2011). 2010 წლის იანვარს კი ადგილი ჰქონდა ე.წ „სავარძლის კრიზისს“, როცა ისრაელელმა დიპლომატებმა პროტოკოლი დაარღვიეს და თურქეთის ელჩი შედარებით დაბალ სკამზე დასვეს და მაგიდაზე ისრაელის დროშის გვერდით „გამორჩათ“ თურქეთის დროშის მოთავსება. ამ დროს განხილვის საგანს წარმოადგენდა ისრაელის უკამაყოფილება ერდოღანის მიერ ისრაელის კრიტიკისა და თურქულ სატელევიზიო შოუში ისრაელელი ჯარისკაცების მოძალადეებად წარმოჩენა. (Schleifer, 2010, Para. 2-3)

3.3 ღაზის ფლოტილიის ინციდენტი

ღაზის ფლოტილიის ინციდენტი თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობების ისტორიაში უნიკალურ შემთხვევას წარმოადგენს, რომელმაც დააგვირგვინა მისი წინამორბედი მინი კრიზისები. ორმხრივი ურთიერთობები დაუცველი აღმოჩნდა საგარეო და საშინაო პოლიტიკაში მიმდინარე ცვლილებისგან იმდენად, რამდენადაც გარემო, რომელიც ბოლო 20 წელი განსაზღვრავდა ქვეყნებს შორის ურთიერთობებს მნიშვნელოვნად შეიცვალა.

მიუხედავად იმისა, რომ რეგიონალურ დონეზე მოვლენათა განვითარებამ, მეორე ინტიფადას შემდეგ, გავლენა იქონია თურქეთ-ისრაელის პოლიტიკურ ურთიერთობებზე, კრიზისებს გადაურჩა, რადგან მხარეებს ერთგვარი იმუნიტეტიც კი განუვითარდათ ურთიერთობებში არსებულ მსგავს პრობლემებთან გამკლავების. (Özcan, 2011:1) დავოსის და ე.წ “დაბალი სკამის” კრიზისმაც კი ვერ შეუშალა ხელი თავდაცვის მინისტრ ეჰუდ ბარაკის ვიზიტს თურქეთში 2010 წლის იანვარში. წინამორბედ კრიზისებთან შედარებით, ღაზის ფლოტილიის ინციდენტი ბევრად დიდი მნიშვნელობის აღმოჩნდა თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებში. აღნიშნული ინციდენტი არ იყო წლების მანძილზე თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებისთვის დამახასიათებელი მერყეობის/ცვალებადობის გამოვლინება, რადგან ორმხრივი ურთიერთობების მთელი ამ წლების განმავლობაში, პირველად დაფიქსირდა მსხვერპლი. (Tür, 2012:56; Özcan, 2011)

2010 წლის 31 მაისს თურქეთიდან ღაზას სექტორში გაგზავნილი ე.წ „ღაზის მშვიდობის ფლოტილია“, ღაზის სექტორის ბლოკადის გარღვევას და ღაზაში ჰუმანიტარული დახმარების ჩატანას ცდილობდა, რაც ისრაელის თავდაცვის ძალებმა შეაჩერეს. ინციდენტს ემსხვერპლა თურქეთის 8 და 1 თურქული წარმომავლობის ამერიკის მოქალაქე, იყვნენ დაშავებულებიც. „მავი მარმარა“ 6 ხომალდისგან შემდგარ ფლოტილიაში უდიდესი იყო. გემზე იმყოფებოდნენ ისლამისტური საქველმოქმედო ორგანიზაციის „ფონდი ადამიანთა უფლებებისთვის, თავისუფლებებისთვის და ჰუმანიტარული დახმარებისათვის (IHH)“ აქტივისტები. (“Mavi Marmara: Why did Israel stop the Gaza flotilla?” 2016: para 2-6)

პალესტინის ელჩმა გაეროში, რიად მანსურიმ, დაგმო თავდასხმა და დამოუკიდებელი გამოძიების ჩატარება მოითხოვა იმის გასარკვევად, თუ ვინ გასცა ცეცხლის გახსნის ბრძანება ისრაელის მხრიდან და მოითხოვა პასუხისმგებელი პირების მიერ სამართლის წინაშე პასუხისგება. ისრაელის ოფიციალურმა პირებმა გემზე არსებული მგზავრები აგრესორებად მოიხსენიეს და აღნიშნეს, რომ ისრაელის თავდაცვითი ძალების სამხედროები უბრალოდ თავს იცავდნენ. გაეროში ისრაელის ელჩის მოადგილემ აქტივისტებთან დაკავშირებით განაცხადა, რომ „ისინი არ არ წარმოადგენენ სამშიდობო აქტივისტებს. ისინი არ არიან კეთილი ნების მაცნეები“. მათ ცინიკურად გამოიყენეს ჰუმანიტარული დახმარება, როგორც ნილაბი სიძულვილისა და ძალადობის დასაფარად. (CNN Wire Staff, 2010, para. 1-3)

თურქეთის პრემიერ მინისტრი ერდოღანი მოითხოვდა ნეთანიაჰუს მთავრობის დასჯას ღაზის ფლოტოლიის ინციდენტის გამო, ადანაშაულებდა რა სისხლიან ქლექტაში, ტყუილებსა და ახლო აღმოსავლეთში მშვიდობის მიღწევის შესაძლებლობების მოსპობაში. ანკარაში თავის ერთ-ერთ საჯარო გამოსვლაში ინციდენტის დღეს გარდამტეხი მომენტი უწოდა. მან აღნიშნა, რომ ისრაელის უკანონო ქმედებების გადაფარვა ან იგნორი უკვე შეუძლებელი იყო და ვერცერთი საბაბით ვერ ჩამოირეცხავდა ისრაელი ხელებიდან სისხლს. „ისრაელი ყველა შესაძლო საშალებით აღნიშნული ქმედებისთვის უნდა დაისაჯოს.“ „ჩვენ ვაფრთხილებთ ისრაელს არ გამოცადოს თურქეთის მოთმინება“, განაცხადა პრემიერმა. (Traynor, 2010) საგარეო საქმეთა მინისტრმა აჰმეთ დავითოღლუმ ინციდენტს თურქეთის 9/11 და ისრაელის ქმედებას „სახელმწიფო ტერორი“ უწოდა. (“Israel’s Attack is our 9/11,” 2010, para. 1-2)

ღაზის ფლოტოლიის ინციდენტს მოჰყვა სტამბულში, ისრაელის საკონსულოს წინ, პროტესტების მთელი სერია. თურქეთმა ისრაელთან ურთიერთობის ნორმალიზების წინაპირობად 3 მოთხოვნა წამოაყენა: საჯაროდ ბოდიშის მოხდა მომხდარის გამო, ინციდენტის მსხვერპლთათვის კომპენსაცია და ღაზაზე ბლოკადის მოხსნა. ისრაელმა უარი განაცხადა აღნიშნული პირობების შესრულებაზე, რასაც თურქეთის მხრიდან ისრაელიდან ელჩის გამოწვევა და დიპლომატიური ურთიერთობების საელჩოს მეორე

მდინის დონეზე დაიყვანა, ასევე შეაჩერა ერთობლივი სამხედრო წვრთნები და ყველა სამხედრო შეთანხმება. (Akgün, Senyücel & Görgülü, 2014:7) 2011 წლის 2 სექტემბერს, თურქეთმა გააძევა ისრაელის ელჩი. (“Turkey Expels Israeli Ambassador,” 2011, para. 1)

გაეროს საგამომძიებლო კომისიამ, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ახალი ზელანდიის ყოფილი პრემიერ მინისტრი, ჯოფრი პალმერი, 2011 წელს გამოაქვეყნა ანგარიში, რომელმაც დაადგინა, რომ ისრაელის მიერ ღაზას სექტორის ბლოკადა ისრაელის უსაფრთხოების მიზნებიდან გამომდინარე კანონიერ ქმედებას წარმოადგენდა, მაგრამ მიუღებელი უწოდა ისრაელის თავდაცვის ძალების მიერ ძალის გამოყენება და ხომალდის 9 მგზავრის მკვლელობას. ისრაელის ქმედება შეფასდა როგორც „გადაჭარბებული და არაზომიერი“. რაც შეეხება ფლოტილიას, ბლოკადის გარღვევის მცდელობა დაუდევარ და წინდაუხედავ ქმედებად შეფასდა. გემზე მყოფ აქტივისტებს არ გააჩნდათ ძალადობრივი მიზნები, მაგრამ არსებობდა სერიოზული კითხვები აღნიშნულის ორგანიზატორების, კერძოდ IHH-ის, როგორც ორგანიზაციის ბუნების, მიზნებისა და მოქმედების შესახებ. (Palmer, Uribe, Itzhar & Sanberk, 2011:3-4)

დაძაბულობის მიუხედავად, მხარეებს შორის მოლაპარაკებების დაწყების ინიციატივები არსებობდა. ისრაელს ჰქონდა მცდელობა უშუალოდ ან მესამე მხარის დახმარებით თურქეთთან კონტაქტზე გასვლის პოლიტიკური დიალოგის არარსებობის პირობებში, თუმცა ერდოღანმა საჯაროდ უარი თქვა ისრაელთან ურთიერთობების აღდგენის მცდელობებზე მანამ, სანამ ისრაელი თურქეთის მიერ წამოყენებულ პირობებს არ შეასრულებდა. ერდოღანმა, მკაცრი რიტორიკის მიუხედავად, თურქეთის ეროვნულ სადაზვერვო ორგანიზაციის (MIT) ხელმძღვანელს ნება დართო შეხვედროდა ისრაელის ეროვნულ სადაზვერვო სააგენტოს ხელმძღვანელს კაიროში. საგარეო საქმეთა მინისტრმა აჰმეთ დავითოღლუმ განაცხადა, რომ აღნიშნული ინიციატივები ღაზას სექტორში მხოლოდ ცეცხლის შეწყვეტის უზრუნველყოფით იყო მოტივირებული და ურთიერთობის აღდგენა ისრაელის მხრიდან პირობების შესრულების გარეშე გამორიცხული იყო. (Arbell, 2012, para:8) მანამ, სანამ აშშ-ს პრეზიდენტი ბარაკ ობამა არ ეწვია ისრაელს 2013 წლის 22 მარტს და უშუალოდ არ შეუწყო ხელი მხარეებს შორის ურთიერთობების

დარეგულირებას, ისრაელი ღაზის ინციდენტის გამო თურქეთისთვის ბოდიშის მოხდას არ აპირებდა. ობამას ვიზიტის დროს პრემიერმა ნათანიანჰუმ სატელეფონი კავშირით მწუხარება გამოთქვა ღაზის ფლოტილიის ინციდენტის მსხვერპლთა გამო და ბოდიში მოიხდა „ოპერაციული შეცდომებისთვის“. თურქეთში მიღებულ იქნა ისრაელის ბოდიში ინციდენტისთვის, ისრაელმა ასევე მზაობა გამოხატა იცნიდენტის მსხვერპლთა ოჯახებისთვის კომპენსაციის გადახდის. (Sinder, Watson & Sterling, 2013:2-4) მხარეების მიერ პოლიტიკური დიალოგის აღდგენის პროცესში აღნიშნული ქმედება წინგადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენდა, მაგრამ შემდგომ განვითარებულმა მოვლენებმა და მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანმა, 2014 წელს (8 ივლისიდან 27 აგვისტო) ღაზას სექტორში ისრაელის სამხედრო ოპერაციამ, რომელმაც იმსხვერპლა 2100-ზე მეტი პალესტინელი (გაეროს მონაცემების მიხედვით დაღუპულ პალესტინელთა უმრავლესობა სამოქალაქო პირი იყო), თურქეთ-ისრაელს შორის ურთიერთობების აღდგენის პერსპექტივები კიდევ უფრო შეამცირა. (Gaza crisis: Toll of operations in Gaza, 2014, September 1, para:1-2) რეჟევთაიფ ერდოღანმა ისრაელის ქმედებები „ბარბარიზმად“ შერაცხა. (Akgün, Senyücel & Görgülü, 2014:8)

თურქეთ-ისრაელს შორის ურთიერთობები მხოლოდ ინციდენტიდან 6 წლის შემდეგ დარეგულირდა. მოლაპარაკებებს, რომელსაც აშშ გამუდმებით აქეფებდა, საბოლოო შეთანხმება მოყვა დიპლომატიური კავშირების სრულად აღდგენასთან დაკავშირებით, რამაც შესაძლებლობა შექმნა ბუნებრივ გაზთან დაკავშირებით შეთანხმებაზე მოლაპარაკების. (Sanchez & Weise, 2016, para:1-2) ბენჟამინ ნეთანიანჰუმ განაცხადა, რომ აღნიშნული შეთანხმება ისრაელის ეკონომიკას მნიშვნელოვნად გაზრდიდა და ასევე გზას გაკაფავდა ბუნებრივი აირის გამტარი, წყალქვეშა მილსადენების პროექტის შესახებ შეთანხმებისკენ, რითაც ერთის მხრივ, იხიერებდნენ თურქული კომპანიები. (Reed & Pitel, 2016, para:3) და მეორეს მხრივ, შესაძლებელი გახდებოდა თურქეთის გავლით, ისრაელის ბუნებრივი გაზის, ევროპისთვის მიწოდება. რომში, აშშ-ს სახელმწიფო მდივანთან შეხვედრის შემდეგ, ნათანიანჰუმ აღნიშნა, რომ მილსადენების საკითხი სტრატეგიულ თემას წარმოადგენს ისრაელისთვის და რომ აღნიშნული საკითხის წინ წამოწევა

შეუძლებელი იქნებოდა მხარეებს შორის დიპლომატიური კავშირების აღდგენის შეთანხმების გარეშე. (Gurses & Heller, 2016, para:17) 2016 წლის ნოემბერს, თურქეთმა და ისრაელმა დიპლომატიური ურთიერთობების აღდგენის შესახებ შეთანხმების ძალაში მოსაყვანად ელჩები დანიშნეს თელავივსა და ანკარაში. თურქეთმა ელჩად დაინიშნა ქემალ ოქემი, პრემიერ მინისტრის მრჩეველი საგარეო საქმეებში. (“Turkey appoints PM advisor as ambassador to Israel: Erdogan.” 2016, para.1) ისრაელის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ კი ამ პოსტზე ვეტერანი დიპლომატი ეითან ნაე დაამტკიცა. (Surkes, 2016, para:1)

3.4 ღაზის ფლოტილიის ინციდენტის გავლენა სავაჭრო ურთიერთობებზე

ქემალ ქირისჯი და სინან ექიმი (2015) Foreign Affairs-ში გამოქვეყნებულ სტატიაში „თურქეთიდან თელავივამდე. სავაჭრო დიპლომატია“ (para. 2) წერდნენ, რომ ძლიერი სავაჭრო კავშირების მქონე ზოგიერთი ქვეყნების კონფლიქტურ ურთიერთობებს ომის ზღვრამდეც კი მიყავს მხარეები, მაგრამ ისრაელ-თურქეთის ეკონომიკურ კავშირები შესაძლოა ბილატერალური ურთიერთობების გაუმჯობესების მომასწავებელი ყოფილიყო. აღნიშნავდნენ, რომ ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე პროცესების, პოლიტიკური და ეკონომიკური არასახარბიელო პერსპექტივების ფონზე, თურქეთსა და ისრაელს ჰქონდათ ბევრად მეტი მიზეზი კრიზისის გადალახვის სურვილის ქონისა ვიდრე ოდესმე ან სულ ცოტა, მხარეებს უნდა გამოეცალკეებინათ პოლიტიკური ურთიერთობები ეკონომიკური ურთიერთობებისგან. დამაბული ურთიერთობების მოუხედავად, მხარეებმა ეკონომიკური ურთიერთობები გამიჯნეს პოლიტიკური პრობლემებისგან. შესაბამისად, მანამდე არსებული სავაჭრო და საინვესტიციო ხელშეკრულებები ძალაში დარჩა. არცერთი მხარის მხრიდან არ შეიმჩნეოდა მზარდი სავაჭრო ურთიერთობების შეფერხების სურვილის ქონა. მართალია ღაზის ფლოტილიის ინციდენტის შემდეგ პრემიერ-მინისტრ ერდოღანმა თავის გამოსვლებში გააჟღერა ისრაელთან ყველანაირი კავშირების გაწყვეტის განზრახვა, მათ შორის ვაჭრობის, თუმცა ანკარამ მალევე ჩაასწორა განცხადება და აღნიშნა, რომ სავაჭრო ურთიერთობებს პოლიტიკური კრიზისი ვერაფერს დააკლებდა. უფრო მეტიც, ისრაელის

საინვესტიციო ფორმების განცხადებაზე თურქეთში ინვესტირების შეწყვეტის გეგმებთან დაკავშირებით, ისრაელის ცენტრალურმა სავაჭრო პალატამ თავისი პოზიცია საჯაროდ დააფიქსირა, საინვესტიციო ფორმებს მოუწოდა თავი შეეკავებინათ ისეთი ქმედებისგან რაც ისრაელი-თურქეთის ბიზნეს ურთიერთობებს ზიანს მიაყენებდა. (Cagaptay & Evans, 2012. P.1)

პოლიტიკურ ურთიერთობების გამწვავებამ ბილატერალურ სავაჭრო ურთიერთობებზე უარყოფითი გავლენა ვერ იქონია, რაზეც მეტყველებს სტატისტიკური მონაცემები. 2008 წელს ვაჭრობის მოცულობა წარმოადგენდა 3,4 მილიარდ დოლარს, რაც 4,4 მილიარდ დოლარამდე გაიზარდა 2011 წელს და 2012 წელს, 4 მილიარდს გადააჭარბა. ისრაელი თურქეთის საექსპორტო დანიშნულების ქვეყნებს შორის 24-ე ადგილს იკავებდა 2013 წლის 1-ლი 6 თვის განმავლობაში, 2014 წლის პირველ ნახევარში კი 17-ე ადგილზე გადმოინაცვლა. 2014 წლის 1-ლი ხუთი თვის განმავლობაში ორმხრივი ვაჭრობა 27%-ით გაიზარდა წინა წელთან შედარებით. (Akgün, Senyücel & Görgülü, 2014:7) უნდა აღინიშნოს, რომ ვაჭრობამ შედარებით იკლო 2012 წელს, რაც ძირითადად თურქეთის ეკონომიკური პრობლემებით იყო გამოწვეული. (Cagaptay & Evans, 2012. P.1) 1995-2015 წლების შუალედში თურქეთის ექსპორტი ისრაელში 10.38-ჯერ, იმპორტი კი 9.28-ჯერ და საერთო ჯამში ორი ქვეყნის ვაჭრობის მოცულობა 9.93-ჯერ გაიზარდა. ისრაელთან თურქეთის საგარეო ვაჭრობის მოცულობა 1995 წელს თუ 44 მილიონი დოლარი იყო, თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ შეთანხმების ძალაში შესვლის შემდეგ (1997 წლის 1 მაისი) ვაჭრობა მხარეებს შორის მნიშვნელოვნად გაიზარდა და 2015 წლისთვის 5.83 მილიარდ დოლარს მიაღწია. (Güllü & Yazıcı, 2016: 104) 2016 წლის მონაცემებით, თურქეთის ექსპორტმა ისრაელში 3, ისრაელიდან იმპორტმა 1,4 და ორმხრივი ვაჭრობის მოცულობამ 4.3 მილიარდი დოლარი შეადგინა. ისრაელი თურქეთის პარტნიორ საექსპორტო დანიშნულების ქვეყნებს შორის 12-ე ადგილს იკავებს, იმპორტის მოცულობით კი ისრაელი თურქეთისთვის 34-ე ადგილზეა. (UN Comtrade database)

თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობების ეს მნიშვნელოვანი ასპექტი წლებია ნარჩუნდება. პოლიტიკური ურთიერთობები ხშირად იძაბება რეგიონში, რაც გავლენას

ახდენს ბილატერალურ ურთიერთობებზე, თუმცა ვაჭრობა ძირითადად თავისუფალია პოლიტიკური პრობლემების გავლენისგან. ამკარად ორივე მხარის ინტერესებში შედის პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების გამიჯვნა. მჭიდრო სავაჭრო ურთიერთობები ორივე ქვეყნის ეკონომიკურ ინტერესებში შედის და ყველაზე არასტაბილური პერიოდის დროს მხარეებს შორის არსებული ურთიერთობების შენარჩუნებას უწყობს ხელს. (Arbell, 2015, para. 7)

მოლაპარაკებები ენერგეტიკის სფეროში თანამშრომლობაზე ორივე ქვეყნის ეკონომიკური პოლიტიკის დღის წესრიგშია. ორივე ქვეყანა განიხილავს პოტენციური მილსადენების მშენებლობას, რომლის საშუალებით ხმელთაშუა ზღვიდან თურქეთის გავლით შესაძლებელი გახდება ევროპაში გაზის გატანა. მხარეებს აღნიშნული ინიციატივა სტიმულს აძლევს თავისუფალი ვაჭრობის გადრმავეებისა და გაფართოების. თურქეთის იუსტიციის მინისტრმა ბექირ ბოზდაღიმ ახალი ამბების სააგენტო „ა ჰაბერთან“ სწორედ თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმების გაფართოებაზე ისაუბრა. („Turkish-Israeli Free Trade,“ 2017, para. 1) ისრაელის ენერგეტიკის მინისტრი იუვალ სტეინიცმა განცხადა, რომ მხარეები განიხილავენ სახელმწიფოთაშორის შეთანხმებას, რომელიც მილსადენების მშენებლობას შესაძლებელს გახდის. სტამბულში გამართული მსოფლიო ნავთობის 22-ე კონგრესის დასრულების შემდეგ სტეინიცმა გამოთქვა, რომ თურქეთის ენერგეტიკის და ბუნებრივი რესურსების მინისტრი ბერათ ალბაირაკის ახლო მომავალში ეწვეოდა ისრაელს აღნიშნული საკითხის ირგვლივ შეთანხმების მისაღწევად. (“Israel hopes to Conclude Gas Pipeline Deal,” 2017, para. 1-3)

მართალია თურქეთი და ისრაელი დღემდე რიგ საკითხებზე ვერ თანხმდებიან, მაგრამ ამკარაა, რომ ისწავლეს მეორეხარისხოვან საკითხებთან დაკავშირებული განსხვავებების უგულებელყოფა და აქცენტირება ურთიერთობებში არსებულ ყველაზე მნიშვნელოვან თემებზე. (Inbar, 2005: 605)

4. იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობები

აღნიშნულ თავში მიმოხილული და გაანალიზებული იქნება ჩინეთ-იაპონიის პოლიტიკურ ურთიერთობებში არსებული კრიზისები და მათი გამომწვევი მიზეზები, ეკონომიკური ურთიერთობები, სენკაკუს/დიაოიუს კუნძულებთან დაკავშირებული დავა და მხარეების პოზიციები, იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების შესყიდვაზე ჩინეთის რეაქცია და კრიზისის გავლენა ჩინეთ-იაპონიის ეკონომიკურ ურთიერთობებზე.

4.1 პოლიტიკურ ურთიერთობებში არსებული კრიზისების მიმოხილვა

ეკონომიკურ ურთიერთობებთან შედარებით, ჩინეთ-იაპონიის პოლიტიკური ურთიერთობები გაცილებით ნაკლებად პოზიტიური და თანმიმდევრულია. მიუხედავად იმისა, რომ პეკინისთვის ტოკიოსთან ახლო ურთიერთობები სტრატეგიული მნიშვნელობისაა, უამრავმა სადავო საკითხმა იჩინა თავი ქვეყნებს შორის ურთიერთობების ნორმალიზებიდან (1972) დღემდე, მათ შორის „ისტორიის საკითხმა“, ტაივანის სტატუსმა და ტერიტორიულმა დავებმა აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვაში. (Smith, 2009)

მდიდარი ისტორიული და კულტურული კავშირების მქონე ამ ორმა მეზობელმა ქვეყანამ ახალი ისტორიის მანძილზე ორი მნიშვნელოვანი ომი გადაიტანა, 1894-1895 და 1937-1945 წლებში. ამ ომებმა, განსაკუთრებით მეორემ, მხარეებს დიდი ფიზიკური და ფსიქოლოგიური ტრამვა მიაყენა. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ჩინეთი და იაპონია დაპირისპირებულ ბანაკებს შეუერთდნენ. ჩინეთი საბჭოთა კავშირის, იაპონია კი ამერიკის მხარეს აღმოჩნდა. შესაბამისად, 1972 წელს დიპლომატიური ურთიერთობების ნორმალიზებამდე, ერთმანეთის სტრატეგიულ მოწინააღმდეგეებად აღიქმებოდნენ. უნდა აღინიშნოს, რომ ტაივანის პრობლემა ურთიერთობების ნორმალიზაციის მოლაპარაკებების დროს ყველაზე მნიშვნელოვანი საკითხი იყო. ურთიერთობების ნორმალიზების შემდეგ კი ნაკლებად წარმოადგენს ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობებს შორის განხეთქილების წარმომქმნელ ფაქტორს. (Peng Er, 2006: 107)

1972 წლიდან მოყოლებული, ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობები არასტაბილურობით, თავისი აღმავალ-დაღმავალი პერიოდებით ხასიათდება. თუკი 1970-იანი წლები იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობებში „თაფლობისთვის“ პერიოდს წარმოადგენდა, 1980-იან წლებში თავი იჩინა უთანხმოებებმა, რასაც 1990-იანი წლების მეორე ნახევრიდან ურთიერთობების დაღმასვლა მოჰყვა. 2010 წლიდან სადავო კუნძულებთან დაკავშირებული უთანხმოებების გამო ურთიერთობის ესკალაციას ჰქონდა ადგილი. თუ 1972 წლიდან დღემდე არსებულ ურთიერთობებს გადავავლებთ თვალს, ეს უკანასკნელი პერიოდი ყველაზე კრიტიკულ პერიოდად შეიძლება შეფასდეს ორმხრივ ურთიერთობებში. (He, 2013)

მაიკ მოჩიზუკის (Mike Mochizuki) მიხედვით, იაპონია-ჩინეთთან თანამშრომლობა შეიძლება დაიყოს 3 ფაზად. პირველი, 1972-89 წლები, „მეგობრობის დიპლომატიის ერა“, როდესაც იაპონიის მხრიდან ჩინეთთან თანამშრომლობის და შერიგების პოლიტიკას სამი მნიშვნელოვანი მახასიათებელი ჰქონდა: სავაჭრო ურთიერთობების ზრდა, ისტორიულ მესხიერებასთან დაკავშირებით ორივე მხარისთვის მომგებიანი პოზიციის ქონა და უსაფრთხოების სფეროში კონკურენციისთვის თავის არიდება.

მეორე ფაზა ტიანანმენის მოედანის ინციდენტით (1989 წლის ივნისი) იწყება და 1995 წლამდე გრძელდება. მოჩიზუკი ამ პერიოდს აღწერს, როგორც ურთიერთობების განგრძობით ფაზას, რომელსაც იაპონიას ჩინეთთან თანამშრომლობაში მომეტებული სიფრთხილე ახასიათებს. (Smith, 2009) საგულისხმოა, რომ პოლიტიკური კრიზისების დროსაც კი ეკონომიკური ინტერესები მნიშვნელობას არ კარგავდა. უფრო მეტიც, კრიზისებით გამოწვეული დამაბულობების შემცირების საშუალებად ეკონომიკური ურთიერთობები გამოიყენებოდა. იაპონიის პოლიტიკურ და ბიზნეს ელიტებს ჩინეთთან ურთიერთობების რე-ნორმალიზების სურვილი ჰქონდათ, მაგრამ 1989 წელს ჩინეთის მთავრობის მიერ ტიანანმენის მოედანზე დემოკრატიული რეფორმების მოთხოვნით გამოსული სტუდენტების პროტესტის სისხლში ჩაახშობის შემდეგ იაპონელი ხალხის თვალში ჩინეთის იმიჯი საგრძნობლად შეარყია. თუმცა, 1989 წლის დეკემბერს სწორედ იაპონიამ აღადგინა დახმარების შეჩერებული პროექტები ჩინეთთან, რასაც თან ახლდა

პრემიერ მინისტრ კაიფუს ვიზიტი ჩინეთში და ახალი სესხის პაკეტის შესახებ მოლაპარაკებების დაწყება ჩინურ მხარესთან. (Rose, 1998: 24) ასევე, იაპონია მომხდარზე საპასუხოდ თავის დროზე G7-ის ქვეყნებს შეუერთდა ჩინეთზე სანქციების დაწესებაში, მაგრამ 1990 წელს პირველმა მოხსნა სანქციები, რითაც ჩინეთს საერთაშორისო იზოლაციისგან თავის დაღწევაში დაეხმარა. (Kemenade, 2006: 24) აღნიშნულ კრიზისს მოჰყვა ჩინეთის მხრიდან 1992 წელს სენკაკუს/დიაოიუს სადავო კუნძულებზე სუვერენიტეტის მტკიცება, 1995 წელს ჟენევაში ბირთვული იარაღის გამოცდის აკრძალვის შესახებ მოლაპარაკებების შემდეგ კი ჩინეთის მიერ ბირთვული იარაღის ისევ დატესტვა. (Nuclearweaponarchive.org)

ურთიერთობების მესამე ფაზა მოიცავს 1996-2006 წლებს, როცა იაპონია ძირითადად საგარეო პოლიტიკის ბალანსირებით იყო დაკავებული. ამ ფაზის ყველაზე მნიშვნელოვანი ასპექტს იაპონიის მიერ აშშ-სთან ალიანსის გაძლიერების ხაზგასმა წარმოადგენდა. რაც გამოწვეული იყო არა მხოლოდ ჩინეთის ფაქტორის, არამედ ჩრდილოეთ კორეიდან მომავალი საფრთხით. იაპონიამ გააფართოვა და განმარტა სიტუაციები, რომლის შემთხვევაშიც ამერიკულ ძალებს დახმარებას გაუწევდა, ასევე აშშ-სგან შეიძინა ბალისტიკური ანტისარაკეტო თავდაცვითი საშუალებები (BMD). (Smith, 2009: 232-233)

1995 წლიდან ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობების გაუარესებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა მხარეების მიერ სადავო საკითხებთან მიმართებაში განსხვავებული პოზიციების დაჭერამ. ჩინეთი ფუნდამენტალური ინტერესების გამოწვევად აღიქვამდა 1996 წელს ტაივანის დემოკრატიულად არჩეული ლიდერის ახალ პოლიტიკას. იაპონიას აშფოთებდა ალბათობა იმისა, რომ ტაივანის კონფლიქტში ჩათრეული აღმოჩნდებოდა აშშ-ს მხარეს, ჩინეთის მიერ ტაივანზე გავლენის მოპოვების შემთხვევაში კი საფრთხე დაემუქრებოდა იაპონიის ენერგო უსაფრთხოებას. ორივე მხარეს კი იაპონიის მიერ კონტროლირებადი სენკაკუ/დიაოიუს კუნძულების საკუთრების უფლებასთან დაკავშირებულ დავაზე კონტროლის დაკარგვის საფრთხე აღელვებდა.

ამ ყველაფერს დაემატა 2001-2006 წლებში იაპონიის პრემიერ-მინისტრ ძიუნიჩირო კოიზუმის ყოველწლიური ვიზიტები იასუკუნის მემორიალურ სალოცავში, რაც

ტრადიციულად (1980-იანი წლების ბოლოდან) ჩინეთის გაღიზიანებას იწვევს. (Faiola, 2006) ჩინეთში იაპონიის იასუკუნის მემორიალი მილიტარიზმის სიმბოლოდ მიიჩნევა, რადგან აღნიშნულ სალოცავში ომის შედეგად დაღუპულ ორმილიონ-ნახევარ იაპონელს მიაგებენ პატივს. დაღუპულთა შორის კი მეორე მსოფლიო ომის სამხედრო დამნაშავეებიც არიან. იასუკუნის ვიზიტების გამო 2005 წელს, ჩინეთი, იაპონიის უშიშროების საბჭოს მუდმივი წევრობის წინადადების წინააღმდეგ გამოვიდა. (Bush, 2009:1)

იასუკუნის მემორიალურ სალოცავში იაპონიის ოფიციალური პირების ვიზიტები ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობების დამაბრკოლებელ ფაქტორს წარმოადგენს, რადგან ამ ფაქტთან დაკავშირებით მხარეებს განსხვავებული აღქმები აქვთ. მაშინ, როცა კონსერვატორი იაპონელი პოლიტიკოსებისთვის აღნიშნული ჟესტი გარდაცვლილთათვის პატივის მიგებას ემსახურება, სამხრეთ კორეელებისა და ჩინელებისთვის გულისხმობს იაპონელების მიერ იაპონიის მილიტარისტული წარსულის განდიდებას, რასაც უმეტეს შემთხვევაში მოსდევს ამ ქვეყნებში ანტი-იაპონური რიტორიკა და სახელმწიფო დონის შეხვედრების გაუქმება. ჩინეთმა პირველად აღნიშნული ქმედება 1982 წელს პრემიერ მინისტრ სუზუკი ზენკოს ვიზიტის დროს გააპროტესტა. 1996 წელს პრემიერ მინისტრ რიუტარო ჰაშიმოტოს ვიზიტის შემდეგ, კოიზუმი პირველ პრემიერ მინისტრს წარმოადგენდა, რომელიც მემორიალს 2001 წელს ეწვია. მის ყოველწლიურ ვიზიტებს თან ახლდა ჩინეთისა და სამხრეთ კორეის მხრიდან ფორმალური დიპლომატიური პროტესტები და გაუქმებული შეხვედრები. (Pollmann, 2016: 125-126) რაც შეეხება იაპონიის ამჟამინდელ პრემიერ მინისტრ შინჯო აბეს, პრემიერ-მინისტრობიდან 1 წლის შემდეგ, 2013 წლის დეკემბერში ეწვია იასუკუნის. მიუხედავად იმისა, რომ პრემიერმა აღნიშნული ქმედება განმარტა როგორც ომის საწინააღმდეგო ჟესტი, ჩინეთმა „ჩინელი ხალხისთვის აბსოლუტურად მიუღებელი“ უწოდა. (“Japan PM Shinzo Abe Visits Yasukuni”, 2013, para. 2-3) მას შემდეგ პრემიერ მინისტრის მხრიდან ვიზიტების ნაცვლად, აღნიშნულ ადგილზე პერიოდულად რიტუალების ჩატარების წინადადებით შემოიფარგლება, რითაც ცდილობს თავიდან აირიდოს ჩინეთისა და სამხრეთ კორეის გაღიზიანება. (“Japanese PM Abe sends Ritual Offering”, 2017, para. 11) კოიზუმის მიერ იასუკუნის ვიზიტებს დაემთხვა ისტორიის

სახელმძღვანელოების ირგვლივ არსებული დაპირისპირებების განახლება, რაც ძალიან კარგად წარმოაჩენს ჩინელი და იაპონელი ხალხის ისტორიულ მეხსიერებას შორის არსებულ განსხვავებას. ისტორიის სახელმძღვანელოების ირგვლივ არსებული უთახმოებები დიპლომატიურ ურთიერთობებში დაძაბულობით, მასიური ანტი-იაპონური პროტესტებით გამოიხატება. ამ მხრივ 1982 წელი გამოირჩეოდა, როცა ჩინეთი აკრიტიკებდა იაპონიის განათლების სამინისტროს ისეთი სახელმძღვანელოების გამოცემის გამო, რაც ომებთან დაკავშირებულ ფაქტებს უგულვებელყოფდა და მეორე მსოფლიო ომის დროს იაპონელი სამხედროების სისასტიკეს ამსუბუქებდა. 2001 წელს ისტორიის ახალი წიგნის გამოცემამ ხალხის ნაკლები ყურადღება მიიპყრო, მაგრამ 2005 წლის მეორე გამოცემამ მასიური დემონსტრაციები გამოიწვია ჩინეთსა და სამხრეთ კორეაში. სახელმძღვანელოების შესახებ პროტესტს დაერთო პროტესტი იაპონიის წინადადებაზე უშიშროების საბჭოში მუდმივი წევრის ადგილის დაკავების შესახებ. (Buszynski, 2009: 153-154) რაც შეეხება უახლეს მოვლენებს, 2013 წლის მარტს, იაპონიის განათლების სამინისტროში გაკეთდა განაცხადი, რომ 2014 წლის სასწავლო წლისთვის განკუთვნილ სახელმძღვანელოთა უმრავლესობაში, სენკაკუს კუნძულები იაპონიის კუთვნილებად იყო გამოყვანილი. (“Most New High School Textbooks”, 2013. Para. 1) 2017 წელს კი ჩინეთის მთავრობამ გასცა ბრძანება ჩინეთის ისტორიის სახელმძღვანელოებში ჩინეთ-იაპონიის ომის თარიღების შეცვლის შესახებ ანუ ომის დასაწყისად 1937 წლის ნაცვლად 1931 წლის მითითების. (Cain, 2017, para. 1)

აღნიშნული საკითხების ირგვლივ არსებული სერიოზული დაძაბულობების მიუხედავად, თანამედროვე ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობებში ყველაზე მნიშვნელოვან საკითხს მაინც აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვაში არსებული დავები წარმოადგენს. ტერიტორიული დავების საფრთხე გაიზარდა განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვაში არსებული ნავთობისა და გაზის რესურსების ექსპლოატირების მიზნით მხარეებმა დაიწყეს ნავთობის საძიებო სამუშაოები. 2012 წელს იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობები განსაკუთრებით დაძაბა იაპონიურ მედიაში გავრცელებულმა ნიუსმა იაპონიის მთავრობის მიერ იაპონური ოჯახის, კური ჰარების

კერძო საკუთრებაში არსებული სენკაკუს 3 კუნძულის გამოსყიდვასთან დაკავშირებული შეთანხმების მიღწევის შესახებ. იაპონიის ცენტრალურმა მთავრობამ განაცხადა, რომ გრძელვადიან პერიოდში იაპონელ მესაკუთრებს 26.2 მილიარდ დოლარს გადაუხდოდა. (Harlan, 2012: 1-2)

4.2 ეკონომიკური ურთიერთობების ზოგადი მიმოხილვა

ჩინეთ-იაპონიის ეკონომიკური ურთიერთობები 21-ე საუკუნის რეალობაში ერთ-ერთი ყველაზე დინამიური და დიდი მნიშვნელობისაა, რადგან გულისხმობს მსოფლიოში ერთ-ერთ ყველაზე მზარდ და პოტენციურად ყველაზე დიდი ეკონომიკის მქონე ქვეყანასა და მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ეროვნული ეკონომიკის მქონე ქვეყნებს შორის ურთიერთობებს. წლების განმავლობაში ეკონომიკური ურთიერთობების გაღრმავებამ და გაფართოებამ მხარეები ეკონომიკურად ურთიერთდამოკიდებული გახადა.

თანამედროვე ჩინეთ-იაპონიის ეკონომიკური ურთიერთობები სათავეს იღებს მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდიდან. ცივი ომის პერიოდში დაპირისპირებულ ბანაკებში ყოფნამ 1960-70-იან წლებში ქვეყნებს შორის ურთიერთობების განვითარება შეაფერხა. ამ პერიოდში იაპონია ძირითადად აშშ-ს პოლიტიკას ატარებდა, ჩინეთის ცენტრალიზებული ეკონომიკური სისტემა კი ნაკლებად იზიდავდა იაპონიას ვაჭრობისა და ინვესტიციებისთვის.

1972 წელს პრეზიდენტ ნიქსონის ჩინეთში ოფიციალური ვიზიტისა და იაპონიის მიერ ჩინეთის დიპლომატიურად აღიარების შემდეგ, პოლიტიკური კლიმატი მნიშვნელოვნად შეიცვალა. მხარეებს შორის ოფიციალური დიპლომატიური კავშირების დამყარებით შესაძლებელი გახდა ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობებში ახალი ფაზის დაწყება, მათ შორის ბილატერალური ეკონომიკური ურთიერთობების, რომელსაც ხელი უნდა შეეწყოს ჩინეთის ეკონომიკური მოდერნიზაციისთვის და გაეუმჯობესებინა იაპონიის ეკონომიკური უსაფრთხოება. (Chanlett-Avery, Dumbaugh & Cooper, 2008)

ეკონომიკურ სისტემებში არსებული რადიკალური განსხვავების მიუხედავად, მხარეებს შორის ეკონომიკური თანამშრომლობის შანსები არსებობდა. ასევე არსებობდა

იმედი იმისა, რომ ჩინელების იაპონელთა აგრესიასთან დაკავშირებული ისტორიული მეხსიერება ხელს არ შეუშლიდა მხარეებს კავშირების დამყარებაში. 1972 წლამდე ჩინეთის ძირითადი მიზანს იაპონიასთან მიმართებაში დიპლომატიურ დონზე ურთიერთობების ნორმალიზება წარმოადგენდა, აღნიშნული ბარიერის აღმოფხვრის შემდგომ კი ყურადღება ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარებისკენ მიმართა. 1972 წლიდან 1978 წლამდე იაპონიისა და ჩინეთის მთავრობამ 12 შეთანხმებას მოაწერეს ხელი, მათ შორის ვაჭრობის, სატარიფო ბარიერების 1/3-ით შემცირების (1974 წლის იანვარი), საჰაერო (1974 წლის აპრილი) და საზღვაო (1974 წლის ნოემბერი) ტრანსპორტირების, თევზჭერის (1975 აგვისტო) შესახებ. შედეგად, ბილატერალური ვაჭრობა 1972-1975 წლებში 3-ჯერ გაიზარდა, საერთო ჯამში დაახლოებით 3.8 მილიონ დოლარს მიაღწია და იაპონია ჩინეთის ნომერ პირველი სავაჭრო პარტნიორი გახდა. (Rose, 1998:49)

იაპონია ჩინეთში ძირითადად ფოლადის, დანადგარების და აღჭურვილობების, ქიმიკატების და სინთეტიკური ბოჭკოების ექსპორტით იყო დაკავებული. ჩინეთი კი თავის მხრივ ნედლი ნავთობის, კვების პროდუქტების, მინერალებისა და სხვა პირველადი მოხმარების პროდუქტების ექსპორტს ეწეოდა იაპონიაში. სავაჭრო ურთიერთობების ინტენსიფიკაცია ემსახურებოდა ორივე ქვეყნის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ინტერესებს. 1972 წლიდან ბევრ იაპონურ ფირმას, დასავლელი კოლეგების მსგავსად, ხიბლავდა პოტენციურ ჩინელ მომხმარებელთა დიდი რაოდენობა, რაც ზრდიდა ჩინურ ბაზარზე დამკვიდრების მოტივაციას. გრძელვადიან პერსპექტივაში, დასავლურ ფირმებთან შედარებით, იაპონური ფირმები უფრო მზად იყვნენ ჩინურ ბაზარზე რამდენიმეწლიანი დანაკარგებისთვის გაეძლოთ. იაპონელი ბიზნესმენები ასევე აცნობიერებდნენ, რომ ჩინელებისთვის იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობებთან დაკავშირებული ისტორიული მეხსიერება სენსიტიურ თემას წარმოადგენდა, ამიტომ ჩინეთის ბაზარზე ფეხის მოსაკიდებლად და კეთილი ნების გამოსავლენად დამატებით დათმომებზე უნდა წასულიყვნენ. (Vogel, 2003) 1970-იან წლებში განცდილმა ნავთობის კრიზისმა იაპონიას დაანახა, რომ ენერგეტიკისა და ნედლეულის მიწოდებას საფრთხე ემუქრებოდა, რამაც უბიძგა იმპორტისა და ექსპორტის ბაზრების დივერსიფიკაციისკენ. გაიზარდა იაპონიის

ინტერესი ჩინეთში დანადგარებისა და ტექნოლოგიებს ექსპორტის და ჩინეთიდან ენერგო რესურსების იმპორტის.

1976 წელს ჩინეთში მათ ძედუნის გარდაცვალების შემდეგ, დაიწყო „ოთხი მოდერნიზაციის“ და ლიბერალური ეკონომიკური პოლიტიკის გატარება, რაც უკავშირდება მათს გარდაცვალებიდან 90-იანი წლების დასაწყისამდე სახალხო რესპუბლიკის ფაქტობრივ მმართველს და ჩინეთის რეფორმირების ავტორის, დენ სიაოპინის სახელს, რომლის მთავარ მიზანსაც წარმოადგენდა ჩინეთის ტრანსფორმირება ინდუსტრიულ სამყაროს ქვეყნებს შორის ადგილის დასამკვიდრებლად. (Mitcham, 2005)

ჩინეთის მხრიდან იაპონიიდან ტექნოლოგიების იმპორტის სურველი დიდი იყო, ტექნოლოგიების შესაძენად საჭირო თანხები კი ნავთობის ექსპორტის ხარჯზე უნდა მოეხდინა. როგორც ჩანს, იაპონიისა და ჩინეთის ეკონომიკური ინტერესები ერთმანეთთან შესაბამისობაში მოდიოდა. მხარეებმა 1978 წლის 16 თებერვალს ხელი მოაწერეს გრძელვადიან სავაჭრო შეთანხმებას (LTTA). შეთანხმების ყველაზე მთავარ დებულების თანახმად ჩინეთი, იაპონიიდან მაღალგანვითარებული ტექნოლოგიების იმპორტის სანაცვლოდ, იაპონიას ენერგო რესურსებს მიაწვდიდა. შედეგად, იაპონია-ჩინეთის ეკონომიკური ურთიერთობები გადაბმული აღმოჩნდა ჩინეთის ეკონომიკური მოდერნიზაციის და იაპონიის ეკონომიკური უსაფრთხოების საკითხებთან. ორმხრივ ურთიერთობებში LTTA-ს ხელმოწერით გამოწვეული დადებითი მუხტისა და საბჭოთა კავშირის საერთო საფრთხედ აღქმის ფონზე, მხარეებმა, 1978 წლის 12 აგვისტოს, პეკინში გააფორმეს მშვიდობისა და მეგობრობის შეთანხმება.

დენ სიაოპინის „ღია კარის პოლიტიკამ“ ჩინეთის იაპონიასთან ურთიერთობების ტრანსფორმაცია მოახდინა. ახალი პოლიტიკის კვალდაკვალ ჩინეთი ღია იყო უცხოური კაპიტალის შემოდინებისთვის და ასევე ხელს უწყობდა ჩინური პროდუქციის ექსპორტზე გატანას. შედეგად, ჩინეთ-იაპონიის ორმხრივი ვაჭრობა 1979-1999 წლებში 10-ჯერ გაიზარდა. 1992 წლისთვის ჩინეთი იაპონიის მე-5 ყველაზე დიდ სავაჭრო პარტნიორს წარმოადგენდა და სულ რაღაც ერთი წლის შემდეგ, ჩინეთმა გადაუსწრო გერმანიას,

ტაივანს და სამხრეთ კორეას და გახდა იაპონიის რიგით მეორე ყველაზე დიდი სავაჭრო პარნიორი აშშ-ს შემდეგ.

ურთიერთობების აღნიშნულ პერიოდში, ჩინეთმა მოახდინდა საერთაშორისო სავაჭრო ურთიერთობების დივერსიფიკაცია, რაც მოტივირებული იყო როგორც ეკონომიკური, ასევე პოლიტიკური იმპერატივებით. 1990-იან წლებში, იაპონიას უკვე უწევდა ჩინეთთან ვაჭრობაში კონკურენცია გაეწია სამხრეთ კორეას, ტაივანსა და ჰონგ-კონგისთვის. ჩინეთის მიერ საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობების დივერსიფიკაციას ხელი შეუწყო ისეთ საერთაშორისო ორგანიზაციებში გაწევრიანებამ, როგორცაა გაერო (1971), საერთაშორისო სავალუტო ფონდი (1980) და მსოფლიო ბანკი (1980) და მალევე მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაცია. (2001)

”ღია კარის პოლიტიკის“ დაწყებიდან, შემდეგი 20 წლის განმავლობაში, ჩინეთ-იაპონიის სავაჭრო ურთიერთობები თვისებრივად შეიცვალა. თუ 1970-იან წლებში ჩინეთს იაპონიაში ექსპორტზე ძირითადად ისეთი ნედლეულები გაჰქონდა, როგორცაა ნავთობი და ქვანახშირი, 1980-იანი წლებისთვის ორიენტირებული გახდა ქსოვილების, ტანსაცმლისა და სხვა შრომატევადი საქონლის ექსპორტზე. რაც შეეხება პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების (FDI) როლს სავაჭრო ურთიერთობებში, 1990-იანი წლების დასაწყისიდან შეიმჩნევა ამ მხრივ გამოცოცხლება. 1988 წლის აგვისტოში იაპონიის პრემიერ მინისტრმა ტაკეშიტა ნობურუმ პეკინში ვიზიტის დროს ხელი მოაწერა პაქტს ინვესტიციების დაცვის შესახებ. 1990 წლის მარტს იაპონიაში იაპონია-ჩინეთის ინვესტიციების ხელშეწყობისთვის ორგანიზაციაც კი დაარსდა, რასაც ამავე წლის ივნისში მოჰყვა ჩინეთში ჩინეთ-იაპონიის ინვესტიციების ხელშეწყობის კომიტეტის შექმნა. (Burns, 1999: 40-46)

საგულისხმოა, რომ 1979 წლიდან 2005 წლებამდე ტოკიომ ჩინეთზე Overseases Development Assistance (ODA)-ს ფარგლებში დაახლოებით 26.6 მილიარდი დოლარის ოდენობის სესხი გასცა დახმარების სახით, 1.23 მილიარდი დოლარი გრანტის სახით და იგივე ოდენოს თანხა დახარჯა ტექნიკურ თანამშრომლობის სფეროში დახმარების გაწევაზეც. (Smith, 2009)

ბილატერალური ეკონომიკური ურთიერთობები ჩინეთსა და იაპონიას შორის დინამიურობით ხასიათდება. ვაჭრობის მოცულობას თუ შევხედავთ, 1990-2008 წლების შუალედში იაპონიის ექსპორტი ჩინეთში 6 მილიარდი დოლარიდან 124 მილიარდ დოლარამდე გაიზარდა რაც შეეხება იმპორტის მაჩვენებელს, 12 მილიარდი დოლარიდან 143 მილიარდ დოლარამდე ზრდა დაფიქსირდა. (WTO's integrated database). იაპონიის ჩინეთთან ვაჭრობის საერთო მაჩვენებელი ამავე წლებში 5%-დან 15%-მდე გაიზარდა, რაც ამავედროულად მიუთუთებს ჩინეთზე დამოკიდებულების ზრდას სავაჭრო ურთიერთობებში. ჩინეთის დამოკიდებულება ორმხრივ სავაჭრო ურთიერთობებზე კი მცირდება პერიოდულად. შესაბამისად, დღეს ჩინეთი იაპონიაზე ამ მხრივ ნაკლებად დამოკიდებულია. ურთიერთდამოკიდებულების ზოგად ტრენდს თუ შევხედავთ მხარეების ურთიერთობებში, საერთო ჯამში ურთიერთდამოკიდებულება გაღრმავდა, მაგრამ ამავედროულად დამოკიდებულების ბალანსირების მხრივ, იაპონია უფრო მეტად არის დამოკიდებული ჩინეთზე, ვიდრე ჩინეთი იაპონიაზე. (Rathus, 2010: 55)

საქონლის ექსპორტის და იმპორტის საერთო მონაცემები მეტყველებს ბილატერალური სავაჭრო ურთიერთობების მნიშვნელობასა და მასშტაბებზე. საგულისხმოა, რომ მზარდ ეკონომიკურ ურთიერთობებს თან ახლდა პოლიტიკური და ისტორიული მიზეზებით გამოწვეული კრიზისები. ორმხრივი ვაჭრობა 1990 წლიდან (ტიანანმენის ინციდენტის შემდეგ) 1995 წლამდე 18.2 მილიარდი დოლარიდან 57.9 მილიარდ დოლარამდე გაიზარდა. 2000 წელს ეს მაჩვენებელი 85.5 მილიარდ დოლარს წარმოადგენა, 2005 წლისთვის კი 267 მილიარდ დოლარს მიაღწია. 15 წლის მანძილზე ვაჭრობის მოცულობა დაახლოებით 10-ჯერ გაიზარდა. (Bush, 2010: 16)

როგორც ჩანს, 2008 წლამდე ჩინეთ-იაპონიის ორმხრივი სავაჭრო ურთიერთობები მზარდი ტემპებით ვითარდებოდა. მაგრამ 2008-2009 წლებში მსოფლიო ეკონომიკამ განიცადა უპრეცედენტო ფინანსური არასტაბილურობა, რამაც მსოფლიო ეკონომიკების დაღმასვლა და სავაჭრო ურთიერთობების შემცირება გამოიწვია. აღნიშნულ ეკონომიკურ „შტორმს“ ვერცერთი ქვეყანა ვერ გაექცა (IMF Annual Report, 2009), მათ შორის იაპონია და ჩინეთი, რომელთა ეკონომიკებიც ურთიერთდამოკიდებულებით ხასიათდებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ფინანსური კრიზისის საწყის ეტაპებზე, კრიზისის პირადპირი გავლენა იაპონიის სტაბილურ ფინანსურ სისტემაზე შეზღუდული აღმოჩნდა, საერთო ჯამში დიდი ზიანი მიაყენა იაპონიის ეკონომიკას. (Kawai & Takagi, 2009) იაპონიის ეკონომიკური რეცესია 2008 წლის მესამე ნახევარში დაიწყო, ბიზნეს დანახარჯების ზრდის ტემპები შემცირდა, წმინდა ექსპორტმა კი უარყოფითი წვლილი შეიტანა ეკონომიკურ ზრდაში. (“Japan in Recession”, 2008. Para. 1) ჩინეთს ზოგიერთი სხვა ქვეყნისგან განსხვავებით ნაკლებად შეეხო კრიზისი, თუმცა, ხელშეუხებელი არ დარჩენილა. კრიზისს დაემტა, ჩინეთის ეკონომიკური ზრდის სწრაფი ტემპებით შემცირება. ფინანსური კრიზისის გამო ჩინეთის იმპორტი 11,2 %-ით, ექსპორტი კი 15.9%-ით შემცირდა. 2010-2011 წლებში ჩინეთის ვაჭრობამ ფინანსური კრიზისის გავლენას თავი დააღწია და იმპორტი დაახლოებით 25.8%-ით, იმპორტი კი 31.9%-ით გაიზარდა. თუმცა, ამის შემდგომ ჩინეთის ვაჭრობა მნიშვნელოვნად შემცირდა. 2012 -2014 წლებში ექსპორტის ზრდის საშუალო წლიური მაჩვენებელი 7.2%, იმპორტის-4.1% იყო. 2015-2016 წლებში კი 4.7% (ექსპორტი) და 11.6% (იმპორტი). (Morrison, 2017: 20)

მოკლედ, 2008-2009 წლების გლობალური ფინანსური კრიზისის პერიოდში იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობებს თუ შევხედავთ, დავინახავთ, რომ იაპონიის ექსპორტმა ჩინეთში დაახლოებით 124 მლრდ დოლარიდან 110 მლრდ დოლარამდე, იმპორტი კი 142 მლრდ დოლარიდან 123 მლრდ დოლარამდე შემცირდა. (JETRO, Japanese Trade and Investment Statistics)

2010-2011 წლებში როგორც ექსპორტი ასევე იმპორტი საგრძნობლად გაიზარდა (Trade Statistics of Japan, Ministry of Finance), თუმცა 2012 წელს იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების შესყიდვით გამოწვეულმა კრიზისმა ქვეყნებს შორის ურთიერთობებში, გარკვეულწილად გავლენა იქონია მათ სავაჭრო ურთიერთობებზე. შესაბამისად, გლობალური ფინანსური კრიზისის შემდგომი ორი წლის განმავლობაში დაფიქსირებული ვაჭრობის ზრდა ვერ შენარჩუნდა.

4.3 სენკაკუს/დიაოიუს კუნძულებზე დავა

იაპონია-ჩინეთის სადავო კუნძულები, რომელიც იაპონელებისთვის ცნობილია სენკაკუს და ჩინელებისთვის დიაოიუს სახელით, წარმოადგენს 5 დაუსახლებელ, მცირე ზომის კუნძულს და 3 უნაყოფო კლდეს, რომელიც ოკინავას სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან და ტაივანის ჩრდილო უკიდურესობიდან დაახლოებით 170 კმ-ის, ვენჯოუ, ჩინეთიდან კი 380 კმ-ის დაშორებით მდებარეობს. აღნიშნული საკითხის შესახებ არსებული დავა სხვა დანარჩენ უთანხმოებებთან შედარებით მნიშვნელოვანია საკითხის რელევანტურობისა და კომპლექსურობის გამო. საკითხის რელევანტურობაზე მიუთითებს 2010 და 2012 წელს კრიზისები. 2012 წლის კრიზისი, რომელიც იაპონიის ცენტრალური მთავრობის მიერ, 2012 წლის სექტემბერს, სენკაკუს კუნძულების კერძო მესაკუთრისგან შესყიდვამ გამოიწვია, ბევრად უფრო დიდი მნიშვნელობის აღმოჩნდა იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობებში, ვიდრე 2010 წლის სექტემბრის კრიზისი, რომლის მიზეზსაც იაპონიის სანაპირო დაცვის მიერ სენკაკუს კუნძულებთან ჩინური სარეწაო/თევზსაჭერი გემის კაპიტანის დაკავება წარმოადგენდა. მხარეებს შორის არსებული დაპირისპირებები მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც საფრთხეს უქმნის არა მხოლოდ იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობებს, არამედ რეგიონალურ უსაფრთხოებასა და ეკონომიკურ კეთილდღეობასაც. რაც შეეხება საკითხის კომპლექსურობას, კუნძულებზე დავის ირგვლივ განვითარებულმა მოვლენები მოიცავს დავებს სხვა ისეთ საკითხებთან მიმართებაში, როგორცაა აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვაში ექსკლუზიური ეკონომიკური ზონის საზღვრები, ეკონომიკური ინტერესები, უსაფრთხოების საკითხები და ისტორიული დაპირისპირებები. (Drifte, 2013).

ჩინეთის მტკიცებით, ჩინეთმა აღნიშნული სადავო ტერიტორია აღმოაჩინა და დიაოიუ უწოდა ჯერ კიდევ XIV-XV საუკუნეებში. კუნძულები ჩინეთის იმპერიის ნაწილს წარმოადგენდა ჯერ მინგის დინასტიის (1368- 1644) და შემდეგ უკვე ქინგის დინასტიის (1644-1911) დროს. გეოგრაფიული არგუმენტის მიხედვით, დიაოიუს კუნძულები ეკუთვნის ტაივანის (ფორმოსა) კუნძულთა ჯგუფს. კუნძულების ირგვლივ არსებულ წყლებს კი ჩინელი მეთევზეები უხსოვარი დროიდან იყენებდნენ. ჩინეთი ასევე ირწმუნება, რომ კუნძულებზე ადმინისტრაციულ კონტროლსაც აწარმოებდა მანამ, სანამ აღნიშნული

კუნძულები იაპონიამ ჩინეთ-იაპონიის პირველი ომის დროს (1894-1895), ქინგის დინასტიის საზღვაო ფლოტის დამარცხების შედეგად ჩაიგდო ხელში და 1895 წლის 17 აპრილის შიმონოსეკის ხელშეკრულებით ჩინეთს აიძულა დაეთმო ისინი. (State Council Information Office of The People's Republic of China, 2012) სწორედ ამ მიზეზით, ჩინელები შიმონოსეკის ხელშეკრულებას „უთანასწორო ხელშეკრულებას“ უწოდებენ. აქვე უნდა აღინიშნოს რომ, საპირისპირო მტკიცებით, არც ხელშეკრულებაში და არც ხელშეკრულებაზე მოლაპრაკებების დროს სენკაკუს კუნძულები ნახსენები არ იყო. (Manyin, 2016: 3) მეორე მსოფლიო ომის დასასრულს, იაპონიამ ჩინეთს ყველა ჩინური ტერიტორია დაუბრუნა. თუმცა, ჩინელების მტკიცებით, 1945 წელს აშშ-მ თვითნებურად და არასწორად დააწესა კონტროლი დიაოიუს კუნძულებზე, როგორც ნანსეის კუნძულების შემადგენელ ნაწილზე. აშშ-ს მიერ აღნიშნული ქმედება ეფუძნებოდა სან ფრანცისკოს სამშვიდობო ხელშეკრულებას, რომლის მხარესაც ჩინეთი არ წარმოადგენდა. 1972 წელს, ოკინავას იაპონიისათვის გადაცემასთან ერთად, სენკაკუც იაპონიის მმართველობას დაექვემდებარა, რაც ჩინელებისთვის მიუღებელი აღმოჩნდა. (Soons & Schrijver, 2012: 4)

იაპონიის მტკიცებით, იაპონია სენკაკუს კუნძულების კანონიერი მფლობელი გახდა 1895 წელს, იაპონიის მთავრობის 1887 და 1892 წლის ოფიციალური კვლევების საფუძველზე, რომელიც ამოწმებდა, რომ კუნძულები დაუსახლებელი იყო და ჩინელების მიერ აღნიშნული ტერიტორიების ფლობის არანაირი კვალი არ შეინიშნებოდა. აღნიშნულ ინფორმაციაზე დაყრდნობით, იაპონიის მთავრობამ, 1895 წლის 14 იანვარს, საერთაშორისო სამართლის ნორმების შესაბამისობაში, მიიღო გადაწყვეტილება დაუსახლებელი კუნძულების (terra nullius) იაპონიის ტერიტორიებში ფორმალურად ინკორპორაციის შესახებ. ამ დროიდან მოყოლებული სენკაკუს კუნძულები იაპონელებისთვის ნანსეის კუნძულების ნაწილად მიიჩნევა. როგორც ჩანს, ჩინელების არგუმენტის საპირისპიროდ, იაპონელების სენკაკუს კუნძულების დაუფლების ფაქტს მიჯნავენ 1985 წელს ჩინეთთან ომში გამარჯვების ფაქტისგან იმ არგუმენტით, რომ ისტორიულად არ ასეობს მტკიცებულება იმისა, რომ ოდესმე ეს ტერიტორიები ჩინეთის კონტროლს

ექვემდებარებოდა. (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2013) იაპონელები ასევე ხაზს უსვამენ იმ ფაქტს, რომ იაპონიის სუვერენიტეტი კუნძულებზე ვრცელდებოდა დაახლოებით 100 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში, მშვიდობიანად და უწყვეტად. ამას გარდა, არგუმენტად მოჰყავთ ის, რომ 1970-იან წლებამდე ნავთობის რესურსების შესაძლო არსებობის შესახებ ცნობების გავრცელებამდე ჩინეთს პრეტენზია სენკაკუს კუნძულებზე არ გამოუთქვამს. (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2014) მიუხედავად იმისა, რომ ჩინელი მეთევზეები კუნძულებს დროებით თავშესაფრად იყენებდნენ, ჩინეთს ამ ტერიტორიაზე არასოდეს ჰყოლია თავისი მუდმივი სამოქალაქო და სამხედრო და არც საზღვაო პერსონალი. (Cheng, 1974).

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, ყველა კუნძული (მათ შორის სენკაკუ/დიაოიუს კუნძულები) რომელიც ომამდე არსებულ იაპონიის იმპერიაში ნანსეის კუნძულებად იყო მონიშნული, აშშ-ს სამხედროების მიერ აღმოჩნდა ოკუპირებული. 1951 წელს აშშ-ს მიერ იაპონიასთან დადებული სან-ფრანცისკოს სამშვიდობო ხელშეკრულების საფუძველზე კი 1953 წლიდან კუნძულები ოფიციალურად აშშ-ს დაექვემდებარა. ვინაიდან, სენკაკუს კუნძულები ამ დრომდე დაჯგუფებული იყო რიუკიუს კუნძულებთან (რომელიც ომის დასრულებამდე ნანსეის კუნძულების გეოგრაფიულ საზღვრებში ექცეოდა), მიჩნეულ იქნა, რომ აშშ-ს სენკაკუს კუნძულებზე ადმინისტრაციული უფლებამოსილებობა გააჩნდა. კუნძულებზე კონტროლი იაპონიამ 1972 წლის 15 მაისს დაიბრუნა აშშ-სთან 1971 წლის 17 ივნისს დადებული ოკინავას დაბრუნების ხელშეკრულების საფუძველზე. (Shaw, 1999: 11-12)

1971 წლის 30 დეკემბერს, ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკამ პირველი ოფიციალური განცხადება გააკეთა სენკაკუს კუნძულებზე სუვერენიტეტის მტკიცებასთან დაკავშირებით, რამაც იაპონიასა და ჩინეთს შორის დავა წარმოშვა. 1971 წლის 11 ივნისს ტაივანმაც ჩინეთისგან დამოუკიდებლად, მაგრამ არსებითად მსგავსი მოთხოვნები წამოაყენა სენკაკუს კუნძულებზე. იაპონია, თავის მხრივ, უარყოფს ტერიტორიული დავის არსებობას და ამტკიცებს, რომ იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების საკუთრების უფლება ეჭვგარეშეა. (Asada, 2007)

აშშ აღნიშნულ დავასთან დაკავშირებით ნეიტრალურ პოზიციას იკავებს, თუმცა საყურადღებოა იაპონია-აშშ-ს მიერ 1960 წელს ორმხრივი თანამშრომლობისა და უსაფრთხოების შესახებ გაფორმებული ხელშეკრულების მნიშვნელობა, რომლის მე-5 პუნქტის თანახმად, ერთი რომელიმე მხარის ადმინისტრაციის ქვეშ არსებულ ტერიტორიაზე სამხედრო თავდასხმა მეორე მხარის მიერ საკუთარი მშვიდობისა და უსაფრთხოების წინააღმდეგ თავდასხმად მიიჩნევა, თავდასხმაზე საპასუხოდ კი მხარეები კონსტიტუციით განსაზღვრულ პირობების და პროცესების შესაბამისად იმოქმედებენ. (Treaty of Mutual Cooperation and Security between Japan and the United States, 1960)

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის საზღვაო სამართლის შესახებ 1982 წლის კონვენციის (UNCLOS) მიხედვით, სახელმწიფოს უფლება აქვს მოითხოვოს თავისი ტერიტორიული ზღვის გარეთ და მის მიმდებარედ, საწყისი ხაზებიდან, 200 საზღვაო მილით (370კმ) დაშორებულ ხაზამდე განთავსებული ზღვის სივრცის, საკუთარ ექსკლუზიურ ეკონომიკურ ზონად გამოცხადება. (UN Convention on the Law of the Sea, art. 57) ტრადიციულად მიიჩნეოდა, რომ ამ კუნძულებს ძალიან ცოტა ღირებულება ჰქონდა, ამიტომ აშშ-ს მიერ კუნძულების ადმინისტრირების პერიოდში, იაპონელები და ჩინელები ნაკლებად იყვნენ დაინტერესებული სენკაკუს კუნძულებით. თუმცა, 1968 წელს, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის, აზიასა და შორეულ აღმოსავლეთში ეკონომიკური კომისიის (ECAFE) მიერ გამოაქვეყნებულმა კვლევამ, სადაც ნავარაუდები იყო სენკაკუს კუნძულების მიმდებარე წყლებში ნავთობისა და გაზის რეზერვების არსებობა, იაპონიისა და ჩინეთის ინტერესები რადიკალურად შეცვალა. (Tseng, 2015: 11)

4.4 იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების შესყიდვაზე ჩინეთის რეაქცია

იაპონია-ჩინეთს შორის ურთიერთობების დაძაბვა გამოიწვია 2012 წლის აპრილში ტოკიოს გუბერნატორ შინტარო იშიჰარას განცხადებამ აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვაში არსებული სენკაკუს დაუსახლებელი კუნძულების კერძო მესაკუთრეებისგან შესყიდვის გეგმის შესახებ. (“Tokyo Governor Seeks to buy islands,” 2012, para.3) ჩინეთის საგარეო

საქმეთა მინისტრმა ლიუ ვეიმინმა განაცხადა, რომ კუნძულებზე ჩინეთის სუვერენიტეტი უდავო იყო და ნებისმიერი ცალმხრივი მოქმედება იაპონიის მხრიდან იქნებოდა „არალეგალური და არავალიდური.“ იაპონიის მთავრობამ საინფორმაციო სააგენტო როიტერთან აღნიშნა, რომ აღნიშნულ გეგმასთან დაკავშირებით არანაირ ინფორმაციას არ ფლობდა.

2012 წლის 11 სექტემბერს, იაპონიის მიერ კუნძულების შესყიდვამ ჩინეთის მკაცრი რეაქცია გამოიწვია. იაპონიის ამ ნაბიჯის კრიტიკის ფონზე პეკინმა კუნძულების მიმართულებით, კუნძულებზე საკუთარი უფლებების მტკიცების მიზნით ორი საპატრულო გემი გაგზავნა. ჩინეთის წამყვანმა სამხედრო გაზეთმა იაპონია „ცეცხლთან თამაშში“ დაადანაშაულა. თავდაცვის სამინისტროს ოფიციალურ გვერდზე კი თავდაცვის მინისტრმა Geng Yansheng-მა აღნიშნა, რომ ჩინელ სამხედროებს ამ საკითხთან დაკავშირებით მტკიცე პოზიცია ჰქონდათ და რომ ჩინეთის მთავრობა და ჯარი სახელმწიფო სუვერენიტეტს დაიცავდა.

იაპონიის საგარეო საქმეთა მინისტრი ოფიციალურ ტოკიოს რიტორიკას იმეორებდა და აღნიშნავდა, რომ კუნძულების შესყიდვისას იაპონიას მხოლოდ მშვიდობიანი განზრახვები ამოძრავებდა. მისი განცხადებით, აღნიშნული საკითხის გამო იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობა არ უნდა დაზარალებულიყო, რისთვისაც ორივე მხარეს მოუწოდებდა მშვიდად და ფართო პერსპექტივიდან შეეხედათ საკითხისთვის. (Takenaka, 2012) ჩინეთში 4 დღიანი საჯარო პროტესტის შემდეგ, ჩინეთის მომავალმა ლიდერმა, სი ძინპინმა იაპონიის ამ ქმედებას „ფარსი“ უწოდა. (Branigan, 2012)

მას შემდეგ, რაც სენკაკუს კუნძულების იაპონიის მფლობელობაში გადასვლის ფაქტის პროტესტის პრეტექსტით ჩინურმა ხომალდებმა იაპონიის მომიჯნავე ზონაში შეცურეს, მსგავს ქმედებას თითქმის ყოველ დღე (შტორმიანი დღეების გარდა) აქვს ადგილი. (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2018)

2013 წლის ნოემბერს ჩინეთმა სადავო კუნძულებზე „თავდაცვითი საჰაერო ზონა“ გამოაცხადა, განცხადების თანახმად, ნებისმიერმა საჰაერო ხომალდმა, რომელსაც აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვის გასწვრივ, აღნიშნულ საჰაერო ზონაში შესვლა მოუწოდებდა,

წინასწარი შეტყობინება უნდა გაუგზავნოს ჩინეთს დაშვების მისაღებად. წინააღმდეგ შემთხვევაში, საჭიროების შემთხვევაში მიიღებს „საგანგებო თავდაცვით ზომებს.“ აღნიშნულთან დაკავშირებით იაპონიის პრემიერ მინისტრმა შინჯო აბემ განაცხადა, რომ ჩინეთის ეს ცალმხრივი ნაბიჯი აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვაში სტატუს-ქვოს ცვლის, რაც ამწვავებს არსებული სიტუაციას და ქმნის საჰაერო სივრცეში მოულოდნელი ინციდენტების საფრთხეს. (Branigan, 2013)

2015 წლის დეკემბერში ჩინეთის მიერ სადავო კუნძულების ირგვლივ, ტერიტორიულ წყლებში, შეიარაღებული ხომალდით შეცურვამ, იაპონიაში შემფოთება გამოიწვია. ოფიციალური პირების განცხადებების მიხედვით, იაპონია ამას აღიქვამს, როგორც ჩინეთის ახალ მცდელობას აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვაში სტატუს-ქვოს შეცვლის. აღნიშნულთან დაკავშირებით იაპონიის საგარეო საქმეთა მინისტრმა აღნიშნა, რომ დეკემბრიდან „აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვაში სიტუაცია უარესდება.“ ჩინეთის სახალხო განმათავისუფლებელი არმიის საზღვაო ძალების (PLAN) ქმედებებშიც დაფიქსირდა ცვლილებები 23 დეკემბრიდან. მათი სადაზვერვო გემი ორ-ნახევარი დღის განმავლობაში საერთაშორისო წყლებში, სენკაკუს კუნძულების სამხრეთით, წინ და უკან დაცურავდა. (“China steps up incursions,” 2016) 2015 წლის ივლისში იაპონიის მთავრობამ გამოაქვეყნა რუკა და ფოტოები, სადაც კარგად ჩანს ჩინეთის მიერ აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვაში მოწყობილი ოფშორული ბურღვის პლატფორმა, იაპონიის მთავრობამ ჩინეთს მოუწოდა შეეწყვიტა რესურსების კვლევითი სამუშაოები, ვინაიდან აღნიშნული ქმედება წინააღმდეგობაში მოდიოდა მათ მიერ გაფორმებულ ბილატერალურ შეთანხმებასთან ბუნებრივი რესურსების ერთობლივ კვლევასთან დაკავშირებით. (2008). (Szechenyi, 2015) დღესდღეობით, აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვაში არსებული სიტუაცია, ჩინეთისა და იაპონიის მიერ შექმნილი დამაბულობის გამო, ყველაზე დიდი საფრთხის შემქნელ მდგომარეობად მიიჩნევა, რადგან ინციდენტის ალბათობა ადგილზე არსებული დამაბულობის გამო მაღალია, სიტუაციის ესკალაცია კი შესაძლოა მხარეებს შორის ომიც დაწყების საფუძველიც კი გახდეს. (Goldstein, 2014)

ჩინეთის მხრიდან იაპონიის მიერ კუნძულების ნაციონალიზაციაზე პოლიტიკური რეაქცია ძირითადად გამოიხატა მხარეებს შორის ოფიციალური და არაოფიციალური ვიზიტების გაუქმებით, ჩინეთის მიერ სხვადასხვა საშუალებებით კუნძულებზე უფლების დამტკიცების მცდელობებით, 2012 წელს ჩინეთ-იაპონიის ნორმალიზების 40 წლის იუბილესთან დაკავშირებული დაგეგმილი ღონისძიებების ჩაშლით, ჩინეთის 100-ზე მეტ ქალაქში საჯარო პროტესტებით, ჩინური მაღაზიების, რესტორნების, მანქანებისა და საწარმოო ობიექტების დაზიანებით, ჩინეთში იაპონელ მოქალაქეებზე თავდასხმით, დაახლოებით 19 იაპონურ ბანკის, უნივერსიტეტების და სხვა ინსტიტუტების ვებ-გვერდებზე კიბერ თავდასხმებით. შანხაიში 7 000 კაციან საპროტესტო აქციაზე დომინირებდა სლოგანები იაპონური იმპერიალიზმის, იაპონური პროდუქტების ბოიკოტის და ოკინავას დაბრუნების შესახებ. (Drifte, 2013: 45)

4.5 კრიზისის გავლენა ჩინეთ-იაპონიის ეკონომიკურ ურთიერთობებზე

ჩინეთი ირწუმენება, რომ პოლიტიკურ ინტერესებს მიჯნავს ბიზნეს ინტერესებისგან, მაგრამ უკვე წლებია სავაჭრო ურთიერთობებს იყენებს, როგორც სადამსჯელო ბერკეტს რიგ ქვეყნებთან ურთიერთობებში და მათ შორის არის იაპონიაც. (Chellaney, 2017) მაგალითად, 2010 წელს ჩინეთმა იაპონიაში იშვიათი მიწის ელემენტების ექსპორტზე გამოუცხადებელი ემბარგო დააწესა და ამით ზიანი მიაყენა იაპონიის ეკონომიკას, აღნიშნული ელემენტების იმპორტზე დამოკიდებულების გამო. (Giacalone, 2012)

2012 წლის კრიზისის მოულოდნელ შედეგს წარმოადგენდა ჩინელი ხალხის მიერ იაპონური საქონლის ბოიკოტი. მთავრობა კი უარყოფდა ამ საკითხში თავის როლს. მიუხედავად იმისა, რომ ჩინეთს იაპონიაზე სანქციები არ დაუწესებია, იაპონიის ეკონომიკა მნიშვნელოვნად დაზარალდა. ჩინეთის კომუნისტური პარტიის ოფიციალურ გაზეთ „რენმინ რიზაოში“ (იგივე People’s Daily) „ეკონომიკური სასჯელი“ შედარებულ იქნა იარაღს, რომლის სასხლეტსაც იაპონია შეეხო კუნძულების შესყიდვის ქმედებით. გაზეთში

ასევე მითითებული იყო რამდენად მოწყვლადი იყო იაპონიის ეკონომიკა 2011 წელს გადატანილი მიწისძვრის გამო და რამდენად იყო იაპონიის მთავარი ეკონომიკური ზონები დამოკიდებული ჩინეთზე. (Drifte, 2013) ვაჭრობის ვიცე მინისტრ Jiang Zengwei-მ მედიასთან აღნიშნა, რომ იაპონიის მიერ წამოწყებული დავა კუნძულების შესახებ უცილობოდ მოახდენდა უარყოფით გავლენას ჩინეთ-იაპონიის ეკონომიკურ ურთიერთობებზე. მართლაც, ამის ნიშნები იაპონური კომპანიებისთვის კრიზისის დასაწყისშივე არსებობდა. მიუხედავად იმისა, რომ ჩინეთში ავტომანქანებით ვაჭრობის ზოგადი დონე მაღალი იყო, იაპონური მანქანების გაყიდვა 2%-ით შემცირდა წინა წელთან შედარებით. მაგალითად ტოიოტას გაყიდვებმა ერთ კვირაში 15%-ით იკლო, მაზდას გაყიდვებმა კი 6%-ით. (Voigt, 2012)

11 სექტემბრის შემდეგ ნათელი გახდა, რომ ჩინეთის მთავრობის ხელი ერია ეკონომიკური სანქციების დაწესებაში, რაც მიზანმიმართული იყო იაპონური ბიზნესების დაზარალებაზე. 21 სექტემბერს გავრცელდა ცნობები, რომ ჩინეთის საბაჟო სამსახურმა იაპონიიდან იმპორტირებულ და იაპონიაში ექსპორტზე გამავალ საქონელზე კონტროლი გაამკაცრა, რაც ჩინეთის მთავრობამ უარყო. ამავე კვირაში, იაპონური კომპანიები ჩიოდნენ, რომ ჩინეთი კომპანიის იაპონელ თანამშრომლებზე სამუშაო ვიზის გაცემას აგვიანებდა. დიდი იაპონური, საინვესტიციო კომპანიები კი შედარებით გვიან იღებდნენ თანხმობას სხვა კომპანიებთან შერწყმის ან მათი შეძენის შესახებ. ყველაზე დიდი ზიანი იაპონიის ეკონომიკას მაინც ჩინელ მომხმარებელთა ბოიკოტმა მიაყენა. ცვლილება განსაკუთრებით მანქანებით ვაჭრობისა და ტურიზმის სფეროს შეეცყო. ტოიოტამ 840 500 ავტომანქანა გაყიდა 2012 წელს, მსგავსი მაჩვენებელი კომოანის 2002 წლის შემდეგ არ ახსოვს. იაპონიის სამმა ყველაზე მსხვილმა მანქანათმწარმოებელმა კომპანიამ -ტოიოტამ, ნისანმა და ჰონდამ, განაცხადეს, რომ მათ სააგენტოებს საპორტო ქალაქ ქინგდაოში თავს დაესხნენ და ჩინურ ქარხნებში წარმოება შეაჩერეს. სუზუკიმ კი მოტოციკლეტების მწარმოებელი ქარხანის მუშაობა შეაჩერა. (“Chinese Boycott May Be More Costly,” 2012) დეკემბერში ნისანის გაყიდვები 24%-ით შემცირდა, ჰონდასი კი 19%-ით. 2012 წლის ნოემბერში გაირკვა, რომ წინა წელთან შედარებით ჩინეთში ტოიოტას წარმოება 61.1%-ით, ნისანის 44%-ით, ჰონდას

54.2 %-ით და მითსუბიში მოტორსის 84.6%-ით. 2012 წლის სექტემბრიდან დეკემბრამდე იაპონელი ტურისტების რაოდენობა იაპონიაში 44%-ით შემცირდა. (Drifte, 2013: 46)

რაც შეეხება ბილატერალურ ვაჭრობას, 2013 წელს, გასულ წელთან შედარებით, იაპონიის ექსპორტი ჩინეთში 10.2%-ით, (ჩინეთის წილი იაპონიის საერთო ექსპორტში ბოლო 5 წლის განმავლობაში პირველად მოექცა მე-2 ადგილზე ამერიკის შემდეგ) , იმპორტი კი 3.7%-ით შემცირდა (ბოლო 4 წლის განმავლობაში პირველად შემცირდა). იაპონიის სავაჭრო დეფიციტმა ჩინეთთან ამ დრომდე ყველაზე მაღალ მაჩვენებელს, 17.8%-ს მიაღწია. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მსოფლიოში იაპონიის საერთო ექსპორტის მაჩვენებელიც შემცირდა 10.2%-ით. ჩინეთთან ვაჭრობის შემცირება გახდა ძირითადი მიზეზი იაპონიის შემცირებული საერთო ექსპორტისა. მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ჩინელების მიერ იაპონური პროდუქტების ბოიკოტმა, განსაკუთრებით ავტომობილების. თუმცა, წლის განმავლობაში იაპონიიდან მანქანების ექსპორტის შემცირების მაჩვენებელი 42.8%-დან 11.6%-ზე დავიდა. (JETRO, 2013) 2014 წლის მონაცემებს თუ შევხედავთ, 2013 წელთან შედარებით იმპორტ-ექსპორტი მნიშვნელოვნად არ შემცირებულა. იმპორტი თიქტმის იგივე შენარჩუნდა. 2015 წელს ვაჭრობა 2014 წელთან შედარებით შემცირდა. იაპონიის ექსპორტი ჩინეთში დაახლოებით 127 მლრდ დოლარიდან 109 მლრდ დოლარამდე, იმპორტი კი დაახლოებით 182 მლრდ დოლარიდან 161 მლრდ დოლარამდე შემცირდა. (Trade Statistics of Japan, Ministry of Finance) 2016 წლის მონაცემებით იაპონიის ექსპორტმა ჩინეთში 113.8, ჩინეთიდან იმპორტმა 156.6 და საერთო ჯამში ომრხრივი ვაჭრობის მოცულობამ 270.4 მილიარდი დოლარი შეადგინა. საექსპორტო დანიშნულების ქვეყნებს შორის ჩინეთი იაპონიისთვის მე-2 ადგილს იკავებს (იაპონიის საერთო ექსპორტში 17.6% წილით), იმპორტის მოცულობის მიხედვით კი ჩინეთი იაპონიის რიგით პირველი პარტნიორია. (იაპონიის საერთო იმპორტში 25.8% წილით). ჩინეთისთვის იაპონია საექსპორტო დანიშნულების პარტნიორებს შორის მე-3 ადგილზეა (ჩინეთის საერთო ექსპორტში 6.2%-იანი წილით) და იაპონიის ბაზარი საიმპორტო მნიშვნელობით ჩინეთისთვის მე-2 ადგილით განისაზღვრება. (9.2%-იანი წილით ჩინეთის საერთო იმპორტში) (UN Comtrade Data, 2016)

როგორც ჩანს იაპონიასა და ჩინეთს შორის, 2012 წელს იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების ნაციონალიზაციით გამოწვეული, დაძაბული პოლიტიკური ურთიერთობები გარკვეულწილად მათ ეკონომიკურ ურთიერთობებზე, განსაკუთრებით ორმხრივ ვაჭრობაზე აისახა. დაძაბული პოლიტიკური სიტუაციის მიუხედავად იაპონიის მთავრობამ ოფიციალური ეკონომიკური ზომების მიღებისგან თავი შეიკავა, თუმცა ჩინელი ხალხის ბოიკოტმა იაპონური პროდუქტების მიმართ მნიშვნელოვნად დააზარალა იაპონიის ეკონომიკა. ჩინეთის მთავრობამ გააცნობიერა, რომ პოლიტიკური უთანხმოებები გავლენას ახდენდა მხარეების ურთიერთობებზე ეკონომიკურ ასპექტში, რაზეც ვაჭრობის მინისტრმა გაო ჰუჩენგმა იაპონიის მაღალი დონის ეკონომიკურ დელეგაციას განუცხადა რომ ორმხრივი პოლიტიკური ურთიერთობების გაცეხებით ეკონომიკური ვარდის გამოწვევა არ იყო ის რისი დანახვაც სურდათ. (Takahara, 2015)

ვაჭრობის მაჩვენებლის ზოგად სურათს თუ შევხედავთ, ვნახავთ რომ ვაჭრობა კრიზისის პირველ წელს ყველაზე მეტად შემცირდა, თუმცა შემდეგ წლებში ვაჭრობის მაჩვენებელი მეტ-ნაკლებად შენარჩუნდა, მაგრამ ზრდა არ დაფიქსირებულა. ტერიტორიული დავით გამოწვეულმა კრიზისულმა პოლიტიკურმა ურთიერთობებმა ბილატერალური სავაჭრო ურთიერთობები ყველაზე მეტად მოკლევადიან პერსპექტივაში დააზარალა. ჩინეთის მიერ, იაპონიასთან სავაჭრო ურთიერთობების ოფიციალურად სანქცირებულ თუ სპონტანურ შემცირებას პრეცედენტი მოეძებნება ჩინეთის სხვა ქვეყნებთან არსებულ ბილატერალურ ურთიერთობებშიც. (Nagy, 2013: 53)

საინტერესოა იაპონელ ბიზნესმენტა დამოკიდებულებაც ჩინეთთან გაუარესებული პოლიტიკურ ურთიერთობებთან დაკავშირებით. 2016 წელს აშშ-ს სტრატეგიული და საერთაშორისო კვლევების ცენტრმა (CSIS) და იაპონიის Nihon Keizai Shimbun (Nikkei)-ს მიერ ბოლო 3 წლის განმავლობაში იაპონელ ბიზნესმენტთან ჩატარებული გამოკითხვის შედეგები გამოაქვეყნა. გამოკითხულთა ჩინეთში ბიზნესის კეთების ყველაზე დიდ გამოწვევად პოლიტიკური რისკებს ასახელებდნენ და არა მაკროეკონომიკურ ან კომერციულს. ყველაზე მნიშვნელოვან პოლიტიკურ რისკად პოლიტიკურ და უსაფრთხოების საკითხებში ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობის გაუარესებას მიიჩნევდნენ.

2013 წელს, მას შემდეგ, რაც იაპონიის მთავრობამ სენკაკუს კუნძულების ნაციონალიზაცია მოახდინდა, ბიზნეს ჯგუფების 44% ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობების გაუარესებას ჩინეთში არსებული იაპონური ფირმებისთვის ყველაზე დიდ პოლიტიკურ რისკად მიიჩნევდნენ, 2016 წლის მონაცემებით აღნიშნული მაჩვენებელი 30%-მდე შემცირდა. (King, 2016)

ერთი შეხედვით, 21-ე საუკუნეში, იაპონიასა და ჩინეთს შორის არსებული ეკონომიკური კავშირები ბაზარზე ორიენტირებულია და დღესაც სოლიდურად გამოიყურება იმდენად, რამდენადაც ბილატერალური ეკონომიკური ურთიერთობები ორივე მხარისთვის მომგებიანია. (Ying, 2017) პერიოდული აღმავალი და დაღმავალი პოლიტიკური ურთიერთობების მიუხედავად, ჩინეთმა და იაპონიამ შეძლეს ურთიერთდამოკიდებული ეკონომიკური ურთიერთობების შენარჩუნება და ორმხრივად ეკონომიკური სარგებლის მომტანმა ურთიერთობამ შესაძლოა მხარეების კონფლიქტში ჩართვის სურვილი შეამციროს. (Barai, 2017:194) მაგრამ, საკითხს უფრო მასშტაბურად თუ შევხედავთ და გავითვალისწინებთ 1972 წლიდან ჩინეთ-იაპონიის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებში არსებულ ტენდენციებს, აშკარაა, რომ 2012 წლების შემდეგ ურთიერთობებში ცვლილებები შეიმჩნევა. ცვლილებები განსაკუთრებით შესამჩნევია ორმხრივ ეკონომიკურ ურთიერთობებში იმდენად, რამდენადაც 2012 წლის შემდეგ, ჩინეთ-იაპონიის სავაჭრო ურთიერთობებში ზრდა აღარ ფიქსირდება, უკვე წლებია იმპორტ-ექსპორტი დაახლოებით ერთსა და იმავე მაჩვენებელს ინარჩუნებს. ურთიერთობების ნორმალიზებიდან ათწლეულების განმავლობაში ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობები ძირითადად შემდეგი ფრაზით ხასიათდებოდა „პოლიტიკურად ცივი და ეკონომიკურად ცხელი“. რაც მიუთითებდა იმ ფაქტზე, რომ პოლიტიკური კრიზისები ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობებში ერთგვარ ჩვეულებასაც კი წარმოადგენდა, რაც თავის მხრივ, მზარდ ეკონომიკურ ურთიერთობებს, განსაკუთრებით ბილატერალურ ვაჭრობას ზიანს ვერ აყენებდა. 2012 წლიდან დღემდე, ცივი პოლიტიკური ურთიერთობების ფონზე ეკონომიკური ურთიერთობების გაცემა შეინიშნება. მიუხედავად იმისა, რომ საერთო ჯამში ბილატერალური ურთიერთობები მაინც სოლიდურად გამოიყურება, ძველი

ტრენდი „ცივი პოლიტიკა, ცხელი ეკონომიკა“ აღარ წარმოადგენს იმ ფრაზას, რაც დღეს ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობების შესაჯამებლად გამოდგება. (Yoshizaki, 2014; Chen, 2014)

ჩინეთსა და იაპონიას შორის არსებული მზარდი ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება პოლიტიკურ ურთიერთობებშიც უნდა გადაღვრილიყო. მიუხედავად იმისა, რომ ორივე მხარე აცნობიერებს თანამშრომლობის მნიშვნელობასა და ღირებულებას ორივე მხარისთვის მომტანი სარგებლის გამო, მხარეებს შორის მეტოქეობა კიდევ უფრო გაძლიერდა. (Dreyer, 2014)

5. კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორია

ჯოზეფ ნაისა და რობერტ კიოჰენის კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების თეორიის მიხედვით, თანამედროვე ეპოქაში საერთაშორისო ურთიერთობების ბუნება შეიცვალა იმდენად, რამდენადაც მსოფლიო გახდა უფრო ურთიერთდამოკიდებული. მზარდი კავშირების შედეგად ტრანსნაციონალური აქტორები გახდნენ ურთიერთდამოკიდებულნი, ერთმანეთის ქმედებებთან მიმართებაში შედარებით მოწყვლადი და ერთმანეთის საჭიროებებთან მიმართებაში უფრო მგრძობიარენი. გაიზარდა საერთაშორისო რეჟიმებისა და ინსტიტუტების როლი და სახელმწიფოების ტრადიციული სამხედრო შესაძლებლობების მაკომპენსირებელი ფაქტორი გახდა. მნიშვნელოვნად გაიზარდა ვაჭრობის როლის მნიშვნელობა საგარეო ურთიერთობებში და დღეს უკვე სახელმწიფოების ეკონომიკური კეთილდღეობა აღარ მიეკუთვნება ე.წ. „დაბალ პოლიტიკას“. კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულება აშკარად ლიბერალური კონცეფციაა, რომელიც საერთაშორისო პოლიტიკის რეალისტურ გაგებას ეწინააღმდეგება. კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულებას აქვს სამი ძირითადი მახასიათებელი: 1) სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებში აღარ არსებობს საკითხთა იერარქიულობა ანუ საკითხების მაღალ და დაბალ პოლიტიკად დაყოფა ძველი ფენომენია 2) საზოგადოებები ერთმანეთთან უფრო მჭიდროდ არიან დაკავშირებული კონტაქტის სხვადასხვა საშუალებებით (სახელმწიფოებები ვერ ახდენენ ამ ურთიერთობების მონოპოლიზირებას), რაც იმას ნიშნავს, რომ საგარეო პოლიტიკის ოფისების შესაძლებლობა აკონტროლონ

საგარეო ურთიერთობები, შემცირდა. 3) უსაფრთხოებისა და ძალის პოლიტიკას ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭება. სამხედრო ძლიერება მასიურად არარელევანტურია. (Keohane & Nye, 1987: 737-738) ნაის და კიოჰენის მტკიცებით, ქვეყნის მიერ ძალის გამოყენებამ, ერთი კონკრეტული საკითხის გადასაწყვეტად, იმ ქვეყნის წინააღმდეგ, რომელთანაც მრავალფეროვანი ურთიერთობები აკავშირებს, შესაძლოა გამოიწვიოს სხვა, ორმხრივად მომგებიანი ურთიერთობის გაწყვეტა. სწორედ ამ ლოგიკით გამოითვლება ძალის გამოყენების ღირებულება ანუ ის დანაკარგი, რაც შეიძლება გამოიწვიოს აღნიშნულმა ქმედებამ. (Walker, 2013: 150) საერთაშორისო ურთიერთობებში „ეკონომიკურ ურთიერთდამოკიდებულებას“ ორი მნიშვნელობა აქვს. პირველი, ქვეყნებს შორის ურთიერთდამოკიდებულება არსებობს, თუ ერთ ქვეყანაში არსებული ეკონომიკური მდგომარეობა გავლენას ახდენს მეორე ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობაზე. მაგალითად, საფრანგეთში არსებული ინფლაცია აისახება გერმანიაში საბაზრო ფასებზე. მეორე, ურთიერთდამოკიდებულება არსებობს იმ შემთხვევაში, თუ ურთიერთობების გაწყვეტა ან შეფარხება მხარეებს ძვირი დაუჯდებათ. მაგალითად, ნავთობის ექსპორტიორი ქვეყნების ორგანიზაციასა (ოპეკი) და განვითარებულ ინდუსტრიულ ქვეყნებს (რომლებიც ნავთობის იმპორტზე არიან დამოკიდებულნი) შორის ურთიერთობების გაუარესება მხარეებს ძვირად დაუჯდებათ. ურთიერთდამოკიდებულების პირველ შემთხვევას მგრძნობიარეობა ახასიათებს (sensitivity interdependence), მეორეს დაუცველობა (vulnerability interdependence). (Baldwin, 1980) ურთიერთდამოკიდებულება იშვიათად ხასიათდება წონასწორობით, ხშირ შემთხვევაში ერთი მხარე უფრო მეტადაა დამოკიდებული მეორე მხარეზე ან ურთიერთდამოკიდებულება ასიმეტრიულია. (Keohane & Nye, 1989: 247) რაც უფრო მეტი რესურსს ფლობს ქვეყანა (ან რაც უფრო ნაკლები რესურსის საჭიროებას განიცდის), მით უფრო ძლიერია და პირიქით, რაც რაც უფრო ნაკლები რესურსი აქვს (ან რაც უფრო მეტი სჭირდება), მით უფრო სუსტია. სავაჭრო ურთიერთობები შეიძლება სიმეტრიულობით ხასიათდებოდეს, როგორც გერმანიისა და საფრანგეთის შემთხვევაში ან იყოს ასიმეტრიული, როგორცაა აშშ-სა და გუატემალას ურთიერთდამოკიდებულების შემთხვევა. (Moravcsik, 2009: 250) ნაიმ და კიოჰენმა აღნიშნეს, რომ ბევრი

ურთიერთდამოკიდებული ურთიერთობა შეიძლება იყოს ასიმეტრიული. ურთიერთდამოკიდებულების სწორედ ასიმეტრიული ბუნება შედარებით ნაკლებად დამოკიდებული მხარისთვის წარმოშობს გავლენის წყაროებს. ასიმეტრიული ვაჭრობა საშუალებას აძლევს ნაკლებად დამოკიდებულ მხარეს საკუთარი ძალაუფლება გამოამჟღავნოს შედარებით მეტად დამოკიდებულ მხარესთან ურთიერთობაში ანუ გამოიყენოს საკუთარი საბაზრო ძალაუფლება/საბაზრო პოზიცია სხვა სფეროში გავლენის მოსაპოვებლად ან მოსახდენად. როდესაც ვამბობთ, რომ ასიმეტრიული ურთიერთდამოკიდებულება შეიძლება იყოს ძალაუფლების წყარო, ძალაუფლებაში ვგულისხმობთ რესურსებზე კონტროლის ძალაუფლებას ან პოტენციალზე შედეგებზე გავლენის მოხდენის. ნაკლებად დამოკიდებულ მხარეს ხშირად მნიშვნელოვანი ძალაუფლების პოლიტიკური რესურსებიც აქვს, რადგან მხარეებს შორის ურთიერთობების ცვლილების შემთხვევაში (ცვლილება შეიძლება გამოწვეული იყოს თვითონ რომელიმე მხარის მიერ და მუქარა არსებობდეს ცვლილების) თვინთონ ნაკლები ზარალი შეიძლება მიადგეს ვიდრე თავის პარტნიორებს. (Keohane & Nye, 2011: 9-10) ასიმეტრიული ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება არ გულისხმობს იმას, რომ ასიმეტრიული ურთიერთდამოკიდებულებით შექმნილი სავაჭრო შესაძლებლობები აუცილებლად ძალაუფლებად გარდაიქმნება და აღნიშნული უპირატესობის ფონზე ერთი მოვაჭრე მხარე აუცილებლად შეძლებს პოლიტიკური გავლენის მოხდენას მეორეზე. (Wagner 1988: 462)

იმისათვის, რომ დავადგინოთ თუ რამდენად არის კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულება თურქეთ-ისრაელსა და ჩინეთ-იაპონიას შორის, პირველ რიგში აღნიშნული ქეისები რობერტ კიოჰენის და ჯოზეფ ნაის მიერ შემოთავაზებულ იმ სამი მახასიათებლის კონტექსტში განვიხილოთ, რომელიც კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულ ქვეყნებს შორის ურთიერთობებში ვლინდება.

პირველი, ქვეყნებს შორის ურთიერთობებში საკითხთა შორის იერარქიის არარსებობა. თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებში საკითხთა იერარქიის არარსებობაზე მიუთითებს ის ფაქტი, რომ მხარეებმა პოლიტიკური კრიზისის დროს აშკრად გამიჯნეს პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობები. შესაბამისად, პოლიტიკურ

ურთიერთობებში არსებული კრიზისებით გამოწვეულმა უთანხმოებებმა და დაძაბულობებმა გავლენა ვერ იქონია მათ ბილატერალურ ეკონომიკურ ურთიერთობებზე, რასაც მოწმობს ლაზის ფლოტილიის ინციდენტის შემდეგ სავაჭრო ურთიერთობებში დაფიქსირებული ყოველწლიური ზრდის მაჩვენებელი. საგულისხმოა, რომ პოლიტიკური დიალოგის არარსებობის დროს სახელმწიფო ინსტიტუტების დონეზე ხდებოდა ბილატერალური ურთიერთობების უცვლელად შენარჩუნების აუცილებლობის ხაზგასმა. აღნიშნული მიუთითებს, რომ მხარეებს კრიზისული ურთიერთობების დროს პოლიტიკურ ურთიერთობებს „მაღალი პოლიტიკის“ და ეკონომიკური ურთიერთობებს „დაბალი პოლიტიკის“ იარლიყი არ ჰქონია. უფრო მეტიც, მხარეებმა პოლიტიკური ურთიერთობების დარეგულირების შემდეგ ეკონომიკური ურთიერთობების გადრამგებისა და გაფართოების მიმართ კიდევ უფრო ცხოველი ინტერესი გამოავლინეს, რისი კარგი მაგალითიცაა ისრაელის ბუნებრივი აირის თურქეთის გავლით ევროპაში გატანის გეგმასთან დაკავშირებული მოლაპარაკებების ახალ ეტაპზე გადაყვანა. მხარეები მილსადენების კონსტრუქციის გარდა შესაძლო ფასებისა და მილსადენების განლაგების დეტალებზეც კი ალაპარაკდნენ. არ უნდა გამოგვრჩეს ის დეტალიც, რომ აღნიშნულ მოლაპარაკებებში სახელმწიფო ოფიციალური პირების გარდა აქტიურად არიან ჩაბმული თურქეთისა და ისრაელის კერძო კომპანიები. (“Turkey, Israel Discuss Price”, 2017) თურქეთის უკვე ყოფილმა პრემიერ მინისტრმა, აჰმეთ დავითოღლუმაც თავის დროზე აღნიშნა, რომ თურქეთისთვის ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება ყველაზე მნიშვნელოვან საშუალებას წარმოადგენდა მეზობელ რეგიონში ურთიერთობების გასაღრმავებლად და აქვე ხაზი გაუსვა კერძო სექტორის ფირმების წამყვან როლს ქვეყნის საგარეო პოლიტიკისა და სტრატეგიის მართვაში. უფრო მეტიც, მისთვის თურქეთის, როგორც „მოვაჭრე ქვეყნის“ საგარეო პოლიტიკა შესაბამისობაში მოდიოდა „მეზობლებთან ნულოვანი პრობლემების“ დოქტრინასთან. (Crisis Group Europe Report 23, 2010: 9-10) ლაზის ფლოტილიის ინციდენტით გამოწვეული დაძაბული პოლიტიკური ურთიერთობების ფონზე ისრაელის სავაჭრო პალატის ფედერაციის პრეზიდენტმა ურიელ ლინმა, თურქეთის სავაჭრო პალატებისა და სასაქონლო ბირჟების კავშირის პრეზიდენტს ქვეყნებს

შორის ეკონომიკური ურთიერთობების შენარჩუნების ხელშეწყობაში დახმარებისკენ მოუწოდა. ლინმა განსაკუთრებული ყურადღება გაამახვილა აღნიშნულის მიმართ ბიზნეს სექტორის დამოკიდებულების მნიშვნელობაზე და ხაზგასმით აღნიშნა, რომ ბიზნეს სექტორს პასუხისმგებლობა უნდა გამოეჩინა და თავიდან აერიდებინა პოლიტიკურ ურთიერთობებში არსებული კრიზისის ეკონომიკურ ურთიერთობებში გადაღვრა. (Wrobel, 2010) როგორც ჩანს, როგორც თურქეთი, ასევე ისრაელი, თანაბრად იყვნენ დაინტერესებული ეკონომიკური ურთიერთობების შენარჩუნებით და ერთნაირად წარმატებულად მოახერხეს ურთიერთობებში საკითხთა შორის იერარქიის არარსებობის შენარჩუნება.

იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების ნაციონალიზაციით გამოწვეული კრიზისული პერიოდის დროს ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობებს თუ შევხედავთ, შეიძლება ითქვას, რომ ამ შემთხვევაში თურქეთ-ისრაელის ქეისისგან განსხვავებული სიტუაცია გვაქვს. განსხვავების დანახვა მარტივად შეიძლება თუ ჩინეთ-იაპონიას შორის თანამშრომლობის ისტორიას გადავავლებთ თვალს 1972 წელს ურთიერთობების ნორმალიზებიდან 2012 წლის კრიზისამდე და 2012 წლიდან დღემდე. აშკარაა, რომ 1972-2012 (თუ არ ჩავთვლით 2009-2010 მსოფლიო ფინანსური კრიზისის გავლენას) წლებში მხარეებს შორის ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების გაზრდას და მზარდ სავაჭრო ურთიერთობებს პოლიტიკურ ურთიერთობებში არსებული კრიზისები ვერაფერს აკლებდა. მიუხედავად იმისა, რომ პოლიტიკურ სივრცეში ხშირი იყო ტერიტორიულ დავებით და ისტორიულ მეხსიერებასთან დაკავშირებული საკითხებით გამოწვეული უთანხმოებები, ეკონომიკური პროცესები ხელშეუხებელი რჩებოდა. რაც მიუთითებს იმაზე, რომ მთელი ამ დროის განმავლობაში მხარეებს შორის ურთიერთობებში საკითხების იერარქიულობას არ ჰქონდა ადგილი, პოლიტიკა აშკარად იმიჯნებოდა ეკონომიკური ურთიერთობებისგან ანუ ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობებისთვის დამახასიათებელი ფრაზა „ცივი პოლიტიკა, ცხელი ეკონომიკა“ მნიშვნელობას ამართლებდა. 2012 წლის კრიზისის შემდეგ ეკონომიკურ ურთიერთობებს თუ გადავხედავთ, მარტივია ეკონომიკური ურთიერთობების დაღმასვლის შემჩნევა. გასულ

წლებთან შედარებით, სავაჭრო ურთიერთობებში ზრდა აღარ ფიქსირდება. სენკაკუს კუნძულების ირგვლივ დავამ ეკონომიკას ზიანი ყველაზე მეტად მოკლევადიან პერსპექტივაში მიაყენა, თუმცა გრძელვადიან პერსპექტივაში ურთიერთობები გაიყინა, ბილატერალურ ვაჭრობაში ზრდა აღარ ფიქსირდება, წლიდან წლამდე მეტ-ნაკლებად ერთსა და იმავე მაჩვენებელს ინარჩუნებს. საგულისხმოა, ის ფაქტიც, რომ მიუხედავად იმისა, რომ ჩინეთს იაპონიისთვის ოფიციალურად ეკონომიკური სანქციები არ დაუწესებია, ხელოვნურად მაინც ქმნიდა სირთულეებს ეკონომიკურ ურთიერთობებში, რაც კარგად ჩანს იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების შესყიდვაზე ჩინეთის რეაქციასთან დაკავშირებულ თავში. არ უნდა გამოგვრჩეს ჩინეთის ოფიციალური პირების განცხადებებში არსებული ერთგვარი ტენდენცია პოლიტიკური ურთიერთობებში არსებული კრიზისული მდგომარეობის გამო ორმხრივი ეკონომიკური ურთიერთობების შეფერხების შესაძლო საფრთხეების ხაზგასმის. ამის სადემონსტრაციოდ გამოდგება იაპონიის ფინანსთა მინისტრის მიერ აღნიშნული ტერიტორიული დავის „კრიტიკული მნიშვნელობის“ საკითხად შეფასება. მისი განცხადებით, ამ საკითხს გააჩნდა ორივე მხარისთვის ეკონომიკისთვის ზიანის მიყენების პოტენციალი. (McLannahan & Hille, 2012) აღნიშნული საკითხის ირგვლივ ჩინეთში არსებული მუხტი აშკარად მიუთითებდა, რომ იაპონიის მხრიდან კუნძულების ნაციონალიზაციის პოლიტიკური ნაბიჯი იაპონიას უფრო ძვირად დაუჯდებოდა, ვიდრე ამ კუნძულების შესყიდვის ღირებულება და რომ იაპონიის ეს ქმედება სერიოზულ ზიანს მიაყენებდა ორმხრივ ეკონომიკურ, სავაჭრო და პოლიტიკურ ურთიერთობებს. (Harner, 2012) 2016 წელს აშშ-ს სტრატეგიული და საერთაშორისო კვლევების ცენტრის (CSIS) და იაპონიის Nihon Keizai Shimbun (Nikkei)-ს მიერ ბოლო 3 წლის განმავლობაში იაპონელ ბიზნესმენებთან ჩატარებული გამოკითხვის შედეგების მიხედვით, იაპონურ ბიზნეს საზოგადოებას სჯერა, რომ პოლიტიკური და უსაფრთხიების საკითხები იაპონია-ჩინეთის ეკონომიკურ ურთიერთობებზე ახდენს გავლენას. გამოკითხულ იაპონელ ბიზნესმენტთა მხოლოდ 8% უჭერს მხარს იაპონიის პრინციპს პოლიტიკისა და ეკონომიკის გამიჯვნის შესახებ. 40%-ს მიაჩნია, რომ თუ გრძელვადიან პერიოდში სენკაკუს კუნძულების ირგვლივ არსებული დავა გაუარესდება, იაპონიამ

ჩინეთში თავისი ბიზნეს ინტერესები უნდა შეამციროს, 37% სენკაკუს კი მხარს უჭერს სტატუს-ქვოს შენარჩუნებას. (King, 2016) შეიძლება ითქვას, რომ ამ ეტაპზე ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობებში „ცივი პოლიტიკა, ცივი ეკონომიკის“ ტენდენციები უფრო შეინიშნება, ვიდრე ტრადიციული „ცივი პოლიტიკა, ცხელი ეკონომიკის“ (Yoshizaki, 2014) ანუ ურთიერთობებში საკითხთა იერარქიულობის მნიშვნელობამ იჩინა თავი.

მეორე, ინტერაქციის მრავალი არხის არსებობა. თანამედროვე მსოფლიოში კომუნიკაციების შემცირებულმა ხარჯებმა შედეგად მოიტანა მსოფლიოს მასშტაბით კომუნიკაციებში უფრო მეტი აქტორის ჩართულობა. შესაბამისად, „კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების რელევანტურობაც გაიზარდა. კონტინენტთაშორის დონეზე ინტერაქციების ტრანსნაციონალური არხების გაფართოებამ, მედია საშუალებების და არასამთავრობო ორგანიზაციების სიჭარბემ, ხელი შეუწყო კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულების იმ განზომილების გაფართოებას, რომელიც გულისხმობს საზოგადოებების დამაკავშირებელი საკიხთების მრავალფეროვნების არსებობას. გლობალიზაციის ეპოქაში სახეზეა ურთიერთობების მრავალი საშუალება, ურთიერთობებში ჩართული მრავალი აქტორით და არა მხოლოდ სახელმწიფოებით. (Keohane & Nye, 2000: 117) შეუძლებელია გლობალიზაციის აღნიშნული ტრენდი თურქეთ-ისრაელს და ჩინეთ-იაპონიას არ შეხებოდა. ქვეყნებს შორის ინტერაქციის მრავალწლიანმა ისტორიამ, ეკონომიკური, სავაჭრო ურთიერთობების გაღრმავებამ და გაფართოებამ, თანამედროვე ინფრასტრუქტურის ხარჯზე გადაადგილების საშუალებების გამარტივებამ, ინფორმაციის გავრცელების თანამედროვე ტექნოლოგიურმა საშუალებებმა, გაზარდა ინტერესი და ცონდა საზღვრებს გარეთ მიმდინარე მოვლენების შესახებ, რამაც ხალხები ერთმანეთთან დააკავშირა. სახელმწიფო დონეზეც ხდება ხალხთაშორისი ურთიერთობების გაუმჯობესების სტიმულირება. თურქეთის პრეზიდენტ რეჯეფ თაიფ ერდოღანის მრჩეველმა, იბრაჰიმ კალინმა ერთ-ერთ ინტერვიუში აღნიშნა, რომ სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობების გაუმჯობესებაზე მეტად მნიშვნელოვანია კი იყო ხალხთა შორის კავშირების გაუმჯობესება. აღნიშნულ ინტერვიუში საუბრობდა მეზობელ ქვეყნებთან არსებულ სავიზო რეჟიმებზე, საზოგადოებებს შორის ეკონომიკური

კავშირების გასაზრდელად ტრანსპორტირების პროექტების მნიშვნელობაზე და ა.შ . (Renda, 2011) საგულისხმოა, რომ ღაზის ფლოტილიის ინციდენტის შემდეგ თურქეთსა და ისრაელს შორის ურთიერთობების გაუმჯობესებაში თავისი წვლილი შეიტანა კულტურულმა დიპლომატიამ. მუსიკის, ხელოვნების, იდეებისა და ენის გაცვლამ და გაზიარებამ მხარეებს შორის კომუნიკაციების გაუმჯობესებას შეუწყო ხელი. ფლოტილიის ინციდენტის შემდეგ, 2008-2015 წლებში, ისრაელელი და თურქი მუსიკოსები თურქეთისა და ისრაელის სხვადასხვა ქალაქში კონცერტებს მართავდნენ და კულტურათა გაცვლით მშვიდობიანი ურთიერთობების პრომოუტერებად გამოდიოდნენ. თურქეთ-ისრაელს შორის არსებული კულტურული კავშირი განსაკუთრებით მყარია მუსიკის სფეროში, რადგან მასზე გავლენას ვერ ახდენს პოლიტიკური უთანხმოებები. გაფუჭებული დიპლომატიური ურთიერთობების ფონზე, ორივე ქვეყნის არტისტებმა გამოიჩინეს ინიციატივა წვლილი შეეტანათ ქვეყნებს შორის არსებული პოლიტიკური განსხვავებების გადაფარვაში. ხელოვნების სფეროში ურთიერთობები უდავოდ ასტიმულირებს ხალხთაშორის კონტაქტებს და ხელს უწყობს კულტურათა დაახლოებას და ურთიერთგაგების ჩამოყალიბებას. (Demir, 2017: 1233) ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ თურქეთ-ისრაელს შორის დიპლომატიური ურთიერთობების აღდგენის შემდეგ თურქეთიდან პირველ მაღალი რანგის ოფიციალურ პირს, რომელიც ისრაელს ეწვია, წარმოადგენდა კულტურისა და ტურიზმის მინისტრი ნაბი ავჯი. თელავივში ნაბი ავჯის ოფიციალური ვიზიტის მიზანი საერთაშორისო ტურისტულ გამოფენასა და თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობების თემისადმი მიძღვნილ ფოტო გამოფენაზე დასწრება იყო. ასევე დაგეგმილი იყო ისრაელელ კოლეგასთან, მირი რეგევთან და ტურიზმის სექტორის წარმომადგენლებთან შეხვედრა ტურიზმის სფეროში თანამშრომლობის საკითხების, ერთობლივი კულტურული პროექტების და თურქეთისა და ისრაელის უნივერსიტეტებს შორის ერთობლივი სამეცნიერო კვლევების განახლების საკითხის განსახილავად. (Şimşek, 2017) რაც შეეხება ქვეყნებს შორის ტურისტულ ვიზიტებს, ფლოტილიის ინციდენტის დროს ისრაელის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ თავისი მოქალაქეებს თურქეთში გამგზავრებისგან თავი შეეკავებისკენ მოუწოდა. 2012 წლის მარტში ისრაელის პრემიერ

მინისტრის კონტრტერორისტულმა ოფისმა ისრაელის მოქალაქეებს სტამბულში შესაძლო ტერორისტული აქტების შესახებ გააფრთხილა, რაც უარყოფითად აისახა თურქეთში ისრაელელ ტურისტთა რიცხვზე. ღაზის ფლოტილიის ინციდენტამდე ერთი წლით ადრე თუ ისრაელიდან ტურისტების რაოდენობა 311 582-ს წარმოადგენა, 2011 წელს ამ მაჩვენებელმა 79, 140 შეადგინა. (Cagaptay & Evans, 2012: 3) 2013 წელს ისრაელის პრემიერ-მინისტრის მიერ ღაზის ფლოტილიის ინციდენტის გამო ბოდიშის მოხდის შემდეგ, თურქეთში ისრაელიდან ტურისტების შემოდინება სამი წლის განმავლობაში თითქმის 80%-ით გაიზარდა. 2013 წელს აღნიშნული მაჩვენებელი 64, 917 ტურისტით შემოიფარგლებოდა, 2016 წლისთვის კი 293, 988-მდე გაიზარდა. (“Israeli Tourists Flock to Turkey”, 2017. para. 1)

რაც შეეხება ჩინეთ-იაპონიის ურთერთობებში არსებულ ინტერაქციის არხებს, უნდა აღინიშნოს, რომ თავის დროზე იაპონიამ თავისი წვლილი შეიტანა იაპონიაში დაწყებულ ე.წ „პინგ-პონგ დიპლომატიაში“, რასაც მოჰყვა აშშ-ჩინეთს შორის ურთიერთობების ნორმალიზება. დღესდღეობით მხარეებს შორის არსებული დაძაბული ურთიერთობების ფონზე ყურადღება გადატანილია ქვეყნის ლიდერებზე, პრემიერ მინისტრ შინზო აბესა და პრეზიდენტ სი ძინპინზე, როგორც ქვეყნებს შორის ურთიერთობების შემაფერხებელ აქტორებზე. ყურადღების მიღმა რჩება ხალხთაშორისი ურთიერთობები. მნიშვნელოვანია ხაზგასმა იმისა, რომ იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების ნაციონალიზაციას ჩინელი ხალხის მხრიდან მკაცრი რეაქცია მოჰყვა, რაც გამოიხატა მასიურ დემონსტრაციებსა და იაპონური პროდუქტების საჯარო ბოიკოტში. მიუხედავად ამისა, ხალხთაშორისი ურთიერთობები წლებია სხვადასხვა ფორმით ვითარდება. 1970-80-იან წლებში ჩინეთი იაპონელი ტურისტებისა და იაპონური კომპანიებისთვის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან დანიშნულების ადგილს წარმოადგენდა. 1978-1988 წლები ჩატარებულ საჯარო გამოკითხვებში, იაპონელთა 70-80% ჩინეთის მიმართ დადებითად იყო განწყობილი. ჩინელებიც იაპონელების მიმართ იგივე დამოკიდებულებას იჩენდნენ. ასევე 1980-იან წლებში ჩინელები სხვა ქვეყნებთან შედარებით იაპონიაში ამჯობინებდნენ განთლების მიღებას. იაპონიის რბილი ძალის (soft power) გავლენა ჯერ კიდევ ურთიერთობების

ადრეული ეტაპიდან შეიმჩნეოდა. ჩინელ ხალხს იაპონური კულტურა იზიდავდა, იაპონური ანიმეებზე უამრავი ჩინელი ბავშვი იყო და დღესაც არის შეყვარებული. ამავე პერიოდში ადგილი ჰქონდა ახალგაზრდებს შორის კულტურულ გაცვლებს, რასაც რიგ შემთხვევებში მაღალი დონის ოფიციალური პირებიც უწყობდნენ ხელს. ტიანანმენის მოედანის ტრაგედიის შემდეგაც ისევ იაპონია იყო პირველი ქვეყანა, რომელმაც ეკონომიკური სანქციები მოუხსნა ჩინეთს. 1990-იანი წლების მეორე ნახევარში პოლიტიკური ურთიერთობების დაძაბვას მოჰყვა იაპონელი ხალხის გრძნობების გაძიება ჩინეთის მიმართ. იმ დროისთვის ჩატარებული გამოკითხვების მიხედვით იაპონელების 50% მიიჩნევდა ჩინეთს მეგობარ ქვეყანად. 2014 წლის BBC World Service Poll-ის მიხედვით, იაპონელთა მხოლოდ 3% აღიქვამდა ჩინეთის გავლენას დადებით ფაქტორად, 73% კი უარყოფით დამოკიდებულებად გამოხატავდა. ჩინელების მხოლოდ 5% აღიქვამდა იაპონიის გავლენას დადებითად და 90% უარყოფით დამოკიდებულებას აფიქსირებდა. ორივე ქვეყნის პოლიტიკოსები, მედია საშუალებები და სამხედრო პერსონალი მოვლენების დრამატიზებას ახდენენ და დაძაბულობებს ქმნიან ხალხთაშორის ურთიერთობებში. (Zhu, 2015) რაც შეეხება იაპონიაში ჩინელი ტურისტების რაოდენობას, იაპონიის ეროვნული ტურიზმის ორგანიზაციის (JNTO) მონაცემებით, 2012 წლის ოქტომბერში სექტემბერთან შედარებით, ტურისტთა რაოდენობა თითქმის განახევრდა, 121, 673-დან 69, 713-მდე შემცირდა. 2012 წლის საერთო მაჩვენებელი წინა წელთან შედარებით 34.3%-ით შემცირდა, 2013 წლიდან მცირედით, მაგრამ მატება მაინც დაფიქსირდა, 2014 წლის იანვარ-ივნისში კი ტურისტთა რაოდენობამ საერთო ჯამში მილიონზე მეტი შეადგინა და შემდეგ წლებში კიდევ უფრო გაიზარდა. დღევანდელი მონაცემებში მეტ-ნაკლებად სტაბილურობა შეიმჩნევა. (Japan National Trade Organization Data) 2015 წელს იაპონიაში უცხოელი სტუდენტების დაახლოებით ნახევარზე მეტს ჩინელი სტუდენტები შეადგენდნენ. გასულ ათწლეულში საშუალოდ ეს მაჩვენებელი 60%-ს აღწევდა. განათლების მისაღებად იაპონელი სტუდენტებისთვის ჩინეთი აშშ-ს შემდეგ მე-2 არჩევანია. ჩინეთში უცხოელ სტუდენტთა შორის იაპონელები რაოდენობით მე-3 ადგილს იკავებენ. (Armstrong, 2015)

მესამე, კომპლექსურად ურთიერთდამოკიდებულ ქვეყნებს შორის ძალის გამოყენება ან ძალის გამოყენების მუქარა არარელევანტურია. (Keohane & Nye, 2000: 115) თანამედროვე ურთიერთდამოკიდებულ მსოფლიოში უსაფრთხოების და ძალის საკითხი ნაკლებად მნიშვნელობისაა იმდენად, რამდენადაც სახელმწიფოებს ერთმანეთთან აკავშირებთ მრავალფეროვანი სოციალური და პოლიტიკური ურთიერთობები. (Keohane & Nye, 1998: 83) ქვეყნებს შორის მაღალი ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება ამცირებს ქვეყნების მიერ ძალის გამოყენების ალბათობას მათ შორის არსებული უთანხმოებების მოსაგვარებლად, რადგან ომის შესაძლო დანახარჯები ომს არამიმზიდველს ხდის. (Ripsman, 2006: 7) როგორც თურქეთ-ისრაელის, ასევე ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობებში კრიზისული მდგომარეობის დროს მხარეებს ერთმანეთის წინააღმდეგ სამხედრო ძალა არ გამოუყენებიათ. მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობებში ღაზის ფლოტილიის ინციდენტი და იაპონია-ჩინეთის შემთხვევაში იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების ნაციონალიზაცია ერთ-ერთ ყველაზე კრიტიკულ მომენტს წარმოადგენდა საკითხის სიმწვავისგან და მისი შედეგებიდან გამომდინარე, მხარეების მხრიდან გაკეთებულ განცხადებებში უთანხმოებების მოსაგვარებლად ძალის გამოყენების მუქარაც კი არ გაჟღერებულა. ორივე შემთხვევაში ხშირი იყო მომხდარზე მწვავე პოლიტიკური განცხადებები და ერთმანეთის მიმართ ბრალდებები, თუმცა სამხედრო ძალა, როგორც უთანხმოების მოგვარების საშუალება არარელევანტური დარჩა. ისრაელის მიერ „მავი მარმარაზე“ თავდასხმა ვერ ჩაითვლება ისრაელის მიერ თურქეთის წინააღმდეგ მიმართულ აგრესიად და ძალის გამოყენების ფაქტად, რადგან ამ შემთხვევაში ისრაელი ცდილობდა უსაფრთხოების საკითხებიდან გამომდინარე ღაზის ბლოკადა უცვლელი პირობებით შეენარჩუნებინა. რაც შეეხება თურქეთის რეაქციას მომხდარზე, ოფიციალური პირები, განსაკუთრებით კი რეჯეფ თაიფ ერდოღანი ძირითადად მწვავე პოლიტიკური განცხადებებით შემოიფარგლა, რასაც მოჰყვა მხარეებს შორის დიპლომატიური კავშირების გაწყვეტა. ღაზის ფლოტილიის ინციდენტი ისრაელსა და თურქეთს შორის შეიარაღებულ კონფლიქტში არ გადაზრდილა. თურქეთის დღეს უკვე ყოფილი პრეზიდენტის აბდულა გიულის მიხედვით, თურქეთი პასუხისმგებლიან ძალად გვევლინება, რომელიც ფლობს

სამხედრო შესაძლებლობებს, მაგრამ ხანგრძლივი თანამშრომლობის უზრუნველსაყოფად ხელსაყრელი გარემოს შესაქმნელად პოლიტიკურ, დიპლომატიურ და კულტურულ ინსტრუმენტებს იყენებს. (Renda, 2011) რაც შეეხება ჩინეთის რეაქციას იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების შესყიდვასთან დაკავშირებით, ჩინეთმა კუნძულებზე საკუთარი უფლების დასამტკიცებლად კუნძულების მიმართულებით საპატრულო გემები გაგზავნა, თავი შეიკავა სამხედრო გემების გაგზავნისგან. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 2015 წლის დეკემბერში სადავო კუნძულების ირგვლივ, ტერიტორიულ წყლებში, შეიარაღებული ჩინური ხომალდი პირველად დაფიქსირდა. მიუხედავად იმისა, რომ არც თურქეთ-ისრაელის და არც იაპონია-ჩინეთის ქეისის შემთხვევაში კრიზისული პოლიტიკური ურთიერთობები შეიარაღებულ კონფლიქტში არ გადაზრდილა, მათ შორის განსხვავება არსებობს. თურქეთ-ისრაელის ურთიერთობები დღეს სტაბილურად გამოიყურება და საფრთხის შემცველს არ წარმოადგენს. აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვაში კი დამაბულობა დღესაც მაღალია, სიტუაციის ესკალაციამ შეიძლება მხარეებს შორის ომიც კი გამოიწვიოს. (Goldstein, 2014)

წინა თავებში განხილულ თურქეთ-ისრაელისა და ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობების მახასიათებლებსა და სტატისტიკურ მონაცემებს თუ გადავავლებთ თვალს, შეიძლება ითქვას, რომ მხარეებს ასიმეტრიული ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება ახასიათებთ, მაგრამ აღნიშნულ ქეისებს შორის ასიმეტრიულობის მაჩვენებელი ერთმანეთისგან განსხვავდება. 2016 წლის მონაცემებით, თურქეთ-ისრაელის შემთხვევაში თურქეთის საერთო ექსპორტში ისრაელში ექსპორტის წილი 2.1%-ს წარმოადგენს, იმპორტის საერთო მაჩვენებელში იმპორტის წილი კი 0.7%-ს. ისრაელის საერთო ექსპორტში თურქეთში ექსპორტის წილი 2.1%-ია, იმპორტის კი 4.0%. შესაბამისად, ისრაელი თურქეთის პარტნიორ საექსპორტო დანიშნულების ქვეყნებს შორის 12-ე ადგილს იკავებს, საექსპორტო დანიშნულების ქვეყნებს შორის კი 34-ე ადგილს. ისრაელისთვის თურქული საექსპორტო ბაზარი სიდიდით მე-12 ადგილზეა, საიმპორტო კი მე-10-ზე. (UN Comtrade Database, 2016) აღნიშნული მონაცემებიდან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება გარკვეულწილად

ასიმეტრიულია. განსხვავება იმპორტზე დამოკიდებულებაში შეიმჩნევა, ისრაელი შედარებით უფრო მეტადაა ამ მხრივ თურქეთზე დამოკიდებული, ვიდრე თურქეთი ისრაელზე. რაც შეეხება იაპონია-ჩინეთის ქეისს, ჩინური საექსპორტო ბაზარი იაპონიისთვის სიდიდით რიგით მე-2, საიმპორტო კი რიგით 1-ლია. ჩინეთში ექსპორტის წვლილი იაპონიის საერთო ექსპორტის მაჩვენებელში 17.6%-ია, იმპორტის კი 25.8%. ჩინეთისთვის იაპონური საექსპორტო ბაზარი ჩინეთისთვის სიდიდით რიგით მე-3 ადგილზეა ჩინეთის საერთო ექსპორტში წილით 6.2%, რაც შეეხება იაპონიიდან იმპორტის წილს ჩინეთის საერთო იმპორტის მაჩვენებელში, 9.2%-ა და ამ მონაცემებით რიგით მეორე საიმპორტო პარტნიორია. როგორც ჩანს ჩინეთისა და იაპონიის შემთხვევაში იაპონია შედარებით უფრო მეტად არის ჩინეთზე ეკონომიკურად დამოკიდებული.

თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის ურთიერთდამოკიდებულებას დაუცველობა ახასიათებს (vulnerability interdependence) იმდენად, რამდენადაც მხარეებს ურთიერთობების გაწყვეტა ან შეფარხება ძვირი დაუჯდებათ. აღნიშნულ ფაქტს თავადაც ძალიან კარგად აცნობიერებენ. სწორედ ამ ლოგიკით აიხსნება პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების გამიჯვნის და პოლიტიკური კრიზისების დროს ეკონომიკურ ურთიერთობების უცვლელად შენარჩუნების სურვილი და მცდელობები.

დასკვნა

ნაშრომში განხილულ იქნა თუ რა გავლენას ახდენს სახელმწიფოებს შორის პოლიტიკურ ურთიერთობებში გაჩენილი პოლიტიკური კრიზისები მათ შორის არსებულ ეკონომიკურ ურთიერთობებსა და ურთიერთდამოკიდებულებაზე. თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის ქეისების შედარებითი ქეის სთადის საფუძველზე გამოვლინდა, რომ პოლიტიკურმა კრიზისმა ანუ ამ შემთხვევაში 2011 წლის ღაზის ფლოტილიის ინციდენტმა გავლენა ვერ იქონია ბილატერალურ ეკონომიკურ ურთიერთობებზე, უფრო მეტიც, ვაჭრობა მხარეებს შორის თითქმის არარსებული დიპლომატიური ურთიერთობების და პოლიტიკურ ურთიერთობებში დამაბულობის დროს გაიზარდა, პოლიტიკური კრიზისის გადალახვის შემდეგაც ლოგიკურად კიდევ უფრო ცხოველი ინტერესი გამოვლინდა მხარეებს შორის ორმხრივი ეკონომიკური ურთიერთობების გაღრმავებისა და გაფართოების. რაც შეეხება იაპონია-ჩინეთის ქეისს, 2012 წელს იაპონიის მიერ სენკაკუ/დიაოიუს კუნძულების ნაციონალიზაციით გამოწვეულმა პოლიტიკურმა კრიზისმა გარკვეულწილად გავლენა იქონია ორმხრივ ეკონომიკურ ურთიერთობებზე, მიუხედავად იმისა, რომ ჩინეთმა ოფიციალური ეკონომიკური სანქციების დაწესებისგან თავი შეიკავა, ხელოვნურად დაბრკოლებებს მაინც ქმნიდა, ჩინელი მომხმარებლების მიერ იაპონურ საქონელზე გამოცხადებულმა ბოიკოტმა გავლენა იქონია ბილატერალურ სავაჭრო ურთიერთობებზე. 2008-2009 წლის მსოფლიო ფინანსური კრიზისის შემდეგ ორმხრივ სავაჭრო ურთიერთობებში დაფიქსირებულ ზრდამ დიდხანს ვერ გასტანა, მოკლევადიან პერსპექტივაში ვაჭრობა მნიშვნელოვნად შემცირდა, რაც შეეხება გრძელვადიან პერიოდს, ვაჭრობაში ზრდის ტენდენციები აღარ შეინიშნება. ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობები, 1972 წლიდან 2012 წლამდე, პოლიტიკური კრიზისების ნაკლებობას ნამდვილად არ განიცდიდა, მაგრამ მთელი ამ დროის განმავლობაში კრიზისებს ეკონომიკური ურთიერთობების დაღმასვლა არ გამოუწვევია. სწორედ ამიტომ მხარეებს შორის არსებული ურთიერთობები ფართოდგავრცდელებული ფრაზით „ცივი პოლიტიკა, ცხელი ეკონომიკა“ ხასიათდებოდა. 2012 წლის კრიზისი კი ქვეყნებისთვის უფრო მეტად დიდი ზიანის მომტანი აღმოჩნდა, „ცივ პოლიტიკას“ თან დაერთო „ცივი ეკონომიკის“ ტენდენციები.

პოლიტიკური კრიზისების გავლენა ეკონომიკურ ურთიერთობებზე აიხსნება ურთიერთდამოკიდებულების თეორიით. თურქეთ-ისრაელისა და იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობების ურთიერთდამოკიდებულების თეორიის კონტექსტში განხილვის შედეგად გამოვლინდა, რომ რაც უფრო მაღალია ქვეყნებს შორის ურთიერთდამოკიდებულება, მით უფრო ნაკლებად ახდენს პოლიტიკური კრიზისები ეკონომიკურ ურთიერთობებზე გავლენას. თურქეთ-ისრაელს შორის ურთიერთდამოკიდებულების დონე იაპონია-ჩინეთს შორის არსებულ ურთიერთდამოკიდებულებასთან შედარებით უფრო მაღალია, ამიტომ პოლიტიკური კრიზისები განსხვავებულად აისახა მათ ეკონომიკურ ურთიერთობებზე. რაც შეეხება პოლიტიკური კრიზისების გავლენას ურთიერთდამოკიდებულებაზე, პოლიტიკურმა კრიზისმა უარყოფითი გავლენა ვერ იქონია თურქეთ-ისრაელს შორის არსებულ ურთიერთდამოკიდებულებაზე. იაპონია-ჩინეთის შემთხვევა ამ მხრივ უფრო საინტერესო აღოჩნდა, რადგან კვლევის პროცესში გამოვლინდა, რომ 2012 წლამდე ჩინეთ-იაპონიის ეკონომიკურ ურთიერთობებში ურთიერთდამოკიდებულების დონე უფრო მაღალი იყო. 2012 წლის კრიზისმა კი ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთდამოკიდებულების უკუსვლა გამოიწვია. გამომდინარე იქიდან, რომ იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობებს ათწლეულების განმავლობაში „ცივი პოლიტიკა“ და პოლიტიკური უთანხმოებები ახასიათებდა, ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება მაინც იზრდებოდა, მაგრამ იაპონიის მიერ სენკაკუს კუნძულების ნაციონალიზაცია ერთგვარი გარდამტეხი მომენტი აღმოჩნდა ამ ტიპის ურთიერთობებში. სენკაკუს/დიაოიუს კუნძულების ირგვლივ არსებულ ტერიტორიულ დავას არა მხოლოდ პოლიტიკური, არამედ ეკონომიკური სარჩულიც აქვს, რაც გამოვლინდა მხარეების მხრიდან კუნძულებით მას შემდეგ დაინტერესებით, რაც ნავთობისა და გაზის რესურსების შესაძლო არსებობა გაირკვა. კუნძულებზე დავა ეკონომიკურ ინტერესებთანაა დაკავშირებული, რითაც აიხსნება მხარეებისთვის კუნძულების მნიშვნელობისა და ღირებულების ზრდა. განსხვავებით იაპონია-ჩინეთის ურთიერთობებისგან, თურქეთ-ისრაელს საერთო სადავო ტერიტორიები არ აქვთ,

შესაბამისად, მათ შორის არსებული პოლიტიკური კრიზისებსაც განსხვავებული მნიშვნელობა, დატვირთვა და გავლენა ჰქონდა ორმხრივ ურთიერთობებზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Akgün M., Senyücel S., Görgülü A. (2014, December). Politics in Troubled Times: Israel-Turkey Relations. *Turkish Economic and Social Studies Foundation (TESEV) Foreign Policy Program*. Retrieved from http://teseiv.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Politics_In_Troubled_Times_Israel_Turkey_Relations.pdf
- Arbel D. (2015, February 19). Turkey-Israel Relations: A Political Low Point and an Economic High Point. *Brookings*. Retrieved from: <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2015/02/19/turkey-israel-relations-a-political-low-point-and-an-economic-high-point/>
- Arbell, D. (2012, December 3) “The Beginning of a Turkish-Israeli Rapprochement?”. *Brookings*. Retrieved from: <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2012/12/03/the-beginning-of-a-turkish-israeli-rapprochement/>
- Arbell, D. (2014, October 6). The U.S.-Turkey-Israel Triangle. *Brookings*. Center for Middle East Policy. Retrieved from: <https://www.brookings.edu/research/the-u-s-turkey-israel-triangle/>
- Armstrong, S. (2015, September 27). Sino-Japanese economic embrace is warm enough to thaw the politics. *East Asia Forum*. Retrieved from: <http://www.eastasiaforum.org/2015/09/27/sino-japanese-economic-embrace-is-warm-enough-to-thaw-the-politics/>
- Arsu, S., Cowell, A. (2011) Turkey Expels Israeli Envoy in Dispute Over Raid. *The New York Times*. Retrieved from: http://www.nytimes.com/2011/09/03/world/middleeast/03turkey.html?pagewanted=all&_r=3&. Last Accessed September 2, 2011.
- Asada M. (2007). Senkaku/Diaoyu Islands. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law (MPEPIL)*. Retrieved from: <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e2015?rskey=WGpspE&result=3&prd=EPIL>
- Barai, K. M. (2017). Economic Interdependence of Japan China: An Understanding. In A. Banik, M.K. Barai, Y. Suzuki (Eds.), *Towards a Common Future. Understanding Growth, Sustainability in the Asia-Pacific Region*. DOI 10.1007/978-981-10-5592-8
- Barbieri, K. (1996). Economic Interdependence: A Path to Peace or a Source of Interstate Conflict? *Journal of Peace Research*, 33(1), 29-49. <http://www.jstor.org/stable/425132>
- Bengio, O. (2004). *The Turkish–Israeli Relationship. Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*. Palgrave Macmillan.

- Bilgin, P. Bilgiç, A. (2013) Turkey's "New" Foreign Policy toward Eurasia, *Eurasian Geography and Economics*, 52(2), 173-195. <http://dx.doi.org/10.2747/1539-7216.52.2.173>
- Bliss, H. Russett, B. (1998) "Democracy and Trade: Ties of interest and Community." In Gustaaf Geeraerts and Patrick Stouthuysen (eds.) *Democratic Peace in Europe: Myth or Reality*. Brussels. Free University Press. 75-90.
- Branigan, T. (2012, September 19). Japan's Purchase of Disputed Islands Is a Farce, Says China's Next Leader. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2012/sep/19/china-japan-senkaku-diaoyu-islands>
- Branigan, T. (2013, November 25). Airlines "Must Warn China" of Flight Plans over Disputed Islands. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2013/nov/25/china-air-defence-zone-japan-islands-diaoyu-senkaku>
- Burns G.K., (1999). China and Japan: Economic Partnership to Political Ends. In M. Krepon and C. Gagne (eds.), *Economic Confidence-building and Regional Security*. 27-58. Washington, DC: Henry L. Stimson Center.
- Bush C. R. (2010). *The Perils of Proximity: China-japan Security Relations*. *Brookings Institution Press*.
- Bush. C. R. (2009). *China-Japan Tensions, 1995-2006 Why They Happened, What to Do*. Policy Paper (16). Foreign Policy at Brookings. Retrieved from: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/06_china_japan_bush.pdf
- Buszynski, L. (2009). Sino-Japanese Relations: Interdependence, Rivalry and Regional Security. *Contemporary Southeast Asia*. 31(1). 143-171. Retrieved from: <http://www.jstor.org.lez.tsu.edu.ge:2048/stable/41288792>
- Cagaptay S., Evans T. (2012, June). *The Unexpected Vitality of Turkish-Israeli Trade*. Researchnotes. The Washington Institute for Near East Policy. Retrieved from: <http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/ResearchNote16.pdf>
- Cagaptay, S. Evans T. (2012, June). The Unexpected Vitality of Turkish-Israeli Trade. *The Washington Institute for Near East Policy*. Research Notes (16). Retrieved from: www.washingtoninstitute.org
- Cain, S. (2017, January 13). China Rewrites History Books to Extend Sino-Japanese War by Six Years. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/books/2017/jan/13/china-rewrites-history-books-to-extend-sino-japanese-war-by-six-years>

- Chanlett, E., Dumbaugh, K., Cooper H. W. (2008, December 19). *Sino-Japanese Relations: Issues for US Policy*. Congressional Research Service. Retrieved from:
<https://fas.org/sgp/crs/row/R40093.pdf>
- Chellaney, B. (2017, July 28). China's Weaponization of Trade. *The Japan Times*. Retrieved from:
<https://www.japantimes.co.jp/opinion/2017/07/28/commentary/world-commentary/chinas-weaponization-trade/#.WnNo7vmWbIU>
- Chen, D. (2014, November 1). China and Japan's "Double Cold" Trap. *The Diplomat*. Retrieved from:
<https://thediplomat.com/2014/11/china-and-japans-double-cold-trap/>
- Cheng, T. (1974, winter). The Sino-Japanese Dispute over the Tiao-Yu-Tai (Senkaku) Islands and the Law of Territorial Acquisition. *Virginia Journal of International Law*. 244-260.
- China Steps Up Incursions Around Dispute Senkaku Islands. (2016, January 21). *Financial Times*. Retrieved from: <https://www.ft.com/content/adf159d0-c007-11e5-846f-79b0e3d20eaf>
- Chinese Boycott May Be More Costly For Japan Than The Tsunami. (2012, September 19). *Business Insider*. Retrieved from: <http://www.businessinsider.com/chinese-boycott-hurts-japan-2012-9>
- CNN Wire Staff. (2010, June 1). *Israeli assault on Gaza-bound flotilla leaves at least 9 dead*. Retrieved from <https://bowvalleycollege.libguides.com/c.php?g=494959&p=3547440>
- Copeland C. D. (1996) Economic Interdependence and War: A Theory of Trade expectations. *International security* 20(4)
- Davis, L. Meunier, S. (2011) Business as Usual? Economic Responses to Political Tensions. *American Journal of Political Science* 55(3). 628–646. Retrieved from:
https://www.princeton.edu/~cldavis/files/Business_as_Usual_AJPSJULY2011.pdf
- Demir, M. (2017). Music as a Cultural Diplomacy between Israel and Turkey (2008-2016). *İdil* 6 (32), 1225-1240. Retrieved from: <http://www.idildergisi.com/makale/pdf/1489070188.pdf>
- Diaoyu Dao, an Inherent Territory of China. (2012, September). *State Council Information Office, The People's Republic of China*. Retrieved from:
http://english.gov.cn/archive/white_paper/2014/08/23/content_281474983043212.htm
- Dreyer T. J. (2014, May 21). *China and Japan: "Hot Economics, Cold Politics"*. Foreign Policy Research Institute. 326-341. doi: 10.1016/j.orbis.2014.05.002
- Drifte, R. (2013). The Senkaku/Diaoyu Islands Territorial Dispute between Japan and China: Between the Materialization of the "China Threat" and Japan "Reversing the Outcome of World War II"? *UNISCI Discussion Papers* (32). https://doi.org/10.5209/REV_UNIS.2013.N32.44789

- Faiola, A. (2006, August 15). Koizumi Stirs Anger with War Shrine Visit. *Washington Post Foreign Service*. Retrieved from: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/08/14/AR2006081401425.html>
- Gaza crisis: Toll of operations in Gaza. (2014, September 1) *BBC News*. Retrieved from: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-28439404>
- Giacalone, A. J. (2012, spring). The Market for the “Not-So-Rare” Rare Earth Elements. *Journal of International Energy Policy* 1(1). Retrieved from: <https://www.cluteinstitute.com/ojs/index.php/JIEP/article/view/7013>
- Goldstein, J. L. (2014, September 29). The World’s Most Dangerous Rivalry: China and Japan. *The National Interest*. Retrieved from: <http://nationalinterest.org/feature/the-world%E2%80%99s-most-dangerous-rivalry-china-japan-11374>
- Gowa, J. Mansfield, D. E. (1993) Power Politics and International Trade. *American Political Science Review* (87) 408-20.
- Grigoriadis N. I (2010). The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy. *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy*. 2 http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2010/05/%CE%9A%CE%95%CE%99%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%9F-%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%91%CE%A3%CE%99%CE%91%CE%A3-8_2010_IoGrigoriadis1.pdf
- Güllü I., Yazıcı M. (2016). Describing Turkey-Israel Relationships with its Trade Dimension. *International Journal of Economics, Commerce and Management*. 4(10), 103-114. Retrieved from: <http://ijecm.co.uk/>
- Gurses E., Heller J. (2016, June 27). *Israel, Turkey Restore Ties in Deal Spurred by Energy Prospect*. Reuters. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-israel-turkey-erdogan/israel-turkey-restore-ties-in-deal-spurred-by-energy-prospects-idUSKCN0ZD0DS>
- Harlan C. (2012, September 5). Japan Reportedly Agrees to Buy Disputed Islands from Private Landowner. *The Washington Post*. Retrieved from: https://www.washingtonpost.com/world/reports-japan-agrees-to-buy-disputed-islands-from-private-landowner/2012/09/05/c8c7bc46-f73c-11e1-8398-0327ab83ab91_story.html?utm_term=.13077bd4674b
- Harner, S. (2012, September 10). Japan-China Territorial Dispute Threatening Economic Relations; US Also Feeling the heat. *Forbes*. Retrieved from:

- <https://www.forbes.com/sites/stephenharner/2012/09/10/japan-china-territorial-dispute-threatening-economic-relations-u-s-feeling-the-heat/#3460c7c21e87>
- He Y. (2013). Forty Years in Paradox: Post-Normalisation Sino Japanese Relations. *China Perspectives*. Retrieved from: <http://chinaperspectives.revues.org/6314>
- IMF Annual Report: Fighting the Global Crisis. (2009). *International Monetary Fund*. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/pdf/c3.pdf>
- Inbar E. 2005. The Resilience of Israeli – Turkish Relations. *Israel Affairs*, 11(4). 591-607
- Israel Hopes to Conclude Gas Pipeline Deal with Turkey by End of Year. (2017, July 12). *Daily Sabah*. Retrieved from: <https://www.dailysabah.com/energy/2017/07/12/israel-hopes-to-conclude-gas-pipeline-deal-with-turkey-by-end-of-year>
- Israeli Tourists Flock to Turkey amid Rapprochement. (2017, February 6). *The Times of Israel*. Retrieved from: <https://www.timesofisrael.com/israeli-tourists-flock-to-turkey-amid-rapprochement/>
- İsrail'in saldırısı bizim 11 Eylül'ümüz/Israel's Attack is our 9/11. (2010, June 7). *Milliyet*. Retrieved from: <http://www.milliyet.com.tr/israil-in-saldirisi-bizim-11-eylul-umuz-siyaset-1247560/>
- Japan External Trade Organization. (2014, February 28). JETRO survey: Analysis of Japan-China Trade in 2013 and Outlook for 2014. Retrieved from: <https://www.jetro.go.jp/en/news/releases/2014/20140228009-news.html>
- Japan in Recession. (2008, November 18). *The Economist*. Retrieved from: <http://www.economist.com/node/12627563>
- Japan National Trade Organization (JNTO). Retrieved from: <http://www.jnto.go.jp>
- Japan PM Shinzo Abe Visits Yasukuni WW2 Shrine. (2013, December 26). *BBC News*. Retrieved from: <http://www.bbc.com/news/world-asia-25517205>
- Japanese PM Abe sends Ritual Offering to Yasukuni Shrine for War Dead. (2017, October 17). *Reuters*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-japan-yasukuni/japanese-pm-abe-sends-ritual-offering-to-yasukuni-shrine-for-war-dead-idUSKBN1CL355>
- Japanese Trade and Investment Statistics. Japan External Trade Organization (JETRO). Retrieved from: <https://www.jetro.go.jp/en/reports/statistics.html>
- Kawai, M., Takagi, S. (2009). Why was Japan Hit So Hard by the Global Financial Crisis? Asian Development Bank Institute (ADBI). ADBI Working Paper (153). Retrieved from: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156008/adbi-wp153.pdf>

- Kawai, M., Takagi, S. (2009). Why was Japan Hit So Hard by the Global Financial Crisis? Asian Development Bank Institute (ADBI). ADBI Working Paper (153). Retrieved from: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156008/adbi-wp153.pdf>
- Kemenade V. W. (2006, November). *China and Japan: Partners or Permanent Rivals?* Netherlands Institute of International Relations Clingendael. Retrieved from: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/200611_cdsp_paper_kemenade.pdf
- Keohane, O. R, Nye S. J (2011). Power and Interdependence. Longman Classics in Political Science. Pearson. Retrieved from: Library Genesis. <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=084D66A73A4FE34E416868B39E667F08>
- Keohane, O. R, Nye, S. J. (1987). Power and Interdependence Revisited. *International Organization* 41(4).725-753 Published by: The MIT Press Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2706764>
- Keohane, O. R, Nye, S. J. (1989). Power and Interdependence. *Harpers*. New York.
- Keohane, O. R. Nye, S. J. (2000). Globalization: What's New? What's not? (And So what?). *Foreign Policy* (118). 104-199. Retrieved from: <http://www.asu.edu/courses/pos445/Keohane%20and%20Nye--Globalization%20What's%20New%3F%20%20What's%20Not%3F.pdf>
- Keohane, O. R., Nye, S. J. (1998). Power and Interdependence in the Information Age. *Foreign Affairs* 77 (5). 81-94
- King, A. (2016, September 26). Political Concerns Fuel Japanese Business Pessimism in China. *East Asia Forum*. Retrieved from: <http://www.eastasiaforum.org/2016/09/26/political-concerns-fuel-japanese-business-pessimism/>
- Kirisci K., Ekim S. (2015, May 6). *From Turkey to Tel Aviv. Trade Diplomacy*. Foreign Affairs. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2015-05-06/turkey-tel-aviv>
- Krasner, D. S. (1976). State Power and the Structure of International Trade. *World Politics*, (28) 3. 317-347. Retrieved from: <http://www.rochelleterman.com/ir/sites/default/files/krasner%201976.pdf>
- Liel, A. (2017, February) Turkey and Israel: A Chronicle of Bilateral Relations. *The Israeli Institute for Regional Foreign Policies*. Retrieved from: <http://s3-eu-central-1.amazonaws.com/fes-org-il-wp/wp-content/uploads/2017/02/21205323/Alon-Liel-Chronicle-of-Bilateral-Relations.pdf>

- Manyin, E. M. (2011). *The Senkakus (Senkaku/Diaoyutai) Dispute: US Treaty Obligations*. Congressional Research Service. Retrieved from: <https://fas.org/sgp/crs/row/R42761.pdf>
- Maoz, Z. (2009) The Effects of Strategic and Economic Interdependence on International Conflict across Levels of Analysis. *American Journal of Political Science* (53)1. 223-240 Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/25193877>
- Maoz, Z. (2009) *Defending the Holy Land: A Critical Analysis of Israel's Security & Foreign Policy*. Ann Arbor: University of Michigan Press
- Mavi Marmara: Why did Israel stop the Gaza flotilla? (2016, June 27). *BBC News*. Retrieved from: <http://www.bbc.com/news/10203726>
- McLannahan, B. Hille, K. (2012, September 21). Tokyo Warns on Impact of Island Dispute. *Financial Times*. Retrieved from: <https://www.ft.com/content/817ceedc-03b3-11e2-9322-00144feabdc0>
- Ministry of Foreign Affairs of Japan. (2018, January 4). Trends in Chinese Government and Other Vessels in the Waters Surrounding the Senkaku Islands, and Japan's Response – Records of Instructions of Chinese Government and Other Vessels into Japan's Territorial Sea. Retrieved from: http://www.mofa.go.jp/region/page23e_000021.html
- Mitcham, J. C. (2005). *China's Economic Relations with the West and Japan, 1949-79. Grain, Trade and Diplomacy*. New York. Routledge.
- Moravcsik, A. (2009). Robert Keohane: Political Theorist in H. V. Milner, A. Moravcsik. *Power, Interdependence and Nonstate Actors in World Politics*. Princeton University Press, May 10, 2009
- Morrison, M.W. (2017, September 15). China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and the Implications for the United States. *Congressional Research Service*. Retrieved from: <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33534.pdf>
- Morrison, M.W. (2017, September 15). China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and the Implications for the United States. *Congressional Research Service*. Retrieved from: <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33534.pdf>
- Morrow, J., Siverson, R., & Tabares, T. (1998). The Political Determinants of International Trade: The Major Powers, 1907-90. *The American Political Science Review*, 92(3), 649-661. Doi: 10.2307/2585487
- Most New High School Textbooks Describe Takeshima, Senkaku Islands as Japanese. (2013, March 27). *The Japan Times*. Retrieved from:

- <https://www.japantimes.co.jp/news/2013/03/27/national/most-new-high-school-textbooks-describe-takeshima-senkaku-islands-as-japanese/#.WmxuoPmWbIU>
- Nagy R. S. (2013, April). Territorial Disputes, Trade and Diplomacy: Examining the Repercussions of the Sino-Japanese Territorial Dispute on Bilateral Trade. *China Perspectives*. 46-57. Retrieved from: <http://chinaperspectives.revues.org/6321>
- Oneal, R. J. Russett B. (1999) The Kantian Peace: The Pacific Benefits of Democracy, Interdependence, and International Organizations, 1885-1992. *World Politics* 52 (1) Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/25054099>
- Palmer G., Uribe A., Itzhar, C. J. & Sanberk, O. S. (2011, September). Report of the Secretary General's Panel of Inquiry on the May 31, 2010, Flotilla Incident.,http://www.un.org/News/dh/infocus/middle_east/Gaza_Flotilla_Panel_Report.pdf
- Peng Er, L. (Ed.). (2006). *Japan's Relations with China. Facing a Rising Power*. Sheffield Center for Japanese Studies. Routledge Series. Retrieved from: Library Genesis/LibGen
- Pipes D. (1997/1998, winter). A New Axis: The Emerging Turkish-Israeli Entente. *The National Interest* 50. 31-38. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/42895207>
- Pollins M. B. (1989) Conflict, Cooperation, and Commerce: The Effect of International Political Interactions on Bilateral Trade Flows. *American Journal of Political Science* 33(3). 737-761. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/2111070>
- Pollmann, E. M. (2016, winter). *The Politics of Visiting the Yasukuni Shrine Explaining Japanese Politicians' Behaviors*. Georgetown Journal of Asian Affairs. Retrieved from: <https://pdfs.semanticscholar.org/3502/148591232e573793bce43fdd1d81c5bf0fa3.pdf>
- Powell, R. (1991). Absolute and Relative Gains in International Relations Theory. *The American Political Science Review* (85) 1303-1320. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/1963947>
- Rathus M. J. (2010). Japan's Response to the Rise of China: Implications for Regional Institutions. Ph.D. thesis submitted to the University of Adelaide, School of Social Sciences and Humanities. Retrieved from: <https://digital.library.adelaide.edu.au/dspace/bitstream/2440/67026/8/02whole.pdf>
- Reed J., Pitel L. (2016, June 27) *Israel and Turkey Agree to Restore Full-Diplomatic Relations*. Financial Times. Retrieved from: <https://www.ft.com/content/a4ad3370-3c63-11e6-9f2c-36b487ebd80a>

- Renda K. K. (2011). Turkey's Neighborhood Policy: An Emerging Complex Interdependence? *Insight Turkey* 13 (1). Retrieved from: <https://www.insightturkey.com/author/kadri-kaan-renda/turkeys-neighborhood-policy-an-emerging-complex-interdependence>
- Ripsman, M. N. (2006). False Dichotomies: Why Economics is High Politics. The Matthew B. Ridgway Center for International Security Studies. Retrieved from: <https://www.files.ethz.ch/isn/22143/Ripsman.pdf>
- Robins P. (2007) Turkish Foreign Policy since 2002: Between a 'Post-Islamist' Government and a Kemalist state. *International Affairs* 83: 1 (2007) 289–304. Retrieved from: <http://www.sbu.yildiz.edu.tr/~faksu/Fuatyayinlar/TDPIIdocs/24367788.pdf>
- Rose, C. (1988). *Interpreting History in Sino-Japanese Relations. A case study in political decision-making*. Routledge. Retrieved from: Library Genesis eBook database.
- Sanchez R., Weise Z. (2016, June 27). *Israel and Turkey End Six-year Stand-off With Deal on Gaza Flotilla Killings*. The Telegraph. Retrieved from: <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/26/israel-and-turkey-end-six-year-stand-off-with-deal-on-gaza-floti/>
- Schleifer Y. (2010, January 10). Why Israel Humiliated Turkey In Response to a TV Show. *CSMonitor*. Retrieved from: <https://www.csmonitor.com/World/2010/0112/Why-Israel-humiliated-Turkey-in-response-to-a-TV-show>
- Shaw, Han-yl. (1999, November 3). The Diaoyu/Senkaku Islands Dispute: Its History and an Analysis of the Ownership Claims of the P.R.C, R.O.C and Japan. *Maryland Series in Contemporary Asian Studies*: 1999 (3). Retrieved from: <http://digitalcommons.law.umaryland.edu/mscas/vol1999/iss3/1>
- Şimşek, B. (2017, January 31). Culture and Arts Lead the Way in Turkish-Israeli Reconciliation. *Daily Sabah*. Retrieved from: <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2017/01/31/culture-and-arts-lead-the-way-in-turkish-israeli-reconciliation>
- Sinder, S. Watson I. & Sterling, J. (2013, March 24). Israel to Turkey: We apologize for deadly raid on Gaza-bound flotilla. *CNN*. Retrieved from: <http://edition.cnn.com/2013/03/22/world/meast/israel-turkey-apology/>
- Smith, P. (2009). China-Japan Relations and the Future Geopolitics of East Asia. *Asian Affairs*, 35(4), 230-256. Retrieved from <http://www.jstor.org.lez.tsu.edu.ge:2048/stable/30172699>
- Sokullu, Ebru Canan. *Debating Security in Turkey*. Lanham: Lexington Books, 2013

- Soons, A., Schrijver, N. (2012, December 3). What Does International Law Say about the China-Japan Dispute Over The Diaoyu/Senkaku Islands? *The Hague Institute for Global Justice*. Briefing paper. Retrieved from: <http://www.thehagueinstituteforglobaljustice.org/wp-content/uploads/2015/10/PB-1-China-Japan-Dispute-DiaoyuSenkaku-Islands.pdf>
- Surkes S. (2016, November 15). *Ties on Mend, Israel Names New Ambassador to Turkey*. The Times of Israel. Retrieved from: <https://www.timesofisrael.com/ties-on-the-mend-israel-names-new-ambassador-to-turkey/>
- Szechenyi, N. (2015, August 10). China and Japan: A Resource Showdown in the East China Sea? *The National Interest*. Retrieved from: <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/china-japan-resource-showdown-the-east-china-sea-13540>
- Takahara, A. (2015). The Development of Japan-China Relations in the Period of Stability in Cross-Strait Relations. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 4(2). 119-144. DOI: 10.1080/24761028.2015.11869087
- Takenaka, K. (2012, September 11). Japan Buys Disputed Islands, China Sends Patrol Ships. *Reuters*. Retrieved: <https://www.reuters.com/article/us-japan-china/japan-buys-disputed-islands-china-sends-patrol-ships-idUSBRE88A0GY20120911><https://www.reuters.com/article/us-japan-china/japan-buys-disputed-islands-china-sends-patrol-ships-idUSBRE88A0GY20120911>
- The Senkaku Islands. (2013, March). *Ministry of Foreign Affairs Japan*. Retrieved from: http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/senkaku/pdfs/senkaku_en.pdf
- The Senkaku Islands. Seeking Maritime Peace Based on the Rule of Law, Not Force or Coercion. (2014, March). *Ministry of Foreign Affairs of Japan*. Retrieved from: http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/senkaku/pdfs/senkaku_pamphlet.pdf
- Tokyo Governor Seeks to Buy Islands Disputed with China. (2012, April 17). *Reuters*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-japan-china-islands/tokyo-governor-seeks-to-buy-islands-disputed-with-china-idUSBRE83G0C020120417>
- Trade Statistics of Japan. Ministry of Finance. Retrieved from: <http://www.customs.go.jp/toukei/srch/indexe.htm>
- Traynor, I. (2010, June 1). Gaza flotilla raid draws furious response from Turkey's prime minister. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2010/jun/01/gaza-flotilla-raid-turkey-prime-minister-israel>

- Treaty of Mutual Cooperation and Security between Japan and the United States, 1960. *Ministry of Foreign Affairs of Japan*. Retrieved from: <http://www.mofa.go.jp/region/n-america/us/q&a/ref/1.html>
- Tseng, K.H. (2015). Lessons from the Disturbed Waters: The Diaoyu/Diaoyutai/Senkaku Islands Disputes. *World Scientific Publishing Co. Pte.Ltd*. Retrieved from: Library Genesis (LibGen)
- Tür, Ö. (2012). Turkey and Israel in the 2000s—From Cooperation to Conflict. *Israel Studies* 17(3). 45-66. Indiana University Press. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/10.2979/israelstudies.17.3.45>
- Turan I. (2011, January 27). Background to Tragedy: The Decline of Turkish-Israeli Relations. *German Marshall Fund of the United States*.
- Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints.(2010, April 7). *Crisis Group Europe Report* (23). Retrieved from: <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/203-turkey-and-the-middle-east-ambitions-and-constraints.pdf>
- Turkey appoints PM advisor as ambassador to Israel: Erdogan. (2016, November 16). *MAIL online*. Retrieved from: <http://www.dailymail.co.uk/wires/afp/article-3941192/Turkey-appoints-PM-advisor-ambassador-Israel-Erdogan.html>
- Turkey Expels Israeli Ambassador over Gaza Flotilla Row, (2011, September 2). *BBC News*. Retrieved from <http://www.bbc.co.uk/news/world-14765176>
- Turkey, Israel Discuss Price, Route of Gas Pipeline. (2017, October 13). *Hürriyet Daily News*. Retrieved from: <http://www.hurriyetaidailynews.com/turkey-israel-discuss-price-route-of-gas-pipeline-120807>
- Turkish-Israeli Free Trade Agreement to Be Expanded. (2017, January 12). *Daily Sabah*. Retrieved from: <https://www.dailysabah.com/economy/2017/01/12/turkish-israeli-free-trade-agreement-to-be-expanded>
- United Nations Convention on the Law of the Sea. Art. 57. Retrieved from: http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
- United Nations Statistics Division. *UN Comtrade database*. New York: United Nations. Retrieved from: <https://comtrade.un.org/labs/dit-trade-vis/?reporter=792&partner=376&type=C&year=2016&flow=2&commodity>
- Vogel, F.E. (2003, July). The US-Japan-China Triangle. In *The U.S.-Japan-China Triangle: Who's the Odd Man Out?* Asia Program Special Report. Woodrow Wilson International Center for

- Scholars. Retrieved from: <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-us-japan-china-triangle-whos-the-odd-man-out>
- Vogel F.E. (2003, July). The US-Japan-China Triangle. In *The U.S.-Japan-China Triangle: Who's the Odd Man Out?* Asia Program Special Report. Woodrow Wilson International Center for Scholars. Retrieved from: <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-us-japan-china-triangle-whos-the-odd-man-out>
- Voigt, K. (2012, September 14). China Warns Japan on Economic Fallout of Island Dispute. *CNN*. Retrieved from: <https://edition.cnn.com/2012/09/14/business/china-japan-island-dispute-economy/index.html>
- Wagner, R. (1988). Economic Interdependence, Bargaining Power, and Political Influence. *International Organization*, 42 (3), 461-483. Retrieved from <http://www.jstor.org.lez.tsu.edu.ge:2048/stable/2706786>
- Walker, C. T. (2013) Keohane and Nye's Power and Interdependence: A Circumspect Revival of Liberalism. In H. Bliddal, C. Sylvest, P. Wilson (eds.) *Classics of International Relations: Essays in Criticism and Appreciation*. London: Routledge.
- Waltz K. (1979) *Theory of International Politics*. Reading, Mass: Addison-Wesley Pub.
- Wrobel, S. (2010, June 1). Investment Firm: Divest From Turkey. *The Jerusalem Post*. Retrieved from: <http://www.jpost.com/Business/Business-News/Investment-firm-Divest-from-Turkey>
- WTO's Integrated Database. Retrieved from: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/JPN/Year/2008/TradeFlow/EXPIMP>
- Ying, F. (2017). Growing Interdependency between China and Japan: Trade, Investment, Tourism, and Education. In L. P. Er (Ed.), *China-Japan in the 21st Century*. Palgrave Macmillan. DOI 10.1007/978-981-10-4373-4
- Yoshizaki, T. (2014, August 27). Japan and China: Cold Political Relations, Cooling Economic Ties? *Discuss Japan, Japan Foreign Policy Forum*. Retrieved from: <http://www.japanpolicyforum.jp/archives/economy/pt20140827234415.html>
- Yuksel, U. (2016) Change and Continuity: Turkish Foreign Policy since 2002, Under the Justice and Development Party (Adalet Ve Kalkinma Partisi - Akp). Cuny Academic Works. Retrieved from: https://academicworks.cuny.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.tr/&https_redir=1&article=1662&context=cc_etds_theses

Zhu, Z. (2015, March 17). People-to-People Diplomacy in China-Japan Relations. *The Diplomat*.

Retrieved from: <https://thediplomat.com/2015/03/people-to-people-diplomacy-in-china-japan-relations/>

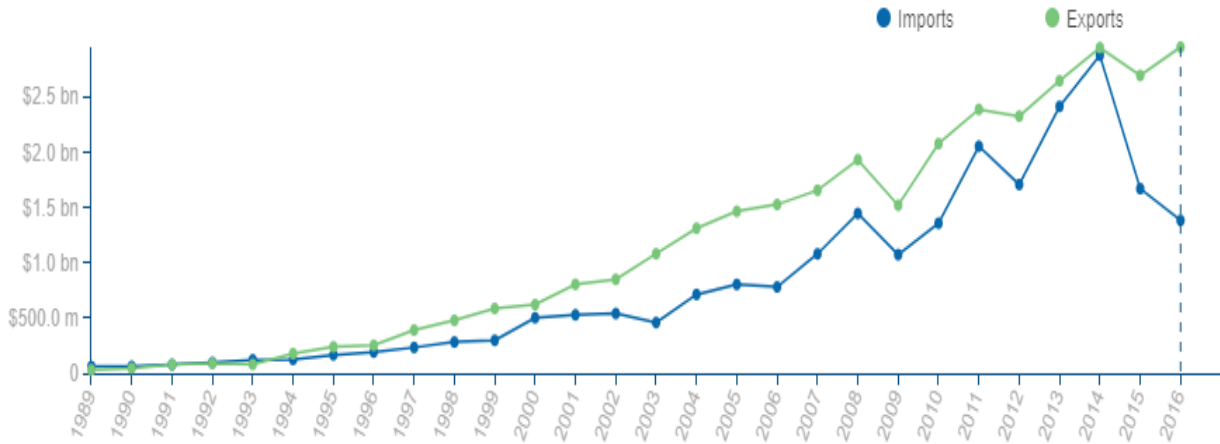
დანართი 1:

თურქეთ-ისრაელის ექსპორტ-იმპორტის სტატისტიკური მონაცემები:

წელი	ექსპორტი (\$)	იმპორტი (\$)
2008	1 447 919	1 447 919
2009	1 522 436	1 074 727
2010	2 080 148	1 359 639
2011	2 391 148	2 057 314
2012	2 329 531	1 710 401
2013	2 649 663	2 417 955
2014	2 950 902	2 881 262
2015	2 698 139	1 672 501
2016	2 955 545	1 385 605

წყარო: Turkish Statistical Institute (TurkStat). Retrieved from: Retrieved from:

<http://www.turkstat.gov.tr>

Turkey trade in goods with Israel since 1989

International Trade in Goods and Services based on UN Comtrade data

Developed by the Department for International Trade and the Department for Business, Energy and Industrial Strategy in the UK

<https://comtrade.un.org/labs/dit-trade-vis/?reporter=792&partner=376&type=C&year=2016&flow=2&commodity>

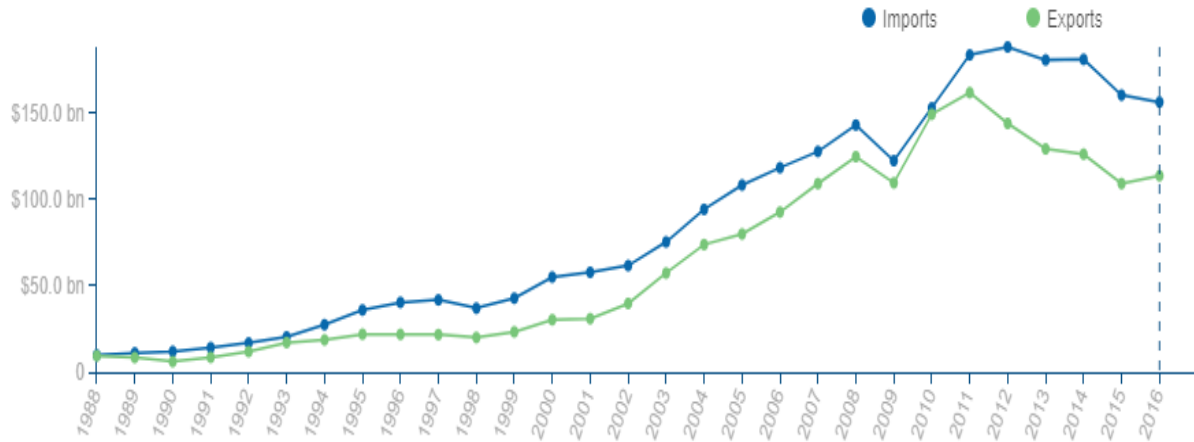
წყარო: UN Comtrade Database. Retrieved from: <https://comtrade.un.org/>

დანართი 2:

იაპონია-ჩინეთის ექსპორტ-იმპორტის სტატისტიკური მონაცემები:

წელი	ექსპორტი (\$)	იმპორტი (\$)
2008	124,035,383	142,337,115
2009	109,630,428	122,545,120
2010	149,086,369	152,800,714
2011	161,467,319	183,487,439
2012	144,686,177	189,018,794
2013	129,851,439	182,191,683
2014	127,105,265	182,071,443
2015	109,265,900	160,674,499
2016	113,874,305	156,443,992

წყარო: World Integrated Trade Solution (WITS) TradeStat Database. Retrieved from:
<https://wits.worldbank.org/countrystats.aspx?lang=en>

Japan trade in goods with China since 1988

International Trade in Goods and Services based on UN Comtrade data

Developed by the Department for International Trade and the Department for Business, Energy and Industrial Strategy in the UK

<https://comtrade.un.org/labs/dit-trade-vis/?reporter=392&partner=156&type=C&year=2016&flow=2>

წყარო: UN Comtrade Database. Retrieved from: <https://comtrade.un.org>